

**Т. МИРЗОД, Р. ҲАМИДОВ,
М. ПИРЗОД, Ф. МИРЗОДА**

АДАБИЁТИ ТОЧИК

**Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ**

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2022**

ТДУ (УДК) 82точик(075)+373+371.671
ТКБ (ББК) 83.3(2точик)я72+74.261.8
М-65

М-65. Мирзод Т., Ҳамидов Р., Пирзод М., Мирзода Ф.
Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми муасси-
саҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2022. – 272 сах.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар ша-
вед ва онро тоза нигоҳ доред. Кӯшиш кунед, ки соли таҳси-
ли оянда низ ин китоб ҳамин гуна зебову орошта ба дасти
додару хоҳарони шумо бирасад ва онҳо ҳам аз он истифода
баранд.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99985-05-12-4
Моликияти давлат

©Маориф, 2022

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

ФАРҚИ АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ АЗ АДАБИЁТИ КИТОБӢ

Адабиёти бадеӣ асосан ду навъ мешавад: а) адабиёти шифоҳӣ; б) адабиёти китобӣ. Дар ҷомеа аввал адабиёти шифоҳӣ-эҷодиёти даҳанакии халқ, яъне фолклор вучуд дошт, чунки хат набуд. Одамон ғаму шодӣ, орзую омоли хешро даҳонӣ, бадохатан дар нақлу ривоятҳо, афсонаву асотир, суруду таронаҳо баён мекарданд. Ин гуфтаҳо ба авлодҳо аз насл ба насл, аз аср ба аср мегузаштанд, такмил меёфтанд ва ҳамин тавр охишта-охишта жанру навъҳои адабиёти шифоҳӣ шакл мегирифтанд.

Баробари пайдоиши хат адабиёти китобӣ ҳам оғоз меёбад. Шахсони босавод адабиёти шифоҳиро чамъ карда, ба шакли китоб омода месохтанд. Мутаассифона, бар асари ҷангҳои шадид ва ғурӯҳи муқобили лашкари арабҳо, ки дар асри VII милодӣ зери парчами ислом ба тасхир ва истилои Эрон ва баъдтар Осиёи Миёна бархост, на танҳо бинои давлати Сосониён ва мулкҳои мардуми эронии шарқӣ пош хӯрданд, балки осори фарҳангӣ ва маънавии ҷандинасраи мардуми мо нобуд гардид. Бо вучуди ин аз адабиёти қадим ёдгориҳои хаттии ниҳоят кам, вале пураарзиши адабӣ ба туфайли хат то замони мо омада расидаанд. Аз ҷумла: “Дарахти Асурик”, “Ёдгори Зарирон”, “Ҷомосбномак”, “Андарзи Бехдоди Фарруҳи Пирӯз”, “Қиссаи Рустам” ва баъзе манзумаҳои сурудҳои порчаҳои шеърӣ.

Адабиёти шифоҳӣ моли халқ аст, яъне соҳиби нақлу ривоят, афсона, суруду таронаҳо мову шумо ҳастем. Имрӯз низ халқ асар эҷод мекунад ва он эҷодиёт дар маҷмуаҳои дастаҷамъӣ ба таъби мерасанд. Адабиёти китобӣ маҳсули шахсони муайян аст, ки дар замону макони муайян зиндагӣ карда, асар эҷод намудаанд. Масалан, устод Рӯдакиро ғирем. Ӯ дар соли 858 ба дунё омада, соли 941 вафот кардааст. Ӯ қасидаҳои «Шикоят аз пирӣ», «Модари май» ва асарҳои

дигарро офаридааст. Ин андешаро нисбати Восеъ ва наклу ривояту таронаҳое, ки дар ҳаққи ӯ гуфта шудаанд, баён карда наметавонем, зеро наклу ривоят ва суруду таронаҳоро шахсони номаълум, яъне халқ, эҷод кардааст.

Адабиёти шифоҳӣ аз чихати забон ва тарзи баён ҳам аз адабиёти китобӣ фарқ мекунад. Забони асарҳои халқӣ сода, фаҳмо буда, мардум онро зуд қабул мекунад. Ибораорой, истифодаи калимаву ибораҳои душворфаҳм ва бегона дар онҳо дида намешавад, вале дар адабиёти китобӣ зиёдтар ба назар мерасад.

Дар забони асарҳои халқӣ лаҳжаву шева бештар истифода мешавад. Ҳатто як афсонаи халқиро мардуми ноҳияҳои гуногун бо лаҳчаҳои худ накл мекунад: хангоми накли он ҳамон калимаву ибораҳои хоси маҳалли худро истифода мебаранд. Аз ин хотир, агар афсонаеро намояндаи як маҳал ба мардуми маҳалли дигар накл кунад, фаҳмидани забони он афсона барои онҳо каме душворӣ мекунад.

АФСОНА ЧИСТ?

Афсона яке аз жанрҳои қадимии эҷодиёти шифоҳии халқ ба ҳисоб меравад. Бисёр муҳаққиқони фолклоршинос пайдоиши жанри афсонаро ба оғози ҷамъияти ибтидоӣ нисбат додаанд.

Афсонаҳои қадим мувофиқи тахайюлотҳои одии одамон дар бораи ҳодисаву воқеаҳои ҳаёлангез ва дур аз ҳақиқат эҷод шудаанд. Дар онҳо деу ачина ва дигар ашӯе, ки халқ бовар дошт, амал менамуданд. Минбаъд афсона дар эҷодиёти халқ мавқеи асосиро ишғол намуда, аз ҳар чихат инкишоф меёбад.

Чунонки муаллифони «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» қайд кардаанд: «Халқӣ тоҷик дар афсонаҳои худ қаҳрамонҳои мардуми меҳнаткаш, адолат, вафодорӣ, садоқат ва дигар хислатҳои неки инсониро тараннум кардааст. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ ба ҷуз ҳазлу шӯҳихҳои латиф, зулму ситам, бедодӣ, ҳасисӣ, фиребу макри давлатмандон, аҳли дин ва дигар намояндагони табақаҳои ҳукмрон зери танқиди саҳт гирифта шудаанд».

Афсонаҳои тоҷикӣ ба панҷ навъ тақсим шуда, маъмул-таринашон афсонаҳои тилисмотӣ ва ҳаҷвӣ ба шумор мера-ванд.

Намуди қадимтарини жанри афсона афсонаҳои тилисмотӣ ё ба ибораи дигар, афсонаҳои сеҳрангез ба ҳисоб мераванд. Дар ин гуна афсонаҳо халқ аз ҳодисаҳои ҳайратангез, ғавқу-лода, ки бештар дар тасаввури одамон пайдо мешаванд, нақл мекунад. Қаҳрамони ин навъи афсонаҳо қаҳрамонони ҳасур мебошанд, ки ба муқобили дев, ачина, ғул ва азимҷуссаҳои даҳшатнок мубориза мебаранд. Ин навъи афсонаҳо аз ҷиҳати сохти композитсионӣ, яъне устухонбандӣ ё усули нигориш ба навъҳои дигари афсонаҳо шабоҳат доранд.

Аксари афсонаҳои тоҷикӣ ба тариқи чунин оғоз меё-банд: «Буд, набуд, будгор буд, замин набуд, шудгор буд. Як подшоҳ буд, вай се писар дошт», «Дар замони хеле қадим...» ва монанди ҳамин. Афсонаи «Эраҷи тилисмишкан», ки ба гурӯҳи афсонаҳои сеҳрангез дохил мешавад, ба тариқи зайл оғоз меёбад: «Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди ҳу-нарманде буд, ки Хирадманд ном дошт. Вай дар Хатлон зин-дагӣ мекард. Даре нагузашта ӯ дар ҷанги деу тӯронӣён асир гардид ва аз вай дигар хабаре нашуд. Вай як писар ва чор духтар дошт».

Афсонаҳои тоҷикӣ хотима доранд. Хотимаи ҳар кадоми онҳо мувофиқи мазмун андаке тағйир меёбад. Вале як ҷиҳати муҳимми хотимаи афсонаҳо, пеш аз ҳама, ин аст, ки дар онҳо қаҳрамони дӯстдоштаи халқ ҳамеша аз болои ҳар гуна касе, деве, ҷонзоте ё кори манфии ғалаба мекунад, душманро шикаст медиҳад, зеро ин орзую омили халқ буд ва халқ орзуи худро дар ҳамин гуна образҳои мусбати офаридааш инъикос менамуд. Аз ин ҷост, ки аксари афсонаҳо бо ҷумлаи «Онҳо ҳама ба мақсадшон расиданд» ба охир мерасад, ки ин, ал-батта, ба шунавандагон таъсири калон расонида, онҳоро рӯҳбаланд мекунад.

Афсонаҳои ҳаҷвӣ-маишӣ дар эҷодиёти ҳар як халқ ва умуман дар байни навъҳои афсонаҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Сабаби ин дар он аст, ки дар ин гуна афсонаҳо

хаёту маишати халқ ба таври ҳақиқӣ тасвир меёбад. Халқ дар ин гуна афсонаҳо зулму истисмор, фиребу найранги подшоҳон ва дигар намояндагони табақаи болоии ҷамъиятро таҳти танқид қарор медиҳад. Дар афсонаҳои ҳаҷвӣ-маишӣ хислату характери қаҳрамонони асосии мусбат ситоиш ёфта, нодонию гумроҳии шахсони алоҳида, шоҳони золим, ҳокимони ситамгар зери тозиёнаи танқид гирифта мешавад.

ЭРАЧИ ТИЛИСМШИКАН

Дар яке аз мамлакатҳои Шарқ марди хунарманде буд, ки Хирадманд¹ ном дошт. Вай дар Хатлон² зиндагӣ мекард. Даре нагузашта ӯ дар ҷанги девон асир гардид ва аз вай дигар дараке нашуд. Ӯ як писар ва чор духтар дошт. Писараш дусола буд ва Эрач ном дошт. Аз хурдсолӣ дар вай осори шуҷоатмандӣ ва зиракӣ дида мешуд. Вақте ки ба синни ҳафтсолагӣ расид, ӯро модараш ба мактаб дод. Дар муддати як сол дар таҳсил аз ҳамдарсони худ пеш гузашт. Ҳамаи кӯдакон ӯро дӯст дошта, дар вақти истироҳат ва танаффус ба гирдаш ҷамъ шуда, дар ҳар коре аз вай ёрӣ ва мадад мехостанд. Ин бача ҷашмони сиёҳи ҷозибанок, сурати гандумгун ва қомати зебо дошт.

Чун ба ёздаҳсолагӣ расид, дар байни бачагони мактаб дар далерӣ, ҳушёрӣ ва зиракӣ хеле пеш гузашт.

Рӯзи иди Наврӯз³ табиат тамоми зебоиҳои худро намоиш меод, бачагон бо либосҳои шинаму зебо худро орошта, мисли гулҳои баҳорӣ шукуфта буданд. Тамоми бачагон дар боғ ба гирди Эрач ҷамъ омаданд. Онҳо дар як боғи зебо, ки пур аз гул буд, сайругашт ва ҳар гуна бозиҳо мекарданд.

Аввалин бозие, ки дар ин майдон сар шуд, гӯй ва ҷавгонбозӣ⁴ буд. Падарони бачагон барои дидани бозии онҳо омада буданд. Дар ин бозӣ Эрач чанд бор гӯйро аз шарикони худ бурд.

Барои тирандозӣ чандин тиру камон ҳозир карданд. Дар ин бозӣ як ангуштаринро нишона монданд ва шарт гузоштанд: ҳар кас, ки тирро аз ангуштарин гузаронад, голиб доништа мешавад.

Ҳар яке аз бачагон тиру камонро гирифта, ба нишон нигоҳ карда тир андохтанд. Танҳо Эрач ва ду нафари дигар тирро аз халқай ангуштарин гузаронда тавонистанд.

Эрач гуфт:

– Ин чандон кори душвор нест, ман метавонам се тирро ба ҳам дӯзам.

Ҳама ба тарафи вай нигоҳ карданд. Эрач тиру камонро гирифта, пойи чапашро сутун кард ва ҷуссаашро каме акиб гирифта, тири аввалинро ба дарахт зад, тири дуюмро ба тани тири якум ва тири сеюмро ба тани тири дуюм зад.

– Офарин, қандата зан! – гуфтанд тамошобинон.

Ҳар яке аз падарони бачагон ба писарони худ ҳадяҳо дода, пешонии писари худро бўсиданд ва аз дасти фарзандҳояшон гирифта, ба тарафи хонаи худ рафтанд.

Эрач дар миёни боғ танҳо монд, касе ба вай ҳадя ҳам надоду аз пешонияш низ набӯсид ва ҳамроҳаш набурд. Ӯ бо таачҷуб ба атрофи худ нигоҳ мекард. Аз ин аҳвол рангаш дигаргун ва пажмурда гашт. Чашмони калонаш сурх шуданд, дар онҳо об ҷарх зад. Як охи сарде кашиду ба тарафи хонаи худ равон шуд ва дар дилаш мегуфт: «Агар ман ҳам падар медоштам, бо ин хунари худ аз ҳама зиёдтар навозиш медидам».

Модараш ўро дар хона интизор буд. Эрач ба хона расида, ба модари худ салом дод ва дигар ҳеч чиз нагуфта, маъюсона дар гӯшае нишасту ба фикр фурӯ рафт. Модараш, ки ин ҳолро дид, аз парешонии фарзандаш ба андеша афтод ва якбора писари худро ба оғӯш кашида, пешонии ўро бўсид ва гуфт:

– Эрачи азизам, ниҳоли бахтам! Чӣ шуд, ки дар ин рӯзи хуши Наврӯз, ки тамоми бачагон хурсанданд, ту ғамгину маъюс ҳастӣ ва ҳеч бо модари худат суҳбат намекуни? Гӯй, чӣ шуд?

– Зиёда аз ин чӣ мешуд? Модари меҳрубон, шумо ҳам агар имрӯз дар боғ мебудед ва аҳволи маро медидед, аз ман бисёртар ғамгин мешудед...

Ин гапи Эрач аз ҳама зиёдтар хотири модарашро парешон сохт. Модараш ўро ба оғӯшаш кашида зорӣ кард, ки сабаби ғамгинии худро гӯяд. Эрач он воқеаро, ки дар боғ гузашта буд, гуфт ва ин ба модари вай ҳам саҳт таъсир кард, лекин ӯ фарзандашро дилдорӣ намуда гуфт:

– Писараки азизам! Ғам нахӯр, падари ту ҳам ба наздики аз сафар гашта меояд.

Эрач чун калимаи «падар»-ро шунид, оҳи сарде кашид ва малолангезона гуфт:

– Сафар ҳам ҳамин қадар дароз мешавад? Аз рӯзе, ки ман худро шинохтам, падарамро надидам ва шумо ҳам ҳар вақт маро бо ваъдаи «аз сафар меояд» тасалло медиҳед...

Вақти хӯроки шом шуд, ба пеши Эрач хӯрок монданд.

– Ман хӯрок намехӯрам – гуфт вай.

– Чаро? – пурсид модараш.

– То нагӯед, ки падарам кучо рафтааст, чӣ гуна сафар кардаву кай меояд ва чӣ нишона дорад, ман хӯрок намехӯрам. Бояд ҳақиқати ҳолро гӯед, ки падарам зинда аст ё мурда?

Ин суоли чиддӣ ва мутаассиркунандаи⁵ Эрач хоҳаронашро ҳам аз хӯрок хӯрдан боздошт.

– Писари азизам! Падари ту марди ҳунарманд буд. Қомати баланд, тану бозувони тавоно, чашму абрувони сиёҳ,

чехраи кушод дошт. Вай доимо барои озодии ҳамватанони худ бо девҳо, ки душманони мо ҳастанд, ҷанг мекард. Ҳоло чанд сол аст, ки дар қалъаи Хазар асири тилисми девҳост.

Эраҷ бо шунидани калимаи «дев» ва «тилисм» мутаҳаййир шуд ва аз модараш пурсид:

– Модарҷон! Дев ва тилисм чист?

Модараш ҷавоб дод:

– Тавре ки шунیداам, девҳо махлуқҳои бисёр бадҳайбат, хунхор, золим ва бераҳм ҳастанд. Чашмҳои калони бадҳайбат, дандонҳои дарози тез ва шох доштаанд, гӯшҳои монанди гӯши гов будааст. Сӯрохи бинияшон монанди кубур ва даҳонашон монанди ғор аст. Дар ҳар ҷо касеро, ки دیدанд, ӯро асир карда, аз заҳмати ӯ ишқамҳои калони худро сер мекунанд. Душмани осоиши халқи кишвари мо ҳастанд. Одамони осударо, чи дар хушкӣ ва чи дар об, ноосуда мекунанд. Ҷойи онҳо дар ҷазирае будааст, ки атрофи онро об печондааст. Ҳар вақт, ки аз ин ҷазира берун омадани шаванд, парида ба ҳаво мебароянд ва худро монанди болоҳои осмонӣ ба хушкӣ мерасонанд.

Ин ҳикоят диққати Эраҷро боз ҳам бештар ҷалб кард ва гуфт:

– Чӣ будани девро як қадар фаҳмидам, аммо гӯед, ки тилисм чист?

– Тилисм банди нонамоёнест, ки девон бо ҷоду ва фиреб барои муҳофизати худ ва асиронашон сохтаанд. Онҳо аз санг ва оҳан қалъаҳо бино кардаанд. Ба он ҷо рафта ва аз он ҷо баромадан, ба осонӣ муяссар намешавад.

Эраҷ дузону нишаста, дар тааҷҷуб монд ва боз аз модараш пурсид:

– Модарҷон! Оё девҳоро куштан ва он тилисмҳоро шикастан мумкин аст?

– Албатта! Падарат мегуфт, ки агар халқ иттифоқ шавад, девҳоро куштан, тилисмҳоро шикастан ва аз зулми онҳо ҳама ро абадӣ халос кардан мумкин аст. Ҳар гоҳ, ки девҳо нест карда шаванд, халқ хотирҷамъ ва осуда зиндагӣ хоҳад кард.

Ин чавоби охирини модар ба Эрач рӯҳ бахшида, дар дили ӯ умеди шикастани тилисм ва куштани девҳоро пайдо кард.

Иди Наврӯз ба охир расид, боз дарс сар шуд. Эрач ба дарсҳо зиёдтар аҳаммият медод. Илова бар ин, фикраш ҳамеша ба ҷанги девон банд буд. Аз он рӯз сар карда, бозиҳои вай иборат аз тирандозӣ, гуштигирӣ шуд. Кам-кам ин ҳол ба дараҷае расид, ки ҳамаи бачагонро ба камону каманд сохтан маҷбур кард. Бачагонро лашка ва худро сарлашкар тасаввур мекард. Бачагон ҳам ба раъйи ӯ мувофиқат мекарданд. Бачаҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо карда, як гурӯхро лашкари дев ҳисоб намуда, бо онҳо ҷанг мекард. Баъзе бачаҳои бадрафторро, ки бачагони камқувватро азоб медоданд, «дев» гуфта хитоб мекард. Ҳар шаб дар хона нақшаи наवे кашида, рӯз дар байни бачагон онро ба амал мебаровард.

Иди Наврӯз буд, халқ дар майдон ҷамъ омад. Эрач ҳам бо рафиқони худ бо як тартиби муназзами сипоҳӣ ба майдони гуштигирӣ ҳозир шуд. Гуштигирӣ сар шуд ва аз ҳар тараф карнаю нақора навохтан гирифтанд. Паҳлавонони деҳа тараф ба тараф шуда, гуштӣ мегирифтанд. Ногаҳон паҳлавони деҳаи Эрач ба замин афтод. Эрач инро дида он паҳлавони деҳаи ҳамсояро ба дев монанд кард ва «Ҳа, дев!» – гӯён беихтиёр ба майдон даромад.

Паҳлавони деҳаи ҳамсоя дид, ки як бачаи 15-16-сола ба майдон даромад, аз гуштигирӣ худдорӣ карда гуфт:

– Ту бача ҳастӣ, бо бачагон гуштӣ гир!

Ин гапи вай ба Эрач саҳт расид ва ӯ гуфт:

– Ба хурдсолиям нигоҳ накунеду ҳунаратонро нишон диҳед!

Инро гуфту бо дасти ростии худ дасти паҳлавонро гирифта ҷунон ба тарафи худ кашид, ки вай аз Эрач ду-се қадам гузашта рафт. Паҳлавон ҷиддӣ будани гуштиро фаҳмида ба Эрач даровехт. Эрач аз гиребони паҳлавон гирифта, ӯро ба тарафи худ саҳт кашида, ба замин зад. Аз ҳар тараф садонӣ кафкӯбӣ ва сурнаю карнай баланд шуд. Сардори деҳа

ва чандин одамони дигар ба вай инъомҳо (ҳадяҳо) доданд. Эрач он инъомҳоро ба сурнайчиён бахшид.

Он рӯз Эрач дар аспдавонӣ ва тирандозӣ ҳам чойи якумро гирифт. Дар охири маърака аз тарафи сардори деҳа ба Эрач аспи гулибодом инъом шуд. Ҳама ба хонаҳои худ баргаштанд. Аз ҳамон рӯз номи Эрач машҳур шуд.

Иттифоқо, пас аз чанд рӯз корвони деҳаи Эрачро роҳзанон ғорат карданд ва раиси деҳа Эрачро бо чанд кас барои дастгир кардани роҳзанон фиристод. Эрач гуфт:

– Ба назарам, ин муқаддимаи ҷанги девон аст.

Вай бо панҷ кас ба муқобили понздаҳ роҳзан рафт. Вақте ки ба наздикии роҳзанҳо расиданд, роҳзанҳо дар истироҳат буданд. Чун шаб торик буд, то дами субҳ сабр карда, чор касро барои гирифтани пеши роҳи роҳзанҳо монд ва ҳудаш бо як кас ба онҳо ҳамла овард. Ҷанги сахте ба вуқӯъ пайваست. Роҳзанҳо хеле саросема шуданд. Чор нафари роҳзанҳо кушта шуданд, боқимондагон хостанд гурезанд, лекин ба дасти Эрач асир афтоданд. Онҳоро бо ҳамаи чизе, ки доштанд, ба деҳа оварданд. Аҳли деҳа ба роҳзанҳо ҷазо додани шуданд. Вале Эрач ба роҳзанҳо гуфт:

– Шуморо ба ҳамин шарт озод мекунем, ки дигар аз талаву торочи молу мулки халқ даст кашед, зеро ин кори девони хунхор аст.

Эрач дар ин ғалабаи худ як шамшер инъом гирифт ва ба аспаш савор шуда, ба хонааш рафт.

Адоват нисбат ба девҳо дар дили Эрач рӯз то рӯз зиёд мешуд ва ӯ худро ба ҷанги девон тайёр мекард. Акнун вай 17-18-сола шуда, ҳамаи ҳунарҳои ҷангиرو омӯхта буд.

Як рӯз субҳи барвақт Эрач ба модараш гуфт:

– Хуб, ман рафтам!

Модараш ва дигарон гумон карданд, ки Эрач ба шикор меравад. «Хайр, саломат бозгард! Мунтазирем, ки аз шикор зуд баргардӣ», – гуфтанд.

Эрач хандид ва дасти модарашро бўсиду ба аспи худ савор шуд ва ба тарафи саҳро равон гашт.

Луғат

1. **Хирадманд** – шахси боақлу соҳибмаърифат. Дар ин ҷо ҳамчун номи шахс омадааст.

2. **Хатлон (Хутталон)** – номи қадимии шаҳри Кӯлоби имрӯза. Боз водихои Вахшу Кӯлобро ҳам Хатлон мегуфтанд.

3. **Наврӯз** – чашни қадимии халқи тоҷик, оғози соли нав.

4. **Гӯй ва чавгон** – як навъ бозии қадимии мардуми тоҷик. Гӯй – чизи лӯнда мисли тухм, тӯб. Чавгон – чӯбдасти қач.

5. **Мутаассир** – ба шӯру ҳаяҷоноваранда, таъсирбахш. Ин ҷо ба маънои ғамгин, ҳафа шудан.

Савол ва супориш

1. *Шумо боз кадом афсонаи дигари халқиро медонед?*
2. *«Эраҷи тилисмишкан», ки номи афсона аст, чӣ маънӣ дорад?*
3. *Ҳичоҳои ибораи «вилояти Хатлон»-ро ҷудо намоед ва қушодаву баста будани онҳоро муайян кунед.*

ҚАҲРАМОНИИ ЭРАҶ

Эраҷ чандин шабу рӯзро дар кӯҳу саҳроҳо гузаронид. Худаш ва аспаш мондаву хаста шуданд, аз асп ғурумада, дар лаби чашмае дам гирифт. Фикр карда, худ ба худ мегуфт: «Эраҷ! Дев кучо, тилисм кучо, бе роҳбар кучо меравӣ?»

Дар ин андеша буд, ки ногоҳ чашмаш ба шахси дуртар, ки дар домани кӯҳ, дар лаби чашмае нишаста буд, афтод.

Эраҷ тааҷҷуб карда: «Ин шахс кӣ бошад?» – гуфту аз ҷойи худ хест ва ба тарафи ӯ рафт, лекин он шахс ба ӯ нигоҳ накарда машғули хондани чизе буд. Эраҷ бодикқат нигоҳ карда дид, ки вай пирамарди хушсурату нуронӣ ва тануманд аст. Эраҷ боадабона ба вай салом дода, рост истод. Он шахс сари худро бардошта ҷавоби саломи ӯро дод ва:

– Бинишин! – гуфту боз ба хондани китоб машғул шуд. Пас аз чанд дақиқа сари худро бардошта ба тарафи Эраҷ нигоҳ кард ва аҳволпурсӣ намуда гуфт:

– Аз кучо меойӣ ва ба кучо меравӣ?

– Ман ҷавони сайёҳ ҳастам, – гуфт Эраҷ. Пирамард гуфт:

– Эрач, ҳақиқати гапро гӯй! Ҳал шудани мақсади ту дар дасти ман аст.

Эрач хайрон ва дар ташвиш буд, ки ин пирамард ном ва мақсади ўро аз кучо донист. Ҳарчанд хост, ки худдорӣ кунад, аммо натавонист ва билохира, ҳамаи саргузашти худ ва мақсадашро гуфта дод. Он мард хандид ва гуфт:

– Ҳатман ба мақсад мерасӣ.

Эрач ҳарчанд мехост, ки кӣ будани ўро пурсад, вале шарм кард, танҳо ҳамин қадар гуфт:

– Эй падари азиз, дар ин макон барои чӣ танҳо нишастаед?

Пир ҷавоб дод:

– Ман дар ҳар ҷойи хуб метавонам иқомат кунам, вале ба ин ҷо барои хидмат кардан ба тўронийн ва баркандани асоси зулми девон, барҳам задани тилисм¹ ва домҳои онҳо омадаам.

Эрач чун номи дев ва тилисмро шунид, аз ҷойи худ хеста, таъзим карда, хомӯш истод ва дар дили худ мегуфт, ки ин пирамард дар кори ман роҳбарӣ карда метавонад. Ман бояд аз ў мадад хоҳам. Он шахс Эрачро ба нишастан амр карда гуфт: «Эрач! Ман аз нияти ту огоҳ ҳастам ва ба ту роҳбарӣ хоҳам кард. Лекин дар пешомадҳо қавидил бош ва ба дурустӣ қадам мон! Бе фидокорӣ, далерӣ, ҷасурӣ ва бе кӯшиш ба мақсад расида наметавонӣ».

Эрач сари худро ба оҳанги тасдиқ мечунбонд.

Он шахс баъд аз ин гуфтаҳо аз тарафи ростии худ шамшерро гирифта ба ў дод.

«Ташаккур, эй падари азиз!» – гуфт Эрач.

Пир чун ин суҳанро шунид, муҳаббаташ ба вай зиёд шуд ва бо дасти худ шамшерро ба камари ў баста, пешонияшро бӯсид.

– Биншин ва аввалин роҳнамоиро² шунав! – гуфт ў ба Эрач.

Эрач боадабона нишаст ва бо майли тамом мунтазири роҳнамоии пирамард шуд.

Пир гуфт: «Эрач, ин шамшере, ки ман ба ту додам, хосиятҳои зиёд дорад. Аввал, онро ба ҳар оҳан ё пӯлоде занӣ, бурида мегузарад. Дуюм, захи он аслан бо ҳеҷ чиз да-
вою дуруст намешавад. Сеюм, агар ба дасти душман афтад,
чизеро намебурад. Онро «шамшери ҷонситон» меноманд.
Бигир, ин дафтар ҳам аз онӣ ту, роҳи ҳалли ҳар мушкиле, ки
ба ту пеш меояд, дар ин дафтар навишта шудааст».

Вақте ки Эрач дафтарро кушод, дар он ба ғайр аз чанд
варақи сафед чизеро надид. Вай ҳайрон шуд, лекин чизе на-
гуфт.

Он шахс гуфт:

– Чӣ дидӣ?

– Ғайр аз коғази сафед чизе нест, – гуфт Эрач.

– Ончи ба ту лозим аст, дар вай навишта шудааст ва он
танҳо дар вақти зарурат ба назари ту менамояд. Эрач, фар-
до ба аввалин тилисми девон дучор мешавӣ. Ту бояд дар
шикастани ин тилисм ба одамизод ёрӣ расонӣ ва аввалин
шӯҷоати худро нишон диҳӣ.

Эрач аз ҷойи худ хеста ба вай таъзим кард ва хост, ки
номи ўро пурсад, лекин пир аллакай аз назар ғойб шуда
буд.

Эрач аспи худро савор шуда, ба тарафе, ки пир нишон
дода буд, равон шуд. Вақти субҳ ба доманаи кӯҳе расид, ки
дар болои он қалъаи баланди сиёҳ менамуд ва дар муқобили
он қалъа чандин тӯронӣ бо парчамҳо истода буданд. Эрач
ҳам дар канорае ҷой гирифт ва мунтазири пешомад шуд.

Вақте ки Офтоби оламтоб бо нури худ оламо мунаввар
сохт, аз тарафи лашкари тӯронӣ сазои карнаю табл
баланд гашт. Ногоҳ дари қалъаи сиёҳ кушода шуд, чандин
хайкали ваҳшатангезе намудор шуда, ба муқобили лашкари
тӯронӣ саф ороистанд. Аз он тараф низ карнае навохта
шуд, ки аз вай сазои даҳшатнок шунида мешуд. Аз ин сазои
бимнок аспи Эрач рамид ва ў мачбур шуд, ки ба асп савор
шавад. Вақте ки наздиктар рафта бодикқат нигоҳ кард, дар
симои ин гурӯҳ онро дид, ки аз модараш дар ҳақи девҳо

шунида буд. Дар ин вақт аз тарафи лашкари тӯрониён ҷавони зебои тануманде савори асп ба майдон даромад. Тамоми бадани ин ҷавон бо оҳан пӯшида шуда ва ба сар низ кулоҳи оҳанин дошт. Каманду³ камон⁴ ба китф, найзае ба даст ва шамшере ба миён карда буд. Вай ба муқобили лашкари дев истода, мубориз талаб кард⁵. Аз тарафи девон як нафар филсавор, ба болои сари худ як санги осиеб гузошта, бо гурзи ҳафтсадмании каллаиговмонанд ба майдон даромад ва наъраи ваҳшатнок зад. Ҷавони тӯронӣ чун худро дар муқобили деви кӯҳпайкар дид, далерона аспи худро ба пеш ронда, бар зидди вай шамшер кашида, ба ҷанг даромад. Дев низ филии худро ба ҳаракат дароварда, шамшери ўро бо сипар рад намуд. Дев бо гурз ба вай ҳамла кард. Ҷавони далер худро ба зер сипар пинҳон кард ва дев ба сари ў чунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст. Ба он ҷавон аз тарафи лашкари Тӯрон фавран аспи дигаре расониданд. Вай худро зуд ба болои асп гирифт ва бо шамшери тез ба китфи рости дев чунон зад, ки аз бағали чапи вай гузашт ва дев мисли кӯҳ ба замин ғалтид. Чанд деви дигареро, ки аз паси ў ба майдон даромада буданд, бо як зарби шамшер сар аз тан ҷудо кард. Ногоҳ аз тарафи урдуи⁵ девон Ҳингил ном дев, ки дар зӯрмандӣ ба ҷандин дев баробар буд, ба майдон даромада, ба он ҷавон ҳамла намуд ва бо каманд вайро аз рӯи асп ҷудо карда, ба қалъа бурд. Худ боз ба майдон омада

истод ва мубориз талаб кард. Чандин тан аз лашкари Тӯрон ба майдон даромаданду асир ва баъзе кушта шуданд. Дар охир Бехбуд ном паҳлавони намангонӣ, ки дар тавоноӣ ба чандин паҳлавон баробар буд, ба майдон даромад. Вай бо шамшери худ ба дев ҳамла карда гуфт:

– Эй Ҳингилдев! Агар ҳазор чон дошта бошӣ ҳам, аз дас-ти ман зинда намонӣ!

Ҳингилдев бо вай низ ба ҷанг даромад. Хеле ҷанг карданд. Ҳеч яке ба дигаре зафар наёфт. Баъд аз ин ба якдигар каманд андохта ба тарафи худ кашиданд. Дар ин вақт ногоҳ пойи аспӣ Бехбуд ба сӯроҳе фуру рафт ва ӯ аз асп афтод. Ҳингил вақтро ғанимат дониста, бо найза ба кафи пойи Бехбуд зад ва ӯ захмдор шуда бозгашт. Дев боз фарёд бароварда, ҳариф талаб намуд. Сардори кӯшуни Тӯрон – Фирӯз меҳост ба майдон дарояд, вале Эрач тоқат карда натавониста, аспро чунон барангехт, ки дар як тохт аз бо-лои сари дев pariда гузашт. Лашкари дев ва Тӯрон, ки то ҳол чунин касеро надида буданд, ҳайрон шуда ба ин му-боризи нав нигоҳ карданд. Эрач аспӣ худро ба атрофи дев чор бор давр занонда ба муқобили дев рост истод ва гуфт:

– Бисёр шодам, ки туро ёфтам, дер боз дар ҷустуҷӯят бу-дам ва кинаи туро дар дил мепарваридам.

Ҳингил ханда карда гуфт:

– Ту агар марди майдон мебудӣ, бо худ сипару зиреҳ ме-доштӣ!

Эрач гуфт:

– Ончи ба ман лозим аст, дар ту ҳаст, пас, ман аз ту хоҳам гирифт.

Дев барошuft ва бо найза ба ӯ ҳуҷум кард. Эрач бо як ҷолокӣ найзаи ӯро кашида гирифт ба замин афканд. Дев ба сӯйи Эрач гурз андохт, вале ба вай нарасид. Гурзи дев чунон ба замин зад, ки агар ба кӯҳ мерасид, кӯҳро пора-пора мекард.

Эрач гуфт:

– Акнун навбати ман аст.

Ў аспро пеш ронда, ба рикоб чунон зад, ки ду пойи пеши аспи Эрач ба китфи фили дев баробар шуд, пас бо «шамшери чонситон» ба даҳани Ҳингил зад, ки сараш ҳазор газ парида рафту танҳо чоғаш ба гарданаш овезон монд. Инро дида лашкари Тӯрон табли шодӣ заданд ва аз тарафи девҳо се бародари Ҳингил якбора ба Эрач ҳучум оварданд. Гарду губор дар майдон баланд шуд. Эрач бо чобукӣ ба яке аз онҳо ҳамла карда, найзаро аз дасти вай гирифт ва ба синаи дев зад. Дев фарёди чонкоҳе бароварда, ба замин афтод. Пас аз ин ду бародари дев якҷо ба Эрач ҳучум карданд. Эрач дар набард якеро шамшер ба сар зад. Деву аспаш ду тақсим шуданд ва нӯги шамшераш ба замин панҷ газ фурӯ рафт. Хуртундев, ки сардори девҳо буд, ба ҷанги мағлуба (ҷанги шадид) фармон дод. Фирӯз ҳам ба кӯшуни Тӯрон фармони ҷанги мағлуба дод. Ҷанги мағлуба оташ гирифт. Касе касе-ро намедид. Чун шаб расид, аз ду тараф табли бозгашт зада шуд. Дар ин ҷанг бисёриҳо кушта шуданд. Ҳар ду лашкар ба қароргоҳи худ баргаштанд. Эрач ҳам ба ҳамон домани кӯҳ баргашт. Ҷанговарони лашкари Тӯрон тамоман ҳайрон буданд, ки ин ҷавон аз кучо омадааст. Девҳо ҳам дар ҳайрат буданд, ки ин барқи сӯзанда аз кучо пайдо шуд, ки балои ҷони онҳо гашт.

Хуртундев мегуфт:

– Фардо ўро ба хок яксон хоҳам кард.

Вақте ки Эрач ба майдони доманаи кӯҳ омада нишаст, чанд кас аз фармондеҳони кӯшуни Тӯрон ба пеши ў омада, ўро ба хаймаи сардори худ даъват карданд. Эрач даъватро қабул намуда, бо онҳо рафт. Ўро бо иззати тамом ба хайма дохил карданд. Сардори онҳо аз ҷой бархоста, аз паҳлуи худ ба вай ҷой дод. Бо амри сипаҳсолор дастархон орошанд. Ҳамаи фармондеҳон аз шучоат ва суханронии Эрач дар ҳайрат буданд. Сардори онҳо гуфт:

– Ҷавони мусофир, аз кучо меойӣ, ба кучо рафтани ҳастӣ?

– Ман шахси сайёҳ ҳастам, – гуфт Эрач, – бо мақсади саёҳат ин ҷо омадам.

- Кучой ҳастӣ?
- Тӯронӣ.
- Аз кучои Тӯрон?
- Аз Хатлонзамин.

Эрач дар навбати худ ба онҳо суол дод:

- Ин лашкар лашкари кист ва мақсад аз ин чанг чист?
- Ин лашкари мамлакати Тӯрон аст! Барои барҳам додани душмани тӯронӣён – девҳо мечангид, то ки тамоми халқи ин мамлакат аз ҷавру зулми онҳо халос шавад.

Эрач бихандид ва гуфт:

- Ягона мақсад ва орзуи ман низ ҳамин аст. Азбаски ман фарзанди ҳамин ватан ҳастам ва мақсади ҳамаи мо як аст, фардо дар роҳи ин мақсад ҳунарҳои худро нишон медиҳем.

Лугат

1. **Тилисм** – чоду.
2. **Раҳнамо** – ба маънои нақша омадааст.
3. **Каманд** – абзори чангӣ, мисли аргамчин, ки ҳалқадавак до-
рад.
4. **Мубориз талаб кардан** – дар майдони муҳориба касеро ба
чанги тан ба тан даъват кардан.
5. **Камон** – абзори чангӣ, чӯби хамидае, ки ду нӯги онро бо зех
таранг мебанданд ва ба воситаи он тирро сар медиҳанд.
6. **Урду** – лашкар, сипоҳ.

Савол ва супориш

1. *Оё номи гузошташуда ба мазмуни пораи афсона муво-
фиқат мекунад?*
2. *Маънои «шамшери ҷонситон»-ро чӣ гуна мефаҳмед?*
3. *Бо калонсолон чӣ гуна бояд муомила кард? Ба фикри шумо,
рафтори Эрач нисбати мӯйсафед дуруст буд?*
4. *Аз ҷумлаи «Каманду камон ба китф, найза ба даст ва шам-
шер ба миён карда буд» калимаҳоро, ки бо ҳарфҳои сиёҳ чоп шу-
даанд, ба дафтарадон нависед. Оё онҳо муродиф ё муодил доранд?
Имрӯз ин калимаҳо бо кадом тарз истифода мешаванд, дар дафта-
ратон қайд кунед.*

ШИКАСТИ ТИЛИСМ

Сардори лашкари Тӯрон ба лашкари худ омадани Эрачро фоли нек донист.

Аз шодӣ Эрачро хоб намебурд, бо ин лашкар тасодуф омадан ва дар рӯзи аввал кушта шудани Ҳингилдевро барои худ фоли нек ҳисоб кард.

Дар ҷониби девҳо Ҳуртундев монанди хирси тирхӯрда ғурриш намуда, аз зарбаи дирӯза дар ташвиш монда буд. Бо фармони Ҳуртундев тамоми ҷодугарон ва саркардагони сипоҳи девон ҷамъ шуданд. Дар ҷамъомад Ҳуртун бо тамоми овози пурдаҳшати худ наърае кашида, ба ҷодугарон рӯ оварда гуфт:

– Солҳост, ки неъматҳои давлати девонро хӯрдед, акнун вақте расидааст, ки дар ин рӯзҳои хатарнок ба мо ёрӣ расонед.

Ифрити оташнафас аз ҷой бархоста гуфт:

– Фардо бо илми ҷоду ҷунон оташ боронам, ки аз лашкари Тӯрон касе зинда намонад.

Қанноти ҷоду аз ҷой бархоста, ба Ҳуртун тасаллӣ дода гуфт:

– Фардо бо илми ҷоду ҷунон санг боронам, ки ба сари ҳар як сарбози Тӯрон ҳазор санг афтад.

Дигар сардорони лашкари девҳо ҳам дар навбати худ ваъдаҳо дода, ба ҷойҳои худ баргаштанд, вале аз ташвиши фардо дар лашкари девҳо касеро хоб набурд.

Ҳуртун махфиёна ба Говсаридев нома навишта, аз вай мадад талабид.

Субҳ ханӯз офтоби оламтоби зарриншуоъ¹ набаромада буд, ки Эрач аз хоби роҳат сар бардошт ва худро бо либоси одӣ ороста, дар байни лашкари Тӯрон монанди кӯҳ истод. Лашкари Тӯрон ҷасорати ӯро дида, ба вай муҳаббат баста буд, ҳар яке ба сӯйи ӯ нигоҳ мекард. Сардори лашкар аз хаймаи худ баромад ва дасти Эрачро фишурда, ҳолпурсӣ кард.

Дар ин хангом аз ду тараф ҳам карнаии ҷанг навохта шуд.

Сипоҳи девҳо аз бисёрӣ майдони чангро монанди намади сиёҳ фаро гирифта буд. Лашкари Тӯрон ҳам саф кашид. Аз тарафи тӯронӣ чавони далери бошучоате ба майдон баромада, ҳариф талаб кард. Аз тарафи девҳо деви зангӣ, ки саркардаи ҳазор дев буд, ба майдон даромад. Ин ду мубориз дар майдони чанг ба якдигар рӯбарӯ шуданд. Дар ин чанг шамшеру камону найзаву гурз ба кор нарафт. Ҳар ду аз асп фуромада, даст ба камарбанди якдигар зада, ба гуштигирӣ пардохтанд. Паҳлавони тӯронӣ як наърае кашида, девро ба замин зад ва бо ханҷар вайро кушт. Ҳамин тавр, он паҳлавони фарғонагӣ боз ҳафт деви калонро мағлӯб карда кушт. Ногоҳ гурӯҳи бисёре аз девҳо якбора ба сари ин чавон ҳучум оварда, ўро асир карда, ба қалъа бурданд. Ин дафъа ҳуди сардори девҳо Ҳуртун ба майдон омада, чунон наърае кашид, ки тамоми замини атроф ба ларза даромад ва аспҳо аз даҳшати овози ў рамиданд:

– Эй тӯронии хирасар! Эй қотили Ҳингилдев! Агар аз мардонагӣ нишон дорӣ, ба майдон даро, то ки гардатро ба ҳаво барорам!

Ҳеч кас аз лашкари Тӯрон ба муқобили Ҳуртун нарафт. Сардори лашкар хост, ки ҳудаш равад. Эрач сари роҳи ўро гирифт.

– То ман зинда ҳастам, шуморо ба майдон рафтан на-
мемонам, – гуфт Эрач ва сипари ўро ба даст гирифт ба майдон даромад. Вай чунон асп давонд, ки ғайр аз чанги пойи аспаш касе чизеро намедид. Ў монанди уқоб ба муқобили Ҳуртун омада истод. Вақте ки чашми Ҳуртун ба Эрач афтод, дилаш ларзид, вале сир бой надода хандид ва гуфт:

– Эй кӯдак, ҳанӯз вақти бо паҳлавонон чанг кардани ту нарасидааст!

Эрач аз таҳқири вай дар ғазаб шуд ва гуфт:

– Ман акнун туро ба пеши Ҳингилдев мефиристам!

Ҳуртун аз ин хашмгин шуд ва гурзи калону гаронваз-
ни худро гирди сар чархонда хост, ки ба сари Эрач занад,

вале вай бо чобукӣ худро ба зери сипар гирифт ва зарбаи аввалини ўро рад намуд. Аз зарбаи сеюм камари аспи Эрач шикаст. Лашкари ҳар ду тараф гумон карданд, ки Эрач ҳалок шуд. Аммо Эрач якбора аз зери сипар монанди офтоби аз паси абр баромада намоён шуд. Ба вай зуд аспи дигаре расонданд. Эрач савори асп шуда, бо шамшери ҷонситон ба Хуртун ҳамла овард. Хуртун худро бо сипар пинҳон кард. Эрач бо шамшер аз зери дасти росташ ҷунон зад, ки дасти росташ бо сипар дур рафта, ба замин афтод. Вай фарёд қашида мадад талабид, тамоми девҳо ба ҳучум гузаштанд. Лашкари Тўрон ҳам бо фармони сарлашкари худ ба ҳучум даромад. Ҷанги мағлуба сар шуд ва сару пойи деу одамӣ монанди барги хазон ба замин мерехт. Лашкари девҳо мағлуб шуда, ба тарафи қалъаи тилисм гурехт. Лашкари Тўрон онро таъқиб намуд.

Ифрити оташнафас ва Қанноти ҷоду душвории аҳволро дида, ба амалиёти худ сар карданд. Якбора аз тарафи тилисм оташу санги беҳисобе мисли борон ба боридаи сар кард, лашкари Тўрон ба назди тилисм рафта натавонист, ҳаво ҳам торик шуд, касе касеро намедид. Аз ин ҳол лашкари Тўрон ба ваҳм афтод. Эрач, ки ба наздики қалъа расида буд, ба оташу санг дучор шуда, дигар пеш рафта натавонист. Ва ногоҳ дафтарчае, ки устои пир дода буд, ба ёдаш омад, онро аз чайбаш бароварда нигоҳ кард. Дар он чунин навишта шуда буд: «Эй Эрач! Ту бо панҷ нафар ҷавони далер ба пушти қалъа гузар, дар он ҷо дар мобайни ғоре Ифрити оташнафас ҳаст. Аз пасаш рафта, ўро ба даруни тўрба андоз, ки чашмаш ба ту наафтад ва Қаннотро бо як зарбаи шамшер бикӯш ва мағзи сарашро бо худ нигоҳ дор».

Эрач аз рӯйи ҳамин дастур Қаннотро кушт. Ифритро асир карда, ба даруни тўрба андохт. Пас аз ин якбора борони оташу санг қатъ ёфт. Бо ҳамин тилисми якум шикаста шуд. Лашкари Тўрон дохили қалъа гардид ва он девҳое, ки зинда монда буданд, бо ҳамроҳии Хуртундеви захишуда бо ваҳму тарс ба қалъаи тилисми дуом паноҳ ёфтанд.

Эрач бо чанд нафар сипоҳӣ барои халосии асироне, ки дар зиндони девҳо буданд, рафт. Онҳо куфлҳои бузурги зиндонро шикаста, ба даруни он даромаданд ва зиндониёни беҳолу бемадор – ҳамватанони худро ба оғӯш кашида бўсиданд. Эрач ҳам маҳбусонро оғӯш намуда, онҳоро дилбардорӣ менамуд. Вале ӯ дар байни онҳо падарашро нашинохт. Дар ин миён марди тахминан панҷоҳсолаи лоғару нимчоне бо чашмони хайрон касеро чустучӯ менамуд. Ӯ падари Эрач – Хирадманд буд. Ӯ гӯё дар ин ҷо будани писарашро ҳис менамуд, вале азбаски ӯро аз синни кӯдакӣ то кунун надида буд, шинохта наметавонист. Чашмонаш ҳам аз азоби зиндони торики девҳо хира шуда буданд. Дар байни ҷавонони далеру тануманд ситораи Эрач ба чашми ӯ гарм метофт. Дар ин вақт яке аз ҷавонон номи Эрачро гирифта фарёд зад. Ин ба чашми хирагаштаи падар нур, ба тани нимчонаш қуввату зӯр бахшид ва ӯ бо тамоми қувваташ фарёд зад:

– Писарам, Эрач!

Эрач ба симои ин мард нигоҳ карда, нишонаҳои падарашро, ки модараш гуфта буд, шинохт ва «падарчон!» гӯён падари аз ҳушрафта ба заминафтодаи худро бардошт. Сарашро ба болои зонуяш гузошта, ӯро оғӯш намуд ва бо меҳру муҳаббат бўсид. Аз шодӣ ва ҳаяҷон аз чашмонаш ашк мисли марчон беихтиёр мерехт. Падараш баъди чанде ба ҳуш омада, худро дар оғӯши писараш дид ва ӯ ҳам писарашро ба синааш зер карда, бо муҳаббат бўсид. Аз дидагонаш ашки шодӣ равон шуд.

Эрач пас аз пурсупос ба падараш нигоҳубин карданро ба яке аз ҷавонҳо супорид ва ҳудаш барои ба анҷом расонидани кори шикасти тилисм ва таъқиб намудани девҳо рафтани шуда, аз падараш иҷозат пурсид. Падараш дар ҷавоб гуфт:

– Рав, рав, писари далеру қаҳрамонам, роҳат сафеду ёрат зафар бошад! Аз девҳои малъун ва золим, аз душманони инсонияти озодихоҳ барои ватанат, барои ҳамватанони қурбоншудаат ва барои падарат интиқом бигир!

Эрач барои фатҳи тилисм боз ба кор шурӯъ намуд. Вақте ки ӯ каме пеш рафта, ба тарафи чап нигоҳ кард, ба назараш қафаси оҳанине намуд, ки чарх мезад ва дар дарунаш як духтар ва як писари зебо гоҳ ба ҳолати одамӣ менамуданд ва гоҳ санг мешуданд. Эрач бо ҷавонон ба қафас ҳуҷум кардани шуд, ки якбора қафас ҷавонро ақиб ронд ва ҳар яке ба масофаи даҳ газ дур рафта ғалтиданд. Эрач донист, ки ин кори ҷодуст. Ифрити оташнафасро овард. Аз вай роҳи вайрон кардани қафасро пурсид. Ифрит рад кард. Эрач бо дастони қавии худ, бо ду ангушт паси гардани Ифритро ҷунон фишор дод, ки аз даҳону бинияш хун ғавғора зада баромад. Ифрит розӣ шуд, ки бигӯяд:

– Дар зери ин қафас,– гуфт вай, – шере хобидааст, ки агар ҷашми ӯро кӯр кунӣ, қафас аз ҳаракат бозмеистад ва ҷоду вайрон мешавад.

Вақте ки Эрач зери қафас даромад, шере дид монанди аждаҳо. Шер ҷунон наъра зад, ки аз ҳайбати ӯ Эрач се қадам ақиб рафт, вале бо ҷасорати тамошамшери ҷонситонро гирифта ба даҳони монанди ғор кушодаи шер ҷунон зад, ки он ба ду қисмат ҷудо шуд. Қафас аз ҳаракат монд. Эрач он ду ҷавонро аз қафас озод кард. Ӯ гурӯҳе аз сипоҳиёни³ далерро ба таъқиби девҳо фиристод ва гурӯҳеро ба ҳар тарафи қалъа ба дидбонӣ гузошт. Қисми дигареро барои нигоҳдории интизоми шаҳр ва кофтукови девони боқимонда таъйин намуда, ҳудаш ба пеши сарлашкар рафта гуфт:

– Акнун бояд хабари фатҳро ба ҳамаи халқи Тӯронзамин бифиришем.

Луғат

1. **Зарриншуоъ** – дорои шуоъҳои заррин.
2. **Ҷанги мағлуба** – ҷанги саҳт
3. **Сипоҳ** – сарбоз, аскар, лашкар.

Савол ва супориш

1. Дар сарҳатти якуму дуюм иборати «фоли нек» такрор шудааст. Бигӯед, ба ҷойи ҳамаи ибора муродифи онро истифода бурдан мумкин аст?

2. Чаро мо Эраҷро қаҳрамон мегӯем? Оё ӯ ба ин ном сазовор аст?

3. Дар бораи қору рафтори Эраҷ ҳикоячае нависед, ки ҷумлаҳо бо калимаи «Эраҷ» оғоз ёбанд.

4. Муайян намоед, ки дар ибораи «ситораи Эраҷ» чанд ҷамсадо истифода шудааст ва аз онҳо чандтояш ҷарангдор ҳастанд?

МУБОЛИҒА

Муболиға яке аз санъатҳои маъмули адабиёти хаттӣ ва шифохист. Дар забони гуфтугӯӣ бештар истифода мешавад. Масалан, омӯзгор шогирдERO таъриф карда мегӯяд: «Қодир бисёр бачаи доно, ҳамаи асарҳои бадеиро хондааст».

Албатта, шумо сари андеша меоед, ки омӯзгор аз ҳад гузаронд, муҳобот кард, муболиға намуд. Қодир ҳамаи асарҳои бадеиро хонда наметавонад. Ин ба ақли одам рост намеояд.

Дар асарҳои бадеӣ адибон барои пурҷозиба, шавқовар баромадани асарашон аз санъати муболиға васеъ истифода мебаранд. Ба ифодаи дигар, муболиға санъатест, ки тасвири шахс, ашё, ҳодисаю воқеа аз ҳадди табиӣ мебарояд ё муаллиф ҷунон муҳобот мекунад, ки ба ақли солим рост намеояд.

Масалан, хангоми мутолиаи афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» ба ҷумлаҳое вомахӯред, ки воқеаҳо хеле ҳам муҳоботноку ҳайратовар тасвир шудаанд. Чанд ҷумларо мисол меорем: «Ногоҳ аз тарафи девон як нафар филсавор ба болои сари худ як санги осӣб гузошта, бо гурзи ҳафтсадманӣ... ба майдон даромад ва ҷунон наърае зад, ки ҳамаи аспон рамида аз ҷой ҷастанд ва замин ба ларза даромад», «Ҷавони далер худро ба зерӣ сипар пинҳон кард ва дев ба сари ӯ бо ғазаб ҷунон гурзе зад, ки миёни аспаш шикаст» ва аз зарбааш заминро кӯҳ ларзида рафт, «Эраҷ аспро ҷунон барангехт, ки дар як тохт аз болои сари дев парида гузашт», «Ӯ аспро пеш ронда, ба рикоб ҷунон зад, ки ду пойи аспӣ Эраҷ ба китфи

фили дев баробар шуд, пас бо «шамшери чонситон» ба даҳони Ҳингил зад, ки сараш ҳазор газ парида рафт».

Тасвири қиёфаи зоҳирии девҳо маҳз ба воситаи тасвири муболиғанок ба назари хонанда хеле баднамою бадхайбат менамояд. Аз тасвири портрети девҳо маълум мегардад, ки қиёфаи зоҳирии онҳо ба сифатҳои инсонӣ муқобил гузошта шудааст. Аммо дар тавсифи портрети персонажҳои мусбат муболиғаҳои дабдабаноки ваҳмангез қариб дида намешаванд, дар амалиёти онҳо мо тахайюлотӣ баландпарвози гӯяндаи афсонаро мушоҳида менамоем, ки хонандаро ба ҳайрат меоварад. Маҳз ба туфайли чунин муболиғаҳо матонат ва қаҳрамониҳои персонажҳои мусбат ба назари хонанда равшан мегардад.

Савол ва супориш

Муболиға чист?

Аз ҷумлаҳои поин муболиғаро ёбед ва шарҳ диҳед:

а) Бо ришаш заминро ҷорӯб мекард.

б) Сараш ба осмон мерасид.

в) Дар майдон ҷойи сӯзан задан намонд.

Се ҷумла нависед, ки дар онҳо санъати муболиға омада бошад.

Пас аз мутолиаи афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» ба суолу супоришҳои зер ҷавоби хаттӣ нависед:

а) Қиёфаи зоҳирии девҳо дар афсона чӣ гуна тасвир шудааст?

б) Аз зарбаи гурзи дев чӣ ҳолат рӯй дод?

в) Зарбаи шамиери ҷавони тӯронӣ ба сари дев чӣ фалокат овард?

г) Аз рафтори аспи Эраҷ дар майдони ҷанг нақл кунед.

ДЕҲҚОН ВА КЌЗАИ ЗАР

Рӯзе як деҳқон дар саҳро ҷуфт меронд. Нохост аз замин як кўзаи зар баромад. Деҳқон дар умраш тиллоро надида буд ва бисёр камбағалона зиндагӣ мекард. Вай хурсанд шуда, даррав онро аз замин гирифт ба як ҷуволча¹ андохт ва дар як ҷой пинҳон кард.

Дар ҳамин вақт саворе аз дур намоён шуд. Деҳқон худ ба худ фикр кард: «Агар ҳамин одам кӯзаи зарро дида бошад ва рафта ба подшоҳ гӯяд, маро хеле ташвиш ме-диханд. Бехтар он ки ўро ҷеғ занаму зарро ҳар ду тақсим кунем».

Савора ба роҳи худ мерафт. Деҳқон бо овози баланд ўро ҷеғ зад. Савора аз роҳи худ гашт, ба пеши ў омада, салом дода гуфт:

– Хӯш, ака, чӣ гап дорӣ, ки маро аз роҳам доштӣ?

Деҳқон дар дилаш гуфт: «Надида будааст, беҳуда ҷеғ за-дам, бехтар ин ки нафаҳмонам». Баъд ба роҳгузар гуфт:

– Эй бародар, ку бигӯй, аз ҳамин ду гови ҷуфтӣ кадомаш хуб аст?

– Уф, нодон, маро барои ҳамин гапи бемаънӣ ҷеғ задӣ? – гуфта савора ба роҳаш рафтан гирифт.

Савора хеле роҳ рафт. Деҳқон худ ба худ фикр карда гуфт: «Маълум аст, ки ин одам тиллоро дидааст вагарна, бо ман дуруст муомила мекард. Эҳтимол, ба подшоҳ рафта маълум кунад». Боз ба дилаш ҳавл афтод. Боз савораро ҷеғ зад. Марди раҳгузар ба фарёди ў гӯш накард.

– Ҳой, бародар, биё, рости гапро мегӯям! – гӯён фарёд кард.

Марди савора фикр кард, ки «биё, рости гапро гӯям» гуфтани ў беҳикмат² нест. Шояд гапи аҷиб дошта бошад, – гӯён боз аз роҳи худ гашта омад:

– Ана, ман омадам, чӣ мегӯӣ? – гуфт.

Боз ба тақсим кардани тиллоҳо дили деҳқон нашуда гуфт:

– Ана, ҳамин оҳани ҷуфтро ман пӯлод гуфта харидам. Ту росташро гӯй, пӯлод аст ё оҳан?

Марди савора дар ғазаб шуда:

– Эй марди аҳмак, чаро маро боз аз роҳам гардондӣ? Ба назарам, ту чизеро пинҳон медорӣ! – гуфт ва ба роҳи худ равон шуд.

Деҳқони содадил боз ҳаёл карда ба ҳудаш гуфт, ки «ҳақиқатан ҳам ин одам зарро дида будааст. Бешакку шубҳа

рост ба подшоҳ рафта мегӯяд». Боз ўро ҷеғ зад: «Ин дафъа росташро мегӯям» гуфта қасам ёд кард.

Марди савора боз аз роҳаш гашта омад. Деҳқон хост, ки росташро гӯяд, лекин боз пушаймон шуда гуфт:

– Ман меҳоҳам, ки аз ҳамин ду гови пир яктояшро фурӯхта, ба ҷояш як гови ҷавонтар бихарам. Ту бигӯй, ки кадомашро фурӯшам?

Марди раҳгузар оташин шуда, деҳқонро бисёр дашномҳо дода, ба роҳи худ рафт.

Баъд аз рафтани марди савора деҳқон боз пушаймон шуда, ба худаш мегуфт: «Кори хуб накардам. Бехтараш он буд, ки тақсим мекардаму халос мешудам. Албатта, вай холо рост рафта ба подшоҳ хабар медихад». Деҳқон саросема шуда, ҷуфтронири монда, кӯзаи зарро гирифт, рост ба хонааш омад ва ба занаш гуфт:

– Эй зан, акнун бой шудем. Як кӯза тилло ёфтам.

Занаш кӯзаи пур аз зарро дида хурсанд шуд. – Лекин, зан, дилам ноором аст, – гуфт деҳқон.

– Ҳа, боз барои чӣ? – пурсид занаш ҳайрон шуда.

– Вақте ки ман кӯзаро ёфта пинҳон мекардам, аз роҳ як марди савора мегузашт. Ба гумонам ҳамон одам инро дид. Албатта, вай ба подшоҳ рафта хабар медихад. Биё, бехтараш инро худам ба подшоҳ бурда супораму аз зулми ӯ халос шавам. – гуфт мард ва аз занаш пурсид: – Ту чӣ мегӯӣ?

– Хуб мешавад, – гуфт зан.

– Пас, ту ин ҷуволчаи кӯзадорро гирифта дар ҷое пинҳон кун, ман рафта говҳоро оварда саришта кунам. Баъд ба пеши подшоҳ меравам, – гуфта деҳқон аз хона баромада, ба сари заминаш равона шуд.

Зан дид, ки шавҳараш кӯзаи пур аз зарро бемалол ба подшоҳ бурда супурданист. Ба даруни ҷуволча як санги кӯзачамонандро андохту кӯзачаро гирифта пинҳон кард.

Деҳқон корашро тамом карда, омада ҷуволчаро гирифт, рост ба қасри подшоҳ равона шуд. Ба тағи дари қаср расида аз ясавулон³:

– Ба ҳамин чо як марди савора омада буд? – гуфта пурсид.

Ясавулон:

– Ҳар замон ба ин чо садто савора меояд – гуфта ҷавоб доданд.

– Пас, ман ба подшоҳ кор дорам, монед, ба назди вай дароям, – гуфт деҳқон.

– Ҳочати даромаданӣ ту нест. Арзатро гӯй, худамон даромада мегӯем, – гуфтанд ясовулон.

– Гапи махфӣ дорам, фақат ба худи подшоҳ мегӯям, – гуфт деҳқон.

Ноилоҷ рухсат доданд. Вай ба пеши подшоҳ даромада, бо овози баланд:

– Эй подшоҳ, ана ина, гиред! – гуфту ҷуволро дар пеши ӯ монд.

– Ин чист? – пурсид подшоҳ.

– Кушода бинед, баъд қаҳ-қаҳ зада меҳандед, – гуфт деҳқон.

Подшоҳ ҳайрон шуд, ҷуволчаро кушода дид, ки як санг будааст.

– Хуб, дидам, ин сангро барои чӣ овардӣ? – пурсид подшоҳ.

Деҳқон дид, ки кӯзаҷаи зар нею санг аст, ҳайрон нашуда зуд гуфт:

– Эй подшоҳ, ҳамин санга ман даҳқадоқӣ⁴ гӯям, занам хаштқадоқӣ⁴ мегӯяд. Шумо фарқ карда диҳед, ки гапи кадомамон дуруст аст?

Подшоҳ дар қаҳр шуда, фармуд, ки ӯро бурда, ба зиндон андозанд.

Билохира, он мардро зиндонӣ карданд. Деҳқон дар зиндон худ ба худ «охир кӯзаи ёфтаи ман пур аз зар будку!» гӯён ҳайрон шуда фикр мекард. Бо ангуштони ҳар ду дасти худ сарашро дошта, шакли тағи кӯзаро, як дасташро аз оринҷ боло баланд карда, қадди кӯзаро ва чор ангушти дастонашро нӯғ ба нӯғ монда, шакли даҳани кӯзаро месохт,

баъд бо тааччуб гиребонашро даст гирифта, худ ба худ «тавба!» мегуфт.

Зиндонбон ин кирдор ва рафтори ўро аз сўрохии дар тамошо мекард. Вай ҳамаи он ҳаракатҳои ўро омада ба подшоҳ гуфт. Подшоҳ фармуд, ки ўро наздаш биёранд. Дехқонро ба пеши подшоҳ бурданд.

Подшоҳ гуфт:

– Эй аблах, дар зиндон чӣ ҳаракатҳо мекардӣ? Вай чӣ буд? Сабабаш чист? Росташро гӯй, вагарна мекушамат. Дехқон гуфт:

– Эй подшоҳи ман, кўзаи обхўрии ман дар сари замин фаромўш шуда буд. Худам дар ин ҷо банд шудам. Албатта, он кўзаро дузд бурд. Агар ман аз ин ҷо халос шуда баромада рафта, кўзаро аз хонаи дузд ёбаму дузд «ин кўзаи худам аст» гуфта надихад, ман ба пеши қозӣ⁵ рафта арз мекунам. Албатта, қозӣ ҳар дуямонро ҷеғ зада мепурсад ва ба ман «нишонаҳои кўзаро гӯй» мегўяд. Ана, дар ҳамон вақт ҳамин андозаҳои дар зиндон кардаамро ба қозӣ нишон медиҳам. Албатта қозӣ кўзаро талаб карда мебинад, ки гапи ман рост будааст. Ана баъд кўзаро ба ғоидаи ман ҳукм мекунад. Подшоҳам, аз ҳамин сабаб ман дар зиндон шакли ҳамон кўзаамро ба хотир меовардам.

Подшоҳ ба гапҳои ӯ бовар накард. Фармуд, ки ўро боз ба зиндон бурда андозанд. Зиндонбонро ҷеғ зада фармуд, ки дар зиндон қаҳи намнок ва қаламфурпояро даргиронда дуд кунад, то ки дехқон ба танг омада, рости гапро гўяд.

Зиндонбон амри подшоҳро ба ҷо овард.

Дехқон аз дуди ғализ ба танг омада фарёд кард:

– Маро бароред, рости гапро мегўям!

Ўро аз зиндон бароварданд. Вай «гапамро рафта ба гўши подшоҳ мегўям» – гуфт. Ўро ба назди подшоҳ оварданд. Дехқон даҳони худро ба гўши подшоҳ наздик оварда, пичиррос зада гуфт:

– Эй подшоҳ, ин номаъкулиро як бор кардӣ, дигар такрор наkun, ки қаҳдуд бисёр чизи бемаза будааст!

Подшоҳ ӯро девона гумон карда ба хидматгоронаш фармуд, ки бароварда пеш кунанд.

Деҳқон аз ин балоҳо халос шуда, ба хонаи худ омад, зарҳоро сарф кард ва бо зану бачагони худ бароҳат зиндагӣ карда, ба муроду мақсадаш расид.

Лугат

1. **Ќуволча** – халтаи хурд.
2. **Беҳикмат нест** – бегат нест, сирре ниҳон дар дил дорад.
3. **Ясавулон** – сардори посбонон, хидматгори ва муҳофизони шоҳ.
4. **Қадоқ** – воҳиди вазн, як қадоқ баробари 400 гр.
5. **Қозӣ** – додрас, судя.

Савол ва супориш

1. *Шумо дар бораи марди деҳқон чӣ андеша доред?*
2. *Зани деҳқон чаро шавҳараширо фиреб дод?*
3. *Калимаи «ясавулон» чанд ҳиҷои баста дорад?*

САВОБИ НИМТА НОН

Рӯзе як одам аз роҳе мегузашт, ки ба санге пешпо хӯрду саҳт захмӣ шуд. «Боз дигар одамҳо ҳам пешпо нахӯранд» гуфта, мардак сангро аз роҳ гирифта партофтани шуд. Дид, ки аз таги санг як хишти пухта менамояд. Хиштро бардошт, аз таги он як сандуқча баромад. Калиди сандуқча дар бараш баста буд. Мардак калидро гирифтӯ сандуқчаро кушод, ки аз даруни он як мор баромад. Мор ду ғел заду ба гардани мардак печид ва гуфт:

– Ҳоло ман туро заҳр мезанам!

Мард гуфт:

– Ман туро аз сандуқ озод кардам, маро заҳр мезанӣ?

Наход ба ҷойи некӣ бадӣ ояд?

Онҳо дар ҳамин муноқиша¹ буданд, ки аз роҳ панҷ аспакӣ пайдо шуданд. Аспакиҳо аз онҳо пурсиданд, ки:

– Чӣ муноқиша доред?

Мардак ҳодисаро нақл кард. Он панҷ кас ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки «ин одам туро озод кардааст, ту ўро захр занӣ, беинсофӣ мешавад», мор қабул накард. Аспакиҳо диданд, ки гапашон намегузарад, аз баҳраш гузаштанду ба роҳашон рафтан гирифтанд.

Онҳо рафта буданд, ки аз роҳ сӣ аспакӣ пайдо шуд. Ин сӣ кас ҳам ҳарчанд ба мор гуфтанд, ки «ба ҷойи некӣ бадӣ нақун», мор розӣ нашуд, онҳо ҳам ба роҳашон рафтанд.

Баъд аз роҳ як бача пайдо шуд. Вай пурсид:

– Чӣ муноқиша доред?

Мардак воқеаро гуфт. Бача пурсид:

– Ин мор аз кадом сандуқ баромад?

Мард гуфт:

– Аз ин сандуқ.

Бача аз мор пурсид:

– Аз ҳамин сандуқ баромадӣ?

Мор гуфт:

– Бале, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

– Ту ҳам дурӯғ мегӯӣ, ин одам ҳам дурӯғ мегӯяд. Ту бо ҳамин ҷуссаат ба ин сандуқча чӣ тавр гунҷидӣ?

Мор гуфт:

– Рост мегӯям, аз ҳамин сандуқ баромадам.

Бача гуфт:

– Агар рост аст, ку даро, ман бинам.

Мор боз ду ғел заду асли қадим барин шуда, ба сандуқ даромад. Бача даррав сандуқро пӯшиду дараширо қуфл карда, ба замин гӯронд.

Мард бисёр шод шуда, ба бача гуфт:

– Эӣ писар, ту кистӣ, ки маро аз ҷанголи аҷал раҳо кардӣ?

Бача гуфт:

– Ман савоби он нимта нони ту ҳастам, ки як рӯз ба як гадо дода будӣ.

Лугат

1. **Муноқиша** – баҳс, ҷанҷол.
2. **Аз ҷанголи ачал раҳо кардӣ** – аз марг халос кардӣ.

Савол ва супориш

1. Афсонаро бодикҷат хонед ва ба он номи дигар гузоред. Шояд ба он «*Ҷоҳан зери ҷоҳ*» ном гузорем?
2. Дар бораи ҳурмати нон боз ҷиҳо медонед? Ҷаро халқ «*Нон ҳам нону нонреза ҳам нон*» гуфтааст? Фикратонро нависед.
3. Мақоли «*Нон – зеби дастархон*» чӣ маъно дорад?

ОБРАЗИ БАДЕӢ

«Образ» калимаи русӣ буда, маънои сурат, симо ва нақшро дорад. Нависанда мачмуи хислату характери шахсони алоҳидаро омӯхта, пас онҳоро дар симои як шахси алоҳида дар рафти ҳодисаву воқеаҳои гуногун нишон медиҳад. Ба ҳамин восита адиб образи инсонро меофарад. Чунонки В. Белинский мегӯяд: «Адиб бо образҳо фикр мекунад, вай ҳақиқатро исбот намекунад, балки онро нишон медиҳад».

Масалан, дар афсонаи «Эрачи тилисмшикан» халқ хислатҳои нотарсӣ, далерӣ, паҳлавонӣ ва ҷоннисории як гурӯҳ ҷавонони тоҷикро дар образ (симо, тимсол)-и Эрач ҷамъбааст намудааст. Ё дар нақлу ривоятҳои Томирис, Куруш, Лукмони Ҳаким, Фирдавсӣ ва Восеъ тасвир ёфтаанд, ки аз рафти ҳодисаҳо хислату характер, ҷаҳонбинии онҳо аён гардидааст.

Образҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) образҳои мусбат, б) образҳои манфӣ. Ҳамаи образҳо, ки нависанда ба онҳо таваҷҷуҳ дорад, бо қамолҳои майл ҷиҳатҳои хуби хислату рафтори онҳоро тасвир намуда, беҳтарин афкори пешқадами ҳудро дар симои онҳо нишон додааст, образҳои мусбат ном доранд. Масалан, Эрач, Восеъ, Темурмалик, Сафар Одинаев («Вафо») ва дигарон ба гурӯҳи образҳои мусбат дохил мешаванд.

Дар асарҳои бадеӣ шахсоне амал мекунанд, ки онҳо ҳислату рафтори манфур, зишт доранд, ба инсон бадӣ мекунанд, барои хароб намудани ҷомеа саъю кӯшиш мекунанд ва нависанда қору амалиёти онҳоро бо нафрат ба қалам медиҳад. Ин гуна шахсон ба образҳои манфӣ дохил мешаванд. Масалан, ба гурӯҳи образҳои манфӣ Ҳингилдев, Иблис, Мор, Заҳҳок ва дигарон мансубанд.

ПЕРСОНАЖ

Ҳар як асари бадеӣ иштироккунанда дорад. Баъзан иштироккунандагони асарҳои бадеӣ ҳайвонот, парандагон, наботот, хок, санг, гул, чинор низ мешаванд, вале дар симои онҳо амалиёти инсонҳо дар назар дошта шудааст. Қулли иштироккунандагони асари бадеиро дар адабиётшиносӣ, хоҳ образи манфӣ бошад, хоҳ мусбат, персонажи асари бадеӣ ё ба тарзи дигар гӯем, иштироккунандаи асари бадеӣ мегӯянд.

Савол ва супориш

1. Афсонаи «*Эраҷи тилисмишкан*» чанд персонаж ё иштироккунанда дорад?
2. Аз афсонаи «*Деҳқон ва кӯзаи зар*» образҳои мусбат ва манфиро ҷудо намоед.
3. Аз ифодаҳои зер: *образ, нақш, симо, тимсол* кадоме беҳтар аст?

ЛАТИФАҲО

Латифа яке аз жанрҳои маъмули адабиёти шифоҳӣ буда, дар замонҳои қадим дар байни халқ пайдо шудааст. Латифа хусусиятҳои хоси худро дорад. Латифа ҳаҷман хурд буда, дар он воқеа ба зудӣ оғоз ёфта, ба авҷи аъло мерасад ва ҳамоно хотима меёбад. Латифа жанри ҳаҷвист. Дар он кирдорҳои ношоистаи одамон, зулму ситами золимон, ҳислатҳои бади инсонӣ саҳт мазаммат карда мешаванд. Дар баъзе латифаҳо содалавҳӣ, нодонӣ, бефаросатии як

гурӯҳ одамони чомеа бо оҳанги ҳазлу шӯҳӣ ва беғаразона мазаммат гардидаанд.

Қаҳрамони латифаҳои халқӣ Насриддин Афандӣ, Мулло Мушфиқӣ, Баҳлул, Ҷуҳӣ ва дигарон мебошанд. Онҳо шахсони поквичдон, ростқавл буда, аз болои шахсони золим, бадкирдор ғолиб мебароянд. Онҳо мақсаду мароми халқро ифода мекунанд ва барои ҳимояи мардуми одӣ мубориза мебаранд.

ЧОРПО МЕНАМОЕД

Як марди олус¹ барои додхоҳӣ² ба назди подшоҳ омад. Подшоҳ ба ҷойи шунидани арзу дод он мардро изо додани шуда пурсид:

– Ба назари олусҳо ҳар як чиз дуто менамояд, мегӯянд, хамин гап рост аст?

Олус дарҳол ҷавоб дод:

– Бале, тақсир! Масалан, ҳоло шумо ба назари ман чорпо менамояд!

АБДУЛЛОҲХОН ЧӢ МЕГИРАД?

Абдуллоҳхон дар биёбони Қаршӣ сардобаҳо³ ва обанборҳо месохт, деҳқононро мачбури кор мефармуд.

Рӯзе Абдуллоҳхон дар вақти сохтани як сардоба либоси деҳқонӣ пӯшида, дар миёнаи мардикорон даромад, то ки аз фикру андешаи онҳо огоҳ шавад.

Абдуллоҳхон бо мардикоре ҳамсуҳбат шуда пурсид:

– Аз хамин қадар ташвиши иморатсозӣ ба Абдуллоҳхон савобе ҳаст ё не?

Мардикор ҷавоб дод:

– Касе, ки ба иморат хишт дода бошад, хишташро мегирад, гач дода бошад, гачашро мегирад. Абдуллоҳхон ҳам ҳар чӣ дода бошад, ҳамонро мегирад.

– Абдуллоҳхон ба ин иморат чӣ дод, ки онҳоро мегирад? – боз пурсид Абдуллоҳхон.

– Ў мардумро азоб дод, укубат дод, зулму бедодгарӣ кард – ана, ҳаминҳоро мегирад, – гуфт мардикор.
 – Маро мешиносӣ? – Абдуллоҳхон аз мардикор пурсид.
 – Не.
 – Ман Абдуллоҳхон мебошам.
 – Бисёр хуб, – гуфт мардикор ва пурсид: – Шумо маро мешиносед?
 – Не, – гуфт Абдуллоҳхон.
 – Ман як деҳқони фақире мебошам, ки дар ҳар моҳ се рӯз девона мешавам. Имрӯз яке аз рӯзҳои девонагии ман аст.
 Мардикор бо ҳамин тадбир аз ҷазо халос шуд.

ЛУЧ ГҶҮРОНЕД ҲАМ, МАЙЛАШ

Ятиме аз хӯчаинаш пурсид:
 – Агар ман мурам, чӣ навъ мегӯронед?
 – Чӣ навъ мегӯрондам? Чор газ карбос мегираму кафан дӯзонда, мурдаатро ба вай печонда, ба мазор мефиристонам, ба гӯре мемонанд, – гуфт хӯчаин дар ҷавоб.
 – Ин тавр бошад, – гуфт ятим, – биёед, дар вақти зиндагӣ ба ман як курта - эзори карбос дӯзонда диҳед. Баъд аз мурданам луч гӯронед ҳам, майлаш.

ХОҶА ҲОФИЗ ВА ХИШТРЕЗ

Хоҷа Ҳофизи Шерозӣ аз роҳе мегузашт. Дар паҳлуи роҳ як хиштрэзро дид, ки шеърҳои ӯро ғалат хонда истодааст. Ҳофиз андак гӯш карда истоду баъд хиштҳои рехтамондагии хиштрэзро пахш карда гузаштан гирифт. Хиштрэз инро дида, давида омаду аз гиребонаш гирифт:
 – Магар чашмат кӯр аст, ки роҳро монда аз болои хиштҳо меравӣ ва кори маро бар бод медиҳӣ?
 Ҳофиз ҳам гиребони ӯро маҳкам гирифта гуфт:
 – Магар ту девонаӣ, ки шеърҳои хуни дил хӯрда навиштаи маро ғалат мехонӣ?!

БОЯД ХУДАМ ҲАМРОҲИ ХАТ РАВАМ

Касе аз Насриддин Афандӣ хоҳиш кард, ки барои ӯ ба номи як дӯсташ хат навишта диҳад.

Афандӣ пурсид:

– Дӯстатон дар кучост ва ин хатро ба кучо мефиристед?

– Дӯстам дар Бағдод аст ва ин хатро ҳам ҳамин рӯз ба он ҷо мефиристам, – гуфт он кас дар ҷавоб.

– Бибахшед, ки ман фурсати бағдодравӣ надорам, он ҷо бисёр дур аст, – гуфт Афандӣ.

– Хатро дар ҳамин ҷо менависед, ман худам мефиристам, ба Бағдод рафтани шумо лозим нест.

– Агар ман ба касе хат нависам, бояд ҳамроҳи хат худам рафта, онро бихонам, зеро каси дигар хатти маро хонда наметавонад.

СОДАДИЛ АКСИ ХУДРО НАМЕШИНОСАД

Содадиле дар роҳ мерафт. Дар сари роҳ оиначаеро дида аз замин бардошт. Вақте ки ба оинача нигоҳ карда, акси худро дар он дид, ҳиҷолат кашида:

– Мебахшед, ин оинача аз они шумо будаасту ман бе-соҳиб гумон карда гирифтаам, – гуфт ва оиначаро ба ҷояш гузошта, ба роҳи худ идома дод.

РАИС ВА МУШФИҚӢ

Раиси шаҳр⁴ Мушфиқиро дар кӯча дошта пурсид:

– Намози бомдод чанд рақъат аст?

Мушфиқӣ худро гум карда:

– Ҳашт рақъат, тақсир... – гуфт.

Раис ба одамонаш фармуд, ки Мушфиқиро луч карда даҳ дарра зананд. Мушфиқӣ дар зери зарбаҳои шаллоқ дод мезад. Занаш, ки дар пушти дарвоза истода буд, гуфт:

– Муред, шумо мардаки беҳуш! Охир, чор рақъат гӯед, намешуд?

Мушфиқӣ занашро сарзаниш кард:

– Дам шав, занаки беақл, ҳашт рақъат гуфта - ку даҳ дар-
ра хӯрдам, агар чор рақъат гӯям, албатта, бист дарра меза-
нанд, ки мурда мемондам!

НЕ, НЕ, ИН САЛЛАВУ ЧОМАИ МАН НАБУДААСТ

Мушфиқӣ шабе аз як паскӯчаи Бухоро мегузашт. Дид, ки дар сари роҳ як маст хобидааст. Мушфиқӣ он мастро ин тараф, он тараф гелонда диду шинохт, ки раиси шаҳр будаст. Ба даҳону бинияш се-чор лағад зад, аммо маст хушёр на-
шуд. Баъд Мушфиқӣ саллаву чомаи вайро кашида гирифту ба роҳаш рафт.

Саҳарӣ раис хушёр шуда ба раисхона рафту ба мулози-
монаш гуфт:

– Имшаб аз хона саллаву чомаи маро дуздида рафтаанд. Шумо дар кӯчаву бозорҳо диққат карда гардед, ҳамон ли-
босҳои маро дар даст ё дар сару тани касе дида шиносед, ҳамон одамро ба пеши ман гирифта биёред!

Мулозимони раис дар кӯчаҳо гашта, ба ногоҳ чашма-
шон ба Мушфиқӣ афтоду дар сару тани вай саллаву чомаи раисро шинохтанд ва ўро кашола карда ба пеши раис бур-
данд.

Раис Мушфиқиро дида дар ғазаб шуду дӯғ зад:

– Саллаву чомаи ман аз кучо ба ту расид?

Мушфиқӣ бо оромӣ ҷавоб дод:

– Тақсир, аввал пурсиш, баъд кушиш гуфтаанд. Ман дина
шаб аз фалон паскӯча мегузаштам. Ба як маст вохӯрдам, ки дар сари роҳ ба хоку лой ҷӯлида хобидааст, се-чор лағад кӯфтам, хушёр нашуд. Охир саллаву чомаашро кашида ги-
рифтам. Агар ҳамон маст шумо бошед, ин саллаву чома ҳам шояд аз он шумо бошад, марҳамат карда гиред!

Раис дид, ки аз ин гап шарманда мешавад, саросема
шуда гуфт:

– Не, не, ин саллаву чомаи ман набудааст, ба корат раф-
тан гир!

МУШФИҚӢ ВА ҚОЗИКАЛОН

Яке аз бойҳо тӯй карду барои хабар кардани қозикалон Мушфикиро фиристод. Вақте ки Мушфиқӣ ба ҳавлии қозикалон бе таклиф даромада омад, қозикалон оташин шуда, ба вай гуфт:

– Магар аз даргоҳи бой одаме ёфт нашудааст, ки барои хабар кардани ман мисли ту харро фиристодааст?

Мушфиқӣ ҷавоб дод:

– Тақсир, бойбобо ҳамаи одамҳоро барои хабар кардани одамҳо фиристоданду лекин маро барои хабар кардани шумо фиристоданд!

Лугат

1. Марди олус – марде, ки чашмонаш иллат доранд, дуруст дида наметавонад, қачбин, чашмқач.

2. Барои долхоҳӣ – барои адолату ҳақиқатро дарёб кардан.

3. Сардоба – ҳавзи калон, ки болеаш пӯшида бошад.

Савол ва супориш

1. Латифа чӣ гуна жанр ва дорои кадом хусусиятҳост? Оё дар латифаҳои овардашуда ин хусусиятҳо ба назар мерасанд?

2. Шумо латифа медонед? Агар донед, ба ҳамсинфҳои тоҷиконак қунед.

3. Аз падару модар ва бобою бибиатон латифаҳоро навишта гиред.

4. Аз рӯйи латифаи «Ҳоча Ҳофиз ва хиштреш» саҳнача соzed.

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Зарбулмасалу мақолҳо яке аз жанрҳои мустақили адабиёти шиғоҳӣ буда, барои мучазу рангин баромадани фикру андешаи инсон хидмат мекунад. Аз замонҳои қадим халқ зарбулмасалу мақол эҷод карда, онҳоро дар мавридҳои зарурат истифода мебард. Пас зарбулмасалу

мақолҳо дар эҷоди адибон дохил шуда, вариантҳои гуногун пайдо кардаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо доир ба мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ эҷод шуда, дар онҳо таҷриба ва хулосаҳои инсон аз зиндагӣ инъикос ёфта, ҷамъбаст гардидаанд. Зарбулмасалу мақол мисли намаке дар таом аст. Вай суханро образнок, дилкаш ва диққатҷалбкунанда мегардонад.

Зарбулмасал аз мақол фарқ дорад. Дар зарбулмасал суҳан, маънӣ, мақсад пӯшидаву ниҳон аст. Аз ин хотир дар зарбулмасал маъноӣ зоҳир асосӣ набуда, мақсад ва моҳият дар ботини он аст.

Масалан, дар «Панҷ ангушт баробар нест» маъноӣ зоҳир равшан аст. Ангуштони даст баробар нестанд, калонанду хурд, бориқанду ғафс, вале ҳадафи асосӣ дар ин ҷо ҳуди инсон аст. Инсонҳо ҳам мисли ангуштони даст якранг нестанд: доноянду нодон ва амсоли ин.

Мисоли дигар:

- 1. Офтобро бо доман пӯшида намешавад.**
- 2. Офтобро кас ба доман натавонад пӯшид.**
- 3. Офтобро пинҳон натавон кард.**

1. Ҳақиқатро бо сафсата, дурӯғ ва фиребу найранг пинҳон кардан мумкин нест. 2. Чизи нағзу одами хуб ҳаргиз аз назари одамон пӯшида намемонад.

Дар байни халқ ҳамин се варианти зарбулмасал истифода мешавад. Ба мақсади фаҳмидани маънии асосии зарбулмасали боло ба се матн зер таваҷҷуҳ ва мулоҳиза кунед:

Шарифа гуфт: – Аввал шумо бигӯед. Доя гуфт: – Не, аввал шумо. Айнулҳаёт чун сухани доя бишунид, бихандиду гуфт: – Эй доя, рози ман бармало¹ афтадааст ва – Офтобро ба гил² пинҳон натавон кард, табли пинҳон³ чӣ занам, ки ташти⁴ ман аз бом афтод.

Аз «Доробнома»

Шоҳ ба он мард гуфт: Ҳикояту китобат тамом шуд?
Ӯ гуфт:

– Оре.

Шоҳ гуфт: – Акнун ҷавоб шунав: Офтобро кас ба доман натавонад пӯшид. Ман паёми он ду нопокро шунидам, акнун нигоҳ кун, ки аз ман чӣ ҷавоб менависӣ.

Аз «Баҳрут-ут-таворих»

Вале дар мақолҳо фикру андеша беибо, ошкоро, бе-пардаву гуфта мешавад. Масалан, «Аз одами бекор Худо безор»; «То меҳнат накуни, роҳат набинӣ»; «Аввал – андеша, баъд – гуфтор». Дар ин мақолҳои халқӣ мақсад равшан аст ва бе ҳеч як душворӣ аз маънии онҳо огоҳ шудан мумкин аст.

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО

Дасти одамизод – гул.

Намур, бузакам, баҳор мешавад.

Чӯянда – ёбанда.

Моҳ беайб намешавад.

Кӯдак азиз аст, адабаш аз он азизтар.

Забон донӣ, ҷаҳон донӣ.

Пурсидан айб нест.

Дӯст гӯяд табарвор, душман гӯяд шакарвор.

Аз дӯсти нодон душмани доно беҳтар.

Гап дар калла, на дар салла.

Луғат

1. **Бармало афтодааст** – ба маънои ошкор шудани сир омадааст.
2. **Гил** – хок, хоки ба об омехта.
3. **Табли пинҳон чӣ занам, ки ташти ман аз бом афтод** – чӣ чойи сирро пинҳон кардан, ки аллакай ба ҳама маълум гардид.
4. **Ташт** – тағора.

Савол ва супориш

1. *Зарбулмасалу мақолҳоро шарҳ диҳед.*
2. *Зарбулмасал аз мақол бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?*
3. *Зарбулмасалу мақолҳои овардашударо шарҳ диҳед.*

4. Чанд чумлае тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасалу мақолҳо истифода шуда бошанд.

ЧАНД МИСОЛ АЗ ЗАРБУЛМАСАЛҲО

1. Дасту пой зада, масолеҳе чанд ба пойи кор овардам ва филчумла кулӯхчинӣ карда, нардбоне ба роҳ андохтам ва суруде ба ёди мастон додам ва «ончи дар дег буд, ба чумча¹ омад» ва бар табақҳои ихлос² ниҳодам.

Аз «Мачмаъ-ул-амсол»³

2. Гурусна сар дар дег кард, ки мулоҳиза намояд, ки чӣ таом аст.

Хаббоз гуфт: – Изтироб чист, «ончи дар дег аст, ба чумча меояд».

Аз «Мачмаъ-ул-амсол»

3. Воҳидов (бо қаҳр): Хайр, чӣ меҳоҳед шумо? Ку, фаҳмем? Ба шумо чӣ хел сардор лозим? Ё худатон раис шуданӣ ҳастед?

Сатторамак: Мақсад ҳамин?

Саидсаркор (чиддӣ ва бо қатъият): Бале! Раис шуданӣ! Меҳоҳам худам раис шавам!

Сатторамак: Гуфтам-ку! «Дарди кампир – ғӯза».

Набиҷон: «Ончи дар дег аст, ба кафлез меояд».

Абдумалик Баҳорӣ

ДИЛИ НОХОҲАМ – УЗРИ БИСЁР

Касе, ки майлу шавку ҳаваси иҷрои коре надорад, баҳонаҳои зиёде меоварад.

Ба таҳрики⁴ қозикалону раису кушбегӣ дар байни аҳоли шӯриш пайдо шуд. «Дили нохоҳамро узри бисёр», бо одамоне, ки оғаҳи ин маънӣ буданд, баҳона ба зухур оварда, амиро аз қабули ин кор мунҳариф⁵ сохтанд.

Аз «Наводири Зиёия»

ДУХТАРАМ, БА ТУ МЕГЎЯМ, КЕЛИНАМ, ТУ ШУНАВ!

Суханеро ба касе равона карда, ба тариқи киноя ба каси дигар чизеро гӯшрас карданӣ шаванд, ин зарбулмасалро ба кор мебаранд.

1. Шумо одами ҳилагар будаед, ба ман ба мисоли «дух-тарам, ба ту мегӯям, келинам, ту шунав!» гап задед.

Сотим Улуғзода

Ё ТИР МЕКАФАД Ё ҶУВОЗ

1. Ё ғалаба, ё мағлубият, ё марг, ё зиндагӣ, ҳар чӣ бодо, бод. Корё, ки ӯ ба ивази ин дастаҳои пул ба ҷо меоварад, низ хиёнат аст, хиёнати аз пештараҳо дучанд саҳттар. Аммо садкаи сар, «ё тир мекафад ё ҷувоз», тарсончак ҳеҷ гоҳ рӯзи неқ намебинад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

МОРГАЗИДА АЗ РЕСМОНИ АЛО МЕТАРСАД

Одами аз касе, чизе ва ё аз ҷое ранҷидаву зарардида ҳамеша аз он касу чизу он ҷо ҳарос дорад.

Дилам зи риштаи мӯбофи ӯ ба ҷон тарсад,

Ҷунон ки «моргазида зи ресмон тарсад».

Ғании Кашмирӣ

– Падарат дар вақташ кор гуфта ҷойи гармашро хунук кард, шаҳрро партофта ба қишлоқ омад. Ҳангоми сохтани роҳ ҳалок шуд.

– Ҳунари ман роҳсозӣ не-ку, оча?

– Моргазида аз ресмони ало метарсад, писарам.

Аз «Шарқи Сурх»

Лугат

1. **Чумча** – кошук, дар матн ба маънои кафлез омадааст.

2. Ба табақҳои ихлос ниҳодам – дили ихлосмандонро ба даст овардам.

3. Мачмаъ-ул-амсол – номи асар, маънояш ҷамъи масалҳо.

4. Таҳрик – иғво, фитна.

5. Мунҳариф соҳтан – аз роҳ задан

Супориш

1. Пораҳоро хонед, шарҳу маънидод кунед ва аз маънии онҳо хулоса бароред.

РОСТГҶҲРО ҲАМЕША РОҲАТ ДАР ПЕШ АСТ

Бино бар риояи ростӣ, ҳамаи он зарҳоро шоҳ ба ман бахшид. Чандин сол аст, ки аз он зарҳо ҳарч мекунам, ҳаргиз адо намешаванд. Аз он замон то ба ин замон ҳосияти ростиро ба дарвозаи худ навишта мондаам, ки «ростгӯро ҳамеша роҳат дар пеш аст». Ҳар кӣ бошад, ба ҷуз ростӣ дигар суҳан нагӯяд.

Аз «Саргузашти Ҳотам»

Мавзуи иҷтимоӣ дар зарбулмасалу мақолҳо мавқеи асосӣ дорад. Дар онҳо ба таври мушаххас таҷрибаи одамон доир ба зиндагӣ, зулму золимӣ, азобу машаққат ҷамъбасти гардидааст. Чанд намуна:

Бой аз фарбеҳӣ меноладу камбағал аз лоғарӣ.
Меҳрубониҳои султон – бозии гурба бо мушон.
То меҳнат накуни, санги сиёҳ лаъл нагардад.
Ҳунар беҳ аз симу зар аст.
Заминро об вайрон мекунад, одамро гап.
Хурӯс дар ҳама ҷо як хел ҷеғ мезанад.

Акнун зарбулмасалҳои зеро бодикқат хонед ва бигӯед, ки матнҳои овардашуда ба мазмуни зарбулмасалҳо мувофиқат мекунанд?

НА СИХ СЌЗАД, НА КАБОБ

Вақте дар коре нафъи ҳар ду тараф дар назар гирифта шавад, ин зарбулмасалро мегӯянд: «Масъаларо аз рӯи адолат ҳал бояд кард».

Фаридуддини Аттор

КОРИ ШАБ – ХАНДАИ РЌЗ

Коре, ки дар шаб иҷро мешавад, бе камбуд намешавад, сифати кори шаб нисбат ба кори рӯз пасттар мешавад:

– Бисёр фикр нақун, писарам, – гуфт Акамирзо, – рӯз шавад, боз гап мезанем, «Кори шаб – хандаи рӯз» гуфтаанд.

Чалол Иқромӣ

НИҲАД ШОХИ ПУРМЕВА САР БАР ЗАМИН

Ҳар касе, ки фозилу донишманд бошад, хоксори ро пеша мекунад:

Баландӣ аз он ёфт, к-ӯ паст шуд,
Дари нестӣ кӯфт, то ҳаст шуд.
Тавозуъ² куну ҳушмандӣ гузин,
«Ниҳад шохи пурмева сар бар замин».

Саъдии Шерозӣ

Луғат

Тавозуъ – хоксорӣ, фурутанӣ.

Супориш

1. Аз зарбулмасалҳои зер якеро интихоб карда, матне тартиб диҳед, ки дар он зарбулмасал омада бошад.

2. «Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд», «Забони мургонро мургон медонанд», «Ҳар ҳамону полониаш дигар», «Кам-кам ҳӯро доим ҳӯр», «Дер ояду шер ояд», «Сукут аломати ризост».

3. Додархӯҷа дониши хуб дорад. Имтиҳонотро бо баҳои аъло месупорад.

4. – Ҳоло сабр кунед, «чӯҷаҳоро дар тирамоҳ мешуморанд».

НАҚЛУ РИВОЯТҲО

Ҳар як халқу миллати дунё фарзандони арзанда ва лоик дорад, ки онҳо барои беҳбудӣ, хушбахтӣ ва саодати мардум мубориза бурдаанд, қаҳрамонӣ кардаанд ва дар ин роҳ чони худро дарег надоштаанд. Аз ин рӯ, ҳаргиз халқ номи чунин қаҳрамонро фаромӯш намекунад. Корнома, қаҳрамониҳои онҳоро ба воситаи нақлу ривоятҳои офаридаи хеш зиндаву ҷовид мегардонад ва беҳтарин орзую умеди худро дар симои онҳо нишон медиҳад.

Нақлу ривоятҳо аз жанрҳои маъмул буда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд. Илова ба он чизе, ки дар боло ишорат рафт, дар байни халқ боз нақлу ривоятҳо дар бораи ҳайвонот, таърихи пайдоиши қалъаҳо, шаҳрҳо, мавзӯҳои таърихӣ, образҳои асотирӣ, адибон, намояндагони дин эҷод шудаанд.

Нақлу ривоятҳо дар бораи Луқмони Ҳаким, Афлотун¹, Абулқосими Фирдавӣ, Абуалӣ ибни Сино, Шайх Саъдӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон дар байни халқи тоҷик шуҳрати хоса доранд.

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ

Буд, набуд, дар замонҳои қадим Луқмони Ҳаким ном як шахси донишманде буд. Як рӯз подшоҳи мамлакат Луқмони Ҳакимро ҷеғ зада гуфт:

– Меғӯянд, ки ту бисёр одами донову ҳунарманд ҳастӣ, як чизи нав соз, ки ҳеҷ вақт онро касе насохта бошад.

Луқмони Ҳаким тухми кирмакро парвариш кард, пила шуд. Аз пила шоҳӣ бофта, як сарулибос дӯхт ва ба подшоҳ пешкаш кард.

Подшоҳ либоси ҳарирро гирифта, хурсанд шуда гуфт:

– Ин чизи ту ҳақиқатан хуб аст, – ин гуна либос подшоҳбоб буда, маҳз барои ман барин шоҳӣ олам аст. Акнун ту ин сирро ба ҳеҷ кас нагуфта, ба ман ҳамин гуна либос тайёр карда овардан гир, агар одами дигаре аз сирри кори

ту хабардор шуда, ҳамин гуна сарутан карда пӯшад, саратро аз танат ҷудо мекунам!

Аз либоси ба подшоҳ дӯхтаи Лукмони Ҳаким каме шоҳӣ монда буд, занаш гирифт ва ба духтарчааш курта дӯхта дод. Инро як душмани Лукмони Ҳаким диду ба подшоҳ хабар расонд.

Подшоҳ тафтиш карда дид, ки ин ҳақиқат аст. Баъд Лукмони Ҳакимро ба пешаш ҷеғ зада гуфт:

– Ту маро писанд накардӣ, ба духтарчаат курта карда додӣ, ҳамаро аз ин сир хабардор кардӣ. Барои ин кор туро намекушам, туро ҳамроҳи духтарчаат ба зиндон андохта, ба дари зиндон қир² мерезам, ки дар дарунаш азоб кашида пӯсида равай.

Лукмони Ҳаким гуфт:

– Агар маро ба зиндон андохтани бошад, фармояд, дуто кати пӯлодӣ созанд, катҳоро ба зиндон дароварда, дар назди ҳар кадомаш якхалтагӣ бодом монанд.

Подшоҳ «хайр, ду кат садкаи сар» гуфта хоҳиши Лукмони Ҳакимро иҷро карда, ӯро ҳамроҳи духтарчааш зиндон кард ва ба дари зиндон қир рехт.

Чанд сол гузашт. Ин подшоҳ мурд. Подшоҳи дигар ба тахт нишаст.

Подшоҳи нав як рӯз гӯшт меҳӯрд, ки як устухонпора ба гулӯяш дармонд. Бисёр табибу ҷарроҳ оварданд, илоҷашро карда натавониста, ҳамаашон:

«Факат Афлотун² ба ин дарди подшоҳ даво карда метавонад», мегуфтанд.

Подшоҳ гуфт:

– Афлотун кучо бошад?

Одамонаш воқеаи Лукмони Ҳакимро нақл карда, гуфтанд:

– Афлотун шогирди Лукмони Ҳаким буд, баъди ин воқеа ӯ тарсида дар кучое пинҳон шудааст.

– Афлотунро аз ҳар кучо, ки бошад, ёфта биёред! – гуфта фармон дод подшоҳ.

Афлотунро ёфта оварданд. Ў гулӯи подшохро диду ба подшоҳ гуфт:

– Ба дарди шумо фақат устои ман Лукмони Ҳаким даво карда метавонад.

Подшоҳ ин гапро шунида, фармон дод, ки дари зиндони Лукмони Ҳакимро кушоянд. Кушода диданд, ки духтарчааш кайҳо мурдаасту худаш ба мурдан наздик. Афлотун вайро ба хонааш бурда, чанд рӯз табобат карда, сиҳат намуд.

Баъд одамони подшоҳ омада, ўро ба назди подшоҳ бурданд.

Лукмони Ҳаким подшохро дида пурсид:

– Фарзанд доред?

Подшоҳ гуфт:

– Як писар дорам.

– Писаратонро сар бурида, хунашро хўред, сиҳҳат меша-вед, вагарна, не.

Подшоҳ фикр кард: яккаву ягона писар дорам, магар метавонам ўро кушам? Биё, беҳтараш худам мурам.

Се-чор рӯз гузашт, дарди подшоҳ саҳттар шуд. Баъд гуфт:

– Хайр, писарамро биёред, сарашро буред!

Писарашро оварданд, бо фармони Лукмони Ҳаким дар пеши чашми подшоҳ дасту пояшро баста, ўро ба қафои парда гузаронданд:

– Акнун гўсфандро биёред! – гуфт Лукмони Ҳаким ба одамони подшоҳ. Як гўсфандро баста оварданд. Вақти куштан гўсфанд садои чонхорош баровард.

Инро шунида подшоҳ: «Воҳ, писарам!» – гуфта фарёд зада буд, ки устухон аз гулуяш берун шуд.

– Пардаро кушоед, то ман мурдаи писарамро бинам! – гуфт подшоҳ.

Пардаро бардоштанд, ки писараш сиҳҳату саломат ва як гўсфанд кушта буд.

Лукмони Ҳаким ҳодисаи шударо ба ў нақл кард.

Подшоҳ ба Лукмони Ҳаким таҳсин хонда гуфт:

– Лаънат ба касе, ки ҳамин тавр одами донишмандро зиндон кардааст!

Лугат

1. Афлотун – яке аз донишмандони Юнони Қадим.

2. Қир рехтан – бо қир маҳкам кардан.

Савол ва супориш

1. Оё рафтори подшоҳ нисбат ба Луқмони Ҳаким ва духтарчааш дуруст буд? Фикратонро баён кунед.

2. Сухани охирини подшоҳ «Лаънат ба касе, ки ҳамин гуна донишмандро зиндон кардааст!» ба кӣ нигаронида шудааст?

ҲИЧО, РУКН ВА ВАЗНИ ШЕЪР

Ҷумла аз калима ва ибораҳо сохта шуда, фикри томоишро мекунад. Калима бошад, аз ҳичо ва овозҳо сохта мешавад. Масалан, калимаи «адабиёт»-ро гирем. Ин калима аз чор ҳичо иборат аст: а-да-би-ёт. Ҳамин тавр, дар калима миқдори ҳичоҳо ба миқдори садонокҳо вобаста аст. Бинед, дар калимаи «адабиёт» чор садонок омадааст (а, а, и ва о) ва калима ҳам аз чор ҳичо таркиб ёфтааст. Калимаи «рӯзгор» аз ду ҳичо, «қоматбаланд» аз чор ҳичо, «чашм» аз як ҳичо таркиб ёфтаанд, ки миқдори онҳо ба теъдоди садонокҳои он баробар мебошад.

Ҳичоҳо ҳам дар асарҳои назмӣ ва ҳам насрӣ як хеланд. Масалан, мисраи «Маёсоя аз омӯхтан як замон» аз даҳ ҳичо иборат аст.

«Дарахти зардолу гул резонд».

Ин ҷумла аз нӯҳ ҳичо иборат аст ва садонокҳои он ҳам 9- то мебошанд.

Вале бояд хотиррасон кард, ки дар назм ҳичоҳо ба кӯтоҳ, дароз ва якунимҳичоӣ тақсим мешаванд. Садонокҳои о, ў, ё ва ӣ ҳичоҳои дарозро ташкил медиҳанд.

Садонокҳои а, у, и, ю бошанд, ҳичоҳои кӯтоҳро месозанд.

Бо як низоми муайян омадани ҳичоҳои дарозу кӯтоҳ, зада, оҳанги марғуб вазни шеърро ташкил медиҳад. Ҳангоми қироати шеър ё сурудани мутрибон шунаванда ба порчаҳои назмӣ, яъне руکن тақсим шудани мисраъ ва байтҳои

хуб эҳсос менамояд, ки ҳамаи ин мизони шеър ва муқаррароти онро ташкил мекунад. Дар маҷмӯъ, дар фанни шеър онро «вазн» мегӯянд. Дар вазн порчаҳои назмӣ ё шеърӣ, яъне рукн, мақоми воло дорад. Маҳз вазни шеър аз рӯйи рукнҳо муайян мегардад.

Масалан:

Ҳар кӣ н-омухт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Ҳамин тавр, байти Рӯдакӣ аз шаш рукн иборат аст.

- v - - | - v - - | - v ~
- v - - | - v - - | - v ~

Дар адабиёти шифохӣ ва китобӣ аз замони қадим ду вазн мавриди истифода қарор дошт ва имрӯз ҳам истифода мешавад. Бештари назми шифохӣ (фолклор) бо вазни ҳичо эҷод шудааст. Моҳияти вазни ҳичо он аст, ки бояд миқдори ҳичоҳои мисраъҳо ё байтҳо баробар бошанд. Чунончи:

Олуҷа гули бодом, – 7 ҳичо.

Ман духтараки додом. – 7 ҳичо.

Додом шинад, чой нӯшад, – 7 ҳичо.

Ман чойрезаки додом. – 7 ҳичо.

Баъзе шоирон асарҳои хешро бо вазни ҳичо иншо кардаанд. Масалан, адиби тоҷик Мирсаид Миршакар шеъри бачагонаи хубе дорад, ки бо вазни ҳичо онро эҷод кардааст:

Гумон набаред, – 5 ҳичо

Ки ман хурд ҳастам. – 5 ҳичо

Ана, мебинед, – 5 ҳичо

Чорӯб дар дастам. – 5 ҳичо

Бо ин чорӯбам – 5 ҳичо

Хона мерӯбам. – 5 ҳичо

Дегу табақро – 5 ҳичо

Худам мешӯям. – 5 ҳичо.

Вазни ҳичо дар байни мардуми мо таърихи қадимӣ до-
рад. Як қисми китоби «Авесто», махсусан фасли Готҳо ва
Яштҳо, достони «Ёдгори Зарирон» низ бо ҳамин вазн гуфта
шудаанд.

*Ин ду чону чигарбанд
Аз хурдӣ бо ҳам буданд.
Аз хурдӣ рози дилро
Ба якдигар кушуданд.*

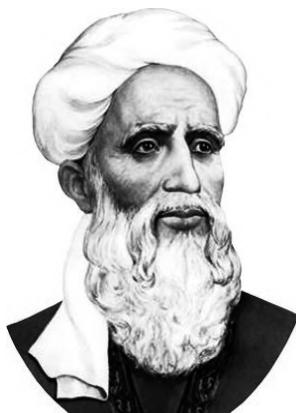
Савол ва супориш

1. Ҳамин порча аз чанд байт ва чанд мисраъ иборат аст?
2. Дар кадом вазн эҷод шудааст?
3. Миқдори ҳичоҳои ҳар як мисраъро муайян намоед.

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОЧИК

АБУАБДУЛЛОҲИ РҶДАКӢ (858 – 941)

*Он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.*

Низомии Арӯзӣ

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некушоирӣ
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.*

Рашидии Самарқандӣ

Дар яке аз шабҳои ҷумъаи соли 858 дар хонадони Муҳаммад тифли зеборӯе чашм ба олам кушод. Ба ӯ Ҷаъфар ном гузоштанд. Касе намедонист, ки солҳо мегузараду овозаи шеъраш ба Бухоро – пойтахти давлати Сомониён мерасад. Ёро ба дарбор даъват мекунанд, соҳибқирони шоирон, Маликушшуаро мегардад. Номи деҳаи Панҷрӯд ё Рӯдакро машҳури оламиён мегардонад ва то абад сардафтари адабиёти тоҷику форс мемонад. Дар ҳақиқати чунин бузургон хуб гуфтаанд:

*Зиндаи ҷовид монд, ҳар кӣ накуном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр зинда қунад номро.*

ДАР БОРАИ МАРДӢ, ОДАМГАРӢ ВА ОМУӢХТАНИ ТАҶРИБАИ ҲАЁТ

1. Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.
2. Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис¹ туро ба кор ояд.
3. Ҳар кӣ н-омухт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.
4. Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад²,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накукорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

ДАР БОРАИ ДОНИШ

5. То ҷаҳон буд аз сари одам фароз³,
Кас набуд аз роҳи дониш бениёз⁴.
Мардумони бихрад андар ҳар замон
Роҳи донишро ба ҳар гуна забон
Гирд карданду гиромӣ доштанд,
То ба санг-андар ҳаме бингоштанд⁵.
Дониш андар дил ҷароғи равшан аст
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан⁶ аст.
6. Ба чашми дилат⁷ дид бояд ҷаҳон,
Ки чашми сари ту набинад ниҳон.
7. Эй дарего, ки хирадмандро
Бошад фарзанду хирадманд не.
В-арчи адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не.

Лугат

1. **Дафъи ҳаводис** – бартараф кардани ҳодисаҳо.
2. **Чашми хирад** – ба маънои бо чашми ақлу заковат.
3. **Фароз** – баланд; ин ҷо ба маънои аз қадим боз.
4. **Бениёз** – безҳтиёҷ, номуҳтоҷ, ба касе муҳтоҷ набудан.
5. **Бингоштан** – навиштан.
6. **Чавшан** – либоси чангӣ.
7. **Чашми дил** – ба маънои чашми хирад.

Маънои мисраъ: Он чашме, ки ту дорӣ, бо он маънии ботинро дарк карда наметавонӣ, яъне бояд ба воситаи хираду дониш ба ҷаҳон нигарӣ ва ҳодисаҳои онро биомӯзӣ.

Савол ва супориш

1. Панду ҳикматҳои устодро мутолиа ва ҳифз (азёд) намоед.
2. Ҳар як порчаро алоҳида шарҳ диҳед, маънидод намоед.
3. Дар порчаи якум дар бораи марди сухан меравад. Бигӯед, ки шумо марди ро чӣ гуна мефаҳмед?
4. Оё таҷрибаи рӯзгор аз омӯзгор ҳам болотар аст?
Онро батафсилтар шарҳ диҳед.
5. Киштии чист? Шоир чиро дар назар дорад?
6. Дониш бар тани инсон ҳамчун ҷавшан аст? Магар ин мубо-
лига нест? Ҷавшанро чӣ гуна мефаҳмед, шарҳ диҳед.
7. Дар порчаи ҳафтум шоир аз чӣ дарегу афсӯс меҳӯрад? Маъ-
нои онро фаҳмонед. Пас шарҳи кардаатонро дар дафтаратон нави-
сед. Ҳангоми навишт мақоли «Фарзанди нағз – боги падар, фарзанди
бад – доғи падар»-ро истифода баред.
8. Порчаи ҳафтумро ба наср баргardonед.

ЁДИ ДИЁР

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯйи гулу мушку насими суман ояд.

Бар ҳар зану ҳар мард кучо барвазад ин бод?
Гӯйӣ, магар он бод ҳаме аз Хутан ояд.
Не, не, зи Хутан бод чунин хуш навазад ҳеч,
К-он бод ҳаме аз бари маъшуқи ман ояд.

ХАНДАИ ЛОЛА

Бихандад лола бар сахро, ба сони чехраи Лайло¹.
Бигиряд абр бар гардун, ба сони дидаи Мачнун².
Зи оби чӯй ҳар соат ҳаме бўйи гулоб ояд.
Дар ӯ шустаст, пиндорӣ, нигори ман рухи гулгун.

БАҲОРИ ХУРРАМ

Омад баҳори хуррам бо рангу бўйи тиб³,
Бо сад ҳазор нузҳату⁴ ороиши ачиб.
Шояд, ки марди пир бад-ин гаҳ шавад чавон,
Гетӣ бадил ёфт шабоб⁵ аз пайи машиб⁶.
Чархи бузургвор яке лашкаре бикард,
Лашкар-ш абри тираву боди сабо нақиб.
Наффот барқи равшану тундар-ш таблзан,
Дидам ҳазор хайлу надидам чунин маҳиб.
Он абр бин, ки гиряд чун марди сӯгвор
В-он раъд бин, ки нолад чун ошиқи каиб.
Хуршедро зи абр дамад рӯй гоҳ-гоҳ
Чунон ҳисорие, ки гузар дорад аз рақиб...
Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панчаи арӯс ба ҳинно шуда хазиб.
Булбул ҳаме бихонад дар шохсори бед,
Сор аз дарахти сарв мар ӯро шуда мучиб...

Лугат

1. **Лайло** – Лайлӣ.
2. **Мачнун** – ошиқи Лайлӣ. Лайлӣ ва Мачнун – номҳои қаҳрамонони дostonҳои «Лайлӣ ва Мачнун».
3. **Тиб** – бўйи хуш.
4. **Нузҳат** – покӣ, покизагӣ.
5. **Шабоб** – ҷавонӣ.
6. **Машиб** – пирӣ. Маънии ин мисраъ: дунёи кӯҳна ҷавон шуд.

Савол ва супориш

1. Баҳор аз фаслҳои дигар бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунад?

2. Дар бораи иди Наврӯз, ки оғози баҳор аст, ҳикоят кунед.
3. Порчаҳоро аз ёд кунед.
4. Аз харита Бухорову Самарқандро ёбед.

БУХОРО

Чунин овардаанд, ки Наср ибни Аҳмад ... зимистон дар пойтахт – Бухоро мақом мегирифт ва тобистон ба Самарқанд мерафт ё ба шаҳре аз шаҳрҳои Хуросон. Инак, як сол навбати шаҳри Ҳарӣ (Ҳирот) буд. Ҳаво хуш буд. Бод сард, меваҳо бисёр, бӯйиданиҳо фаровон ва лашкар аз баҳору тобистон истифодаи тамои ёфтанд...

Меҳргон – тирамоҳ даромад, вале дер кашид ва сармо қувват накард ва ангур бағоят ширин расид ва ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар.

Чун Наср ибни Аҳмад меҳргон ва меваҳои онро дид, азимаш хуш омад. Наргис расидан гирифт, аз кишмиш ганчинаҳо пур карданд... Амир дар роҳ бо лашкар ба ду деҳае даромад, ки ӯро Ғура ва Дарвоза мегуфтанд. Ҳар яке чун бихишти аъло ва ҳар яке боғ ва бӯстони хурраме дошт. Зимистон дар он ҷо монданд. Чун баҳор даромад, аспонро ба Бодғис фиристоданд, лашкаргоро ба Молин, ба миёни ду ҷӯ бурданд. Чун тобистон даромад, меваҳо пухтанд. Амир Наср гуфт: «Тобистон кучо меравем, аз ин хуштар мақомгоҳе нест, Меҳргон меравем». Ва чун Меҳргон даромад, гуфт: «Меҳргони Ҳариро бихӯрему биравем» ва ҳамчунин фасле ба фасле меандошт, то ҷаҳор сол бо ҳамин аҳвол гузашт. Аз ин ҳол ҳама малул шуданд ва орзуи хонумон мекарданд. Подшоҳро диданд, ки дар сари ӯ ҳавасу ишқи Ҳарӣ бисёр аст ва нияти ин тобистон ҳам дар он ҷо мондан дорад. Пас сардорони лашкар ва бузургони давлат ба назди устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ рафтанд. Аз надимони подшоҳ ҳеҷ кас монанди ӯ мақбултар набуд.

Гуфтанд: «Санъате бикунӣ, ки подшоҳ аз ин ҳок ҳаракат кунад, зеро дилҳои мо орзуи фарзандон ҳамебарад ва ҷони мо аз иштиёқи Бухоро ҳамебарояд».

Рӯдакӣ қабул кард. Ў мизочи амирро мешинохт, рӯй ба назм овард ва қасидае бигуфт. Ба вақте ки амир хӯроки пагоҳӣ меҳӯрд, ба наздаш даромад ва ба ҷойи худ бинишаст ва чун мутрибон¹ ҳозир буданд, ҷанг бигирифтӯ дар пардаи «Ушшоқ» ин қасидаро оғоз кард:

Бӯйи Ҷӯйи Мулиён ояд ҳама,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳама.
Реги Омуву дуруштий роҳи ӯ
Зери поям парниён ояд ҳама.
Оби Ҷайхун аз нишоти рӯйи дӯст
Хинги моро то миён ояд ҳама.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Мир наздат шодмон ояд ҳама.
Мир моҳ асту Бухоро осмон,
Моҳ сӯйи осмон ояд ҳама.
Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯйи бӯстон ояд ҳама.

Чун Рӯдакӣ бад - ин байт расид, амир чунон андӯхгин гашт, ки аз тахт фуруд омад ва бемӯза пой дар рикоб оварду рӯй ба Бухоро ниҳод.

Пора аз «Ҷаҳор мақола»-и Арӯзии Самарқандӣ

ДАР МАДҲИ УСТОД РҶДАКӢ

Киро Рӯдакӣ гуфта бошад мадеҳ,
Имоми² фунуну³ суҳанвар бувад.
Дақиқӣ мадеҳ оварад пеши ӯ,
Чу хурмо ба пеши Ҳачевар⁴ бувад.

Дақиқӣ (асри X)

Ғазал Рӯдакивор неку бувад,
Ғазалҳои ман Рӯдакивор нест.

Унсурӣ (асри XI)

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некушоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеърӣ ўро баршумурдам сездаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд, агар чандон, ки бояд бишмарӣ.

Рашидии Самарқандӣ (асри XII)

Лугат

1. **Мутрибон** – навозандагон.
2. **Имом** – дар ин ҷо ба маънои пешво ва бузург омадааст.
3. **Фунун** – фанҳо.
4. **Ҳачевар** – номи яке аз маҳалҳои серхурмост.

Савол ва супориш

1. *Ҳикояти «Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ»-ро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.*
2. *Чаро Амир Наср чаҳор сол ба Бухоро наомад?*
3. *Маънии байтҳои Дақиқиро шарҳ диҳед.*
4. *Дар қитъаи Унсурӣ кадом хислатҳои шоир тавсиф ёфтааст?*
5. *Ибораи «баршумурдам сездаҳ раҳ сад ҳазор»-ро чӣ гуна маънидод мекунед?*
6. *Рашидии Самарқандӣ дар бораи бузургии Рӯдакӣ чӣ гуфтааст?*

ХУСУСИЯТҲОИ НАЗМУ НАСР ВА РАДИФУ ҚОФИЯ

Маънои назм ба низом даровардан аст. Назм бо якчанд хусусияти худ аз наср фарқ мекунад. Аввал, дорои вазн ва оҳанги махсус аст. Дувум, радифу қофия дорад. Масалан, барои исбот байти зеро аз назар мегузаронем:

Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд,
Бо бӯйи гулу мушку насими суман ояд.

Байти боло дорои пораҳои васфӣ буда, дар як вазн омадааст. Ҳар ду мисраъ бо ҳам баробар ва ҳамваззанд. Инчунин, «ояд» дар байт радиф аст. Ба ҳамин тарик, қофия гуфта калимаҳои мегӯянд, ки қисми охирашон ба ҳам монанд

бошанд. Мисли **ман** бо **суман, чаман, зан, даман** ва ғайра. Агар дар охири шеър калима ё ибора такрор шавад, онро радиф мегӯянд. Дар байти боло «ояд» такрор шудааст ва радиф аст.

Аммо наср ин хусусиятхоро надорад, вале гоҳ-гоҳ дар наср ҳам қофия меояд. Ин навъи насрро насри мусаччаъ (сачъдор, қофиядор) мегӯянд.

Савол ва супориш

1. Шеърҳои устод Рӯдакиро аз ҳамин нигоҳ назар кунед. Аз онҳо қофия ва радифҳояшро муайян намоед.

2. Асарҳои насриро, ки пеш хондаед, номбар кунед.

3. Латифаҳои дар китобатон овардашуда бо наср иштироқи шудаанд ё бо назм?

4. Шеъри «Хандаи лола»-ро ба наср баргардонед. Агар дар ин кор душворие пеш ояд, ба омӯзгор муроҷиат намоед.

5. Зарбулмасалу мақолҳои халқиро, ки дар дарсҳои пеш хондед, бо наср иштироқи шудаанд ё бо назм? Аз мисолҳои китобатон зарбулмасалҳоеро ёбед, ки онҳо бо назм омада бошанд.

6. Аз пораи дар бораи дониш эҷодкардаи устод Рӯдакӣ байтеро пайдо кунед, ки ҳам қофия ва ҳам радиф дошта бошад.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ВАЗНИ АРӢЗ

Вазни ҳичо ва вазни арӯз. Вазни ҳичо асосан ба назми халқӣ хос аст. Дар баробари ин назми ҳазорсолаи адабиёти тоҷикӣ форс ва имрӯза ҳам бо вазни арӯз эҷод шудаанд.

«Арӯз» калимаи арабӣ буда, маънои арз кардан, баён намуданро дорад, вале имрӯз ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ ҳисоб меёбад ва ченаки дуоим ё мизони шеър ба шумор меравад. Вазни арӯз аз адабиёти араб дар асрҳои IX-X ба адабиёти мо ворид гардидааст. То имрӯз рушду камол ёфта, хусусиятҳо, қонунҳои он аз тарафи арӯзиёни форс-тоҷик: Ахфашӣ Балхӣ, Юсуфӣ Арӯзӣ, Баҳромӣ, Бузургмехри Қойинӣ, Шамс Қайси Розӣ, Рашиди Ватвот, Насируддини Тӯсӣ, Ваҳиди Табрешӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Баҳром Сирус ва

дигарон кашф ва равшан гардидаанд. Мувофиқи андешаи муҳаққиқони дар боло ёдшуда, шеърӣ форсӣ - тоҷикӣ дар 14 баҳр суруда шудааст. Баҳрҳо ба ду қисм солим ва фаръӣ тақсим мешаванд.

Баҳрҳои солим: ҳазач, рамал, раҷаз, мутақориб ва мутадорик ба шумор мераванд. Ба гурӯҳи баҳрҳои фаръӣ қариб, музореъ, ҷадид, ҳафиф, мучтас, сареъ, мунсарех, мушокил ва муқтазаб дохил мешаванд.

Арӯзи тоҷикӣ хусусиятҳои ба худ хос дорад ва аз рӯйи он вазни шеър равшан мегардад.

Бояд хотиррасон кард, ки дар шеър ҳар як сатр ё хатро «мисраъ» мегӯянд. Агар ду мисраъ омада бошад, онро «байт» меноманд. Масалан, ин рубоии устод Рӯдакиро гирем:

Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ.
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Рубоӣ аз чор мисраъ ё ду байт иборат аст.

Ҳичоҳи дарозу кӯтоҳ дар муқаррар намудани мизони арӯзи тоҷикӣ мақоми ҳалқунанда доранд.

Ғайр аз ин ҳичоҳ ба ҳичоҳи баста ва кушода тақсим мешаванд:

Бӯ-йи Чӯ-йи Мӯ-ли-ён о-яд ҳа-ме,
Ё-ди ё-ри меҳ-ру-бон о-яд ҳа-ме.

Як мисоли дигар аз Мирзо Турсунзода:

Дӯ-с-ти-ро ҷус-ту-чӯ до-ре-м мо,
Аз а-мо-нӣ гуф-ту-гӯ до-ре-м мо.

Ҳангоми хондани шеър ё сурудани он ҳис мекунед, ки шеър ба пораҳо тақсим мешавад, яъне ровӣ ё мутриб ҳангоми иҷрои амал дар ҷойҳои махсус андак таваққуф мекунад. Ҳамин қисматҳои ист «рукн» ном доранд. Ба ифодаи дигар, қисматҳои тараннумии шеърро дар арӯз «рукн»

мегӯянд. Инчунин, ба рукнҳо тақсим кардани шеърро «тактеъ» мегӯянд. Ба хотири дуруст дарк намудани ин масъала аз Низомии Ганҷавӣ як байт меорем:

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

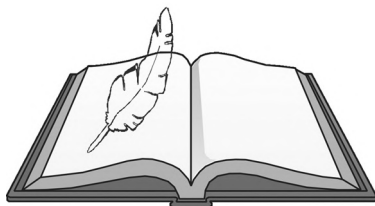
Дар арӯз ҳичоҳои кӯтоҳ бо аломати (v), ҳичоҳои дароз бо (–) ва якунимҳичой бо аломати – v (дар охири мисраъ ~) ишорат карда мешавад.

Байти боло ба 6 рукн тактеъ шудааст ва ин тактеъу рукнҳо мизони вазни арӯзро муайян намудаанд. Баҳрҳои солим: ҳазач, рамал, рачаз, мутақориб ва мутадорик рукнҳои хоси худро доранд.

1. Ҳазач = ма-фо-й-лун ; v - - -
2. Рамал = фо-и-ло-тун; - v - -
3. Рачаз = мус-таф-ъи-лун; - - v -
4. Мутақориб = фа-ъӯ-лун; v - -
5. Мутадорик = фо-и-лун. - v -

Супориш: Байти зеро ба рукнҳо тақсим кунед. Ҳичоҳои дароз ва кӯтоҳи онро муайян кунед. Пас муайян намоед, ки байт дар кадом баҳр суруда шудааст:

Қалам гуфто, ки ман шоҳи ҷаҳонам,
Қаламкашро ба мақсад мерасонам.

РОБИАИ БАЛХӢ

Робиаи БалхӢ аввалин шоири маъруфи зан дар адабиёти форсии тоҷикӣ шинохта шудааст. Робиа духтари ҳокими Балх буд. Соли таваллуди Робиаи БалхӢ ба мо маълум нест. Аз рӯйи маълумоти тазкираҳо Робиа ҳамзамони Рӯдакӣ буда, дар аввалҳои салтанати Сомониён зиндагӣ ва эҷод кардааст. Ӯ ҳам ба забони арабӣ ва ҳам форсии тоҷикӣ шеър гуфтааст.

Ашъори пурсӯз ва шӯрангези ӯ, ки андаке аз он то ба замони мо омада расидааст, аз табъи баланд, андешаи равшан ва баёни ширини ӯ гувоҳи медиҳанд. Бинобар ин бо ҳамин ашъори андак, ки аз ӯ мерос мондааст, номашро дар сафҳаи заррини таърихи адаби мо абадӣ сохтааст. Чунончи Фаридуддини Аттор дар “Илоҳинома”-и худ аз табъи баланди Робиа гуфтааст:

*Ба лутфи табъи ӯ мардум набудӣ,
Ки ҳар чизе, ки аз мардум шунидӣ,
Ҳама дар назм овардӣ ба як дам,
Бинайвастӣ чу марворид дар ҳам,
Чунон дар шеър гуфтан хушзабон буд,
Ки гӯйӣ аз лабаш таъме дар он буд.*

Падари Робиа дар ҷавонии ӯ вафот мекунад. Ҳаёти баъдии Робиа басо дардомез ва оқибат фоҷиабор анҷом меёбад. Ҳаёти фоҷиабори ӯ ба эҷодиёти адибони асрҳои баъдӣ ҳам бетаъсир намеронад. Нахустин касе, ки ба таври муфассал дар бораи ҳаёти Робиа навиштааст, Аттори Нишопурӣ мебошад. Аттор дар “Илоҳинома” дар 498 байт ба бахше аз зиндагии ӯ ва марги фоҷиабораш мепардозад. Шоири муосири тоҷик Гулрухсор низ дар ин бора достоне бо номи “Рӯҳи урён ё ҳафт суруди носурудаи Робиа” иншо кардааст, ки хеле таъсирбахш мебошад.

Намунае аз ашъори Робиа:

*Фишонд аз савсану гул симу зар бод,
Зиҳӣ боде, ки раҳмат бод бар бод!*

Бидод аз нақши озар сад нишон об,
 Намуд аз сеҳри Монӣ сад асар бод.
 Мисоли чашми Одам шуд магар абр,
 Далели лутфи Исо шуд магар бод,
 Ки дур борид ҳар дам дар чаман абр,
 Ки ҷон афзуд хуш-хуш дар шаҷар бод.
 Агар девона абр омад, чиро пас,
 Кунад арза сабӯҳӣ ҷоми зар бод?
 Гули хушбӯӣ, тарсам, оварад ранг,
 Аз ин гаммози субҳи пардадор бод.
 Барои чашми ҳар ноаҳл гӯӣ
 Арӯси боғро шуд ҷилвагар бод.
 Аҷаб чун субҳ хуштар мебарад хоб,
 Чаро афканд гулро дар саҳар бод?

Х Х Х

Ишқи ӯ боз андаровардам ба банд,
 Кӯшиши бисёр н-омад судманд.
 Тавсанӣ кардам, надонистам ҳаме,
 К-аз кашидан сахттар гардад каманд.
 Ишқ дарёе каронанопадид,
 Кай тавон кардан шино, эй ҳушманд.
 Ошиқӣ хоҳӣ, ки то поён барӣ,
 Пас бибояд сохт бо ҳар нописанд.
 Зишт бояд диду ангорид хуб,
 Заҳр бояд хӯрду пиндорид қанд.

Савол ва супориш

1. Робиаи Балхӣ дар кадом замон ба дунё омадааст?
2. Робиа духтари кӣ буд?
3. Балх дар қуҷо ҷойгир шудааст?
4. Шумо боз кадом шоиронро медонед, ки дар Балх ба дунё омадаанд?
5. Дар бораи Робиа кадом адибони тоҷик асар офаридаанд?

АБУАЛӢ ИБНИ СИНО

(980 – 1037)

*Имрӯз бикун, чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ, чу ҳеч нативонӣ кард.*

Абуалӣ ибни Сино

Нӯҳ ибни Мансури Сомонӣ сахт бемор гардид. Дар муолиҷаи ӯ табибон очиз монданд. Ҳарчанд саъю кӯшиш намуданд, бемор шифо намеёфт. Пас аз ҳар гӯшаву канори кишвар ва ҳатто мамлакатҳои дигар табибони номдорро даъват карданд, вале ин коре буд беҳуда. Нӯҳ чашм накушод ва беҳ нагардид. Дар ҳамин вақту соат ба аҳли дарбор хабар расид, ки дар Бухоро ҷавоне ҳаст дар илми тиб фозилу комил.

Он ҷавонро, ки дар ҳақиқат ҳаждаҳ сол дошт, ба дарбор ба назди Нӯҳ даъват карданд. Абуалӣ беморро дид, таъхис намуд ва ба табобат пардохт. Бемор рӯз то рӯз беҳ шудан гирифт ва ба по хест. Муддате нагузашту Нӯҳ шифо ёфт, бардаму солим гашт. Дар назди амир ва аҳли дарбор Абуалӣ соҳиббиззату соҳибэҳтиром гардид. Нӯҳ Абуалиро ба наздаш хонд ва бо камоли меҳрубонӣ ба ӯ гуфт:

– Эй фарзанди арчманд, дар ҳаққи мо хидмате кардӣ шоиста. Маро аз марг наҷот додӣ. Бигӯ, подоши ин хидматхоят чӣ хидмате бароят кунам? Лаълу гуҳар меҳохӣ ё ҷоҳу мансаб? Ба ҳамааш сазовор ҳастӣ.

– Амирам, – гуфт ҷавон, – на лаъл хоҳаму на гуҳар ва ҷоҳу мансаб. Аз Шумо ман подоши дигареро орзу дорам. Бисёр меҳостам ба ман иҷозат медед, ки ба китобхонаи салтанатӣ ро гузорам.

Шоҳ, вазирону дабирон ва аҳли дарбор аз гуфтори Абуалӣ моту хайрон шуданд. Яке аз дарбориён ба Абуалӣ бо таассуф гуфт:

– Эй ҷавон, бахтат омад карду ту онро пеши ро задӣ! Аз амири хайрандешу уламопарвар молу сарват, ҷоҳу мансаб талаб мекардӣ, беҳтар набуд? Ҳоло ҳам сари вақт аст, фардо пушаймон мешавӣ.

– Ҳаргиз аз ин инъоми шоҳона пушаймон нахоҳам шуд. Дабири муҳтарам, шоҳ бароям дари ганҷинаи донишро кушод. Ман аз он баҳра мегирам, ганҷҳо меофарам ва ин ганҷҳоро барои ворисонам мерос мегузорам. Онҳо мисли молу сарват нест намешаванд, балки ҷовидон мемонанд.

Мақбараи Сино дар Ҳамадон

Амир Нӯҳ ибни Мансур дар ҳузури аҳли дарбор хази-надорро даъват кард ва ба ӯ амр намуд, ки калиди «Кохи хирад»-ро ба Абуалӣ диҳад.

Солҳо гузашт. Сино асарҳои оламшумул офарид, ки онҳо барои ояндагон, ҳаммиллатон ва аҳли башар тухфаи арзандатар аз дурру гуҳар ва зару зевар ҳастанд.

Оре, аз рӯзгори ин марди хирадманд, ки ӯро Шайху-раис Абуалӣ ибни Сино мегӯянд, зиёда аз ҳазор сол гузашт, вале имрӯз ҳам номи ӯ боиси ифтихори мардуми мост.

Сино соли 980 дар деҳаи Афшанаи наздикии Бухоро ба дунё омада, соли 1037 дар шаҳри Ҳамадони Эрон вафот на-мудааст.

Мардум ба ин марди бузург меҳру муҳаббати беан-доза доранд. Дар бораи ӯ нақлу ривоят, қиссаву ҳикоят, суруду тарона, роману дostonҳо офаридаанд. Дар онҳо хирадмандӣ, ақлу заковат, донишу маърифати Абуалӣ ибни Сино бо камоли эҳтирому самимият ба қалам дода шудааст. «Ал-Қонун», «Китоб-уш-шифо», «Донишнома» ва дигар асарҳояш чандин аср дар мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб ҳамчун китоби дарсӣ ба толибилмон хидмат карда-анд. Ҳоло ҳамчун намуна чанд нақлу ривояти халқиро ме-орем.

ТАНГА ДАР ЗЕРИ КУРСӢ

Рӯзе амири Сомонӣ Синоро имтиҳон кардани шуд. Ӯ амр намуд, ки дар зери чор пояи курсии Абуалӣ чор танга гузоранд. Амри ӯро ба ҷо оварданд. Абуалӣ омада ба курсӣ нишаст, рӯй ба ҷониби осмон кард ва боз ба ҷониби замин нигоҳ намуда, аз таачҷуб ва ҳайрат сари худро ҷунбонидан гирифт.

Амири Сомонӣ гуфт:

– Ҳаками замонро чӣ чиз дар таачҷуб андохтааст, ки ин қадар муттаҳайиранд?¹

Абуалӣ гуфт:

– Ман имрӯз чунин дармеебам, ки тахти ман ба миқдори пушти корде баланд гаштааст ё осмон ба ҳамин миқдор ба замин наздик шудааст.

Амири Сомонӣ ва аркони давлаташ² бар камоли ҳис ва эҳсосоти ӯ таҳсин ва офарин намуданд.

МОР ВА КОСАИ ШИР

Беморонро аз ҳар кучо оварда, дар сари роҳи Сино менишониданд. Ҳар субҳ Абуалӣ аввал беморони дар интизорааш нишастаро ҳолпурсӣ мекард ва илоҷи дардашонро мегуфт.

Рӯзе ба беморе бодикқат нигоҳ карда, дар илоҷи дарди вай чизе нафармуд.

Он бемор аз зиндагонӣ тамоман дил канд ва аз сихҳат ёфтани даст шуста, хоҳиш намуд, ки ӯро зуд бардошта ба хонааш баранд. Дар хона ба наздикони худ гуфт:

– Эй азизон, дар фикри тобуту кафани ман бошед, кори ман нашуд. Сино доништааст, ки дарди ман илоҷпазир нест, бинобар ин давоеро пешниҳод накард.

Он бемор дар хонааш мунтазири марғи худ буд, ки аз сӯроҳи кунҷи хона море берун шуд. Мор омада шири косаи байни хонаро хӯрд ва дубора шири хӯрдаашро қай кард.

Вақте ки мор ба сӯроҳи хона даромада аз назар пинҳон шуд, бемор ба чунин андеша афтод: «Чун ман мурдани шуда ва дигар умедворӣ надораму ҳолам соат ба соат бад мешавад, беҳтар он аст, ки ин ширро хӯрда бимирам ва ҷонамро аз азоб халос кунам».

Ӯ бо ҳамин фикр косаро гирифта ширашро дам кашид, вале, баръакси интизории бемор, бемории ӯ соат ба соат сихҳат ёфтани гирифт. Баъд аз чанд рӯз, ҳангоме ки ҳудашро тамоман солим ҳис кард, фармуд, ки ӯро дубора ба сари роҳи Сино баранд.

Хоҳиши ӯро иҷро карданд. Вақте ки Сино аз хона баромада ӯро дучор омад, дар таъҷуб афтода пурсид:

– Эй мард, ту қайи мори афъиро аз кучо пайдо кардӣ, ки илоҷи бемории ту вобаста ба хӯрдани он буд?

Лугат

1. Мутаҳаййир – ҳайрон, баҳайратомада, андешанок.

2. Аркони давлат – роҳбарон, сардорони давлат.

Савол ва супориш

1. Бигӯед, ки кадом лаҳзаҳои зиндагии Абуалӣ ибни Сино бароя-
тон ибратомӯз аст?

2. Чаро Синоро олим, мутафаккир, донишманд ва адиб ме-
гӯянд?

3. Дар ҳикояи «Танга дар зерӣ курсӣ» кадом хислати Ибни
Синоро ҳис кардед?

4. Оё беморро ҳолпурсӣ накардани Сино аз рӯйи инсоф буд?
Шумо дар ин бора чӣ андеша доред?

ЗАФАРНОМА

Дар рӯзгори Анӯшервони Одил¹ ҳеч чиз аз ҳикмат
азизтар набуда ва ҳукамои он аср ҳама парҳезгор будаанд.

Як рӯз Анӯшервон вазираш Бузургмехрро талаб кард ва
гуфт:

– Меҳоҳам сухане чанд муфид дар лафзи андак ва ма-
онии бисёр чамъ сози, чунон ки дар дунё ва уқбо² судманд
бошад.

Бузургмехр як сол муҳлат хост ва ин чанд калимотро
чамъ кард. Ва ба назди Анӯшервон бурд ва ўро хуш омад
ва фармуд, ки калимотро ба оби зар нависанд ва онҳоро
доим бо худ медошт ва аксари вақтҳо мутолиаи ин китоб
менабуд.

Бузургмехр забон бикӯшод ва гуфт:

– Аз устои худ пурсидам: «Эй устод, аз Худои азза ва
чалла³ чӣ хоҳам, ки ба ҳамаи некуиҳо хоста бошам?

Гуфт:

– Се чиз: тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ.

Гуфтам:

– Корҳо ба кӣ супорам?

Гуфт:

– Ба он кас, ки шоиста бошад.

- Гуфтам:
– Аз кӣ эмин⁴ бошам?
Гуфт:
– Аз дӯсте, ки ҳасуд⁵ набошад.
Гуфтам:
– Кадом айб аст, ки наздики мардум муътабар намояд?
Гуфт:
– Ҳунари худ гуфтан.
Гуфтам:
– Чун аз дӯст коре ношоиста падид ояд, чӣ гуна аз вай дӯстӣ бибояд бурид?
Гуфт:
– Ба се чиз: ба зиёраташ кам рафтан, аз ҳолаш напурсидан ва аз вай ҳоҷат нахостан.
Гуфтам:
– Аз ҷавонон чӣ беҳтар ва аз пирон чӣ некутар?
Гуфт:
– Аз ҷавонон шарму далерӣ ва аз пирон донишу оҳистагӣ.
Гуфтам:
– Ҳазар аз кӣ бояд кард, то растагор бошем?
Гуфт:
– Аз мардуми чоплюсу хасис, ки тавонгар шуда бошанд.
Гуфтам:
– Саҳӣ кист?
Гуфт:
– Он кас, ки саховат⁶ кунаду дилшод шавад.
Гуфтам:
– Чӣ чиз аст, ки мардум чӯянд ва касе тамом дарнаёфт?
Гуфт:
– Се чиз: тандурустӣ, шодӣ ва дӯсти мухлис.
Гуфтам:
– Некуӣ беҳтар ё аз бадӣ дур будан?
Гуфт:
– Аз бадӣ дур будан сари ҳамаи некуиҳост.

Гуфтам:

– Ҳеч ҳунаре бошад, ки айб шавад?

Гуфт:

– Саховате, ки бо миннат бувад.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки донишро биафзояд?

Гуфт:

– Ростӣ.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки бар далерӣ нишон аст?

Гуфт:

– Афв кардан, чун қодир шавӣ.

Гуфтам:

– Аз зиндагонӣ кадом зоеътар аст?

Гуфт:

– Он соат, ки некуӣ дар ҳаққи касе тавонад кард ва накунад.

Гуфтам:

– Чӣ чиз аст, ки кори мардумро хароб кунад?

Гуфт:

– Ситудани ситамкорон.

Гуфтам:

– Дунё ба чӣ тавон ёфт?

Гуфт:

– Ба фарҳангу сипосдорӣ.

Гуфтам:

– Чӣ кунам, ки бар табиб ҳоҷат набошад?

Гуфт:

– Кам ҳӯрдан, кам хобидану кам гуфтан.

Гуфтам:

– Аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

– Он ки кам гӯяд ва беш шунавад ва бисёр хонад.

Гуфтам:

– Хорӣ чист?

Гуфт:
 – Коҳилию фасод.
 Гуфтам:
 – Ранҷ аз чист?
 Гуфт:
 – Аз танҳой.
 Гуфтам:
 – Чист, ки ҳамиятро⁸ барад?
 Гуфт:
 – Тамаъ.
 Гуфтам:
 – Дар ҷаҳон чӣ зишттар?
 Гуфт:
 – Ду чиз: тундӣ аз подшоҳон ва бахилӣ аз тавонгарон.
 Гуфтам:
 – Асли тавозуъ чист?
 Гуфт:
 – Рӯй тоза доштан ва ба охир аз худ хуш будан.
 Гуфтам:
 – Тадбир аз кӣ пурсем?
 Гуфт:
 – Аз он кас, ки се фазилят дар вай бошад: дили пок, муҳаб-
 бати нек ва дониши тамом.
 Гуфтам:
 – Некуӣ ба чанд чиз тамом мешавад?
 Гуфт:
 – Ба тавозуи бетаваққуъ⁹ ва саховати беминнат ва хидмати
 бе талаби мукофот.
 Гуфтам:
 – Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?
 Гуфт:
 – Агар хурд бошӣ, бузург ва номдор, агар муфлис бошӣ,
 тавонгар гардӣ, агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

НАМУНАҲО АЗ РУБОИЁТИ АБУАЛӢ ИБНИ СИНО

Аз қаъри гили сиёҳ то авчи Зухал
Кардам ҳама мушкилоти гетиро ҳал.
Берун частам зи банди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди ачал.

Куфри чу мане газофу¹⁰ осон набувад,
Муҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якею он ҳам кофир?!
Пас, дар ҳама даҳр як муслмон набувад!

Бо душмани ман чу дӯст бисёр нишаст,
Бо дӯст набоядам дигар бор нишаст.
Парҳез аз он шакар, ки бо заҳр омехт,
Бигрез аз он магас, ки бар мор нишаст.

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд
Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон эшонанд,
Хар бош, ки ин ҷамоат аз фарти харӣ
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш меҳонанд.

Лугат

1. Нӯшеровн ё Анӯшеровни Одил – подшоҳи оқилу одил буда, дар аҳди Сосониён (226-651) бо номи Хусрави Парвиз шоҳӣ кардааст. Бузургмехр вазири хирадманду донишманди Нӯшеровн буд. Шоҳ ҳамеша бо маслиҳату машварати Бузургмехр давлатдорӣ мекард.

2. Дар дунё ва укбо судманд бошад – маънояш: дар ҳамин дунё ва охират манфиатнок бошад.

3. Худои азза ва ҷалла – Худои азизу меҳрубон, бузургу арҷманд.

4. Эмин бошам – осуда, беҳавф бошам, дар амон бошам.

5. Ҳасуд – бахил, ҳасадбаранда, нотаваббин.

6. Саховат – ҳимматбаландӣ, кушодадастӣ.

7. Ситудан – ситоиш, таъриф кардан.
8. Ҳамият – номус, орият, ғайрат.
9. Бетаваққуъ – бе умедворӣ аз чизе, аз касе.
10. Газоф – беҳуда, беасос.

Савол ва супориш

1. Чаро Анӯшервони Одил Бузургмеҳрро ҳурмату эҳтиром мекард?
2. Барои инсон чаро тандурустӣ, амонӣ ва тавонгарӣ аз ҳама неъматҳо волотар аст?
3. Пас аз хондан, мувофиқи дониш ва фаҳмишатон ҳислатҳои неки инсониро аз матн ҷудо карда, ба дафтарадон нависед.
4. Ба зарбулмасалу мақолҳои зайл диққат диҳед ва мувофиқи мазмуни онҳо аз матн пораҳои бо ҳам алоқамандро ёбед: «Қор ба қордон осон аст», «Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ», «Гӯр сӯзаду дег ҷӯшад».
5. Рубоиётро азёд кунед. Маънии рубоии дувумро шарҳ диҳед. Гӯед, ки чаро шоир имони ҳеширо аз ҳама имонҳо мустаҳкамтар мегӯяд?

НИЗОМУЛМУЛК (1017 – 1092)

Абуалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исмоиқ Тӯсӣ, ки бо номи Низомулмулк машҳур аст, соли 1017 дар деҳаи Радакони вилояти Тӯс ба дунё омадааст. Таҳсили ибтидоияшро дар Тӯс гирифта, ҳатту савод пайдо мекунад ва дар ҳамон ҷо дар назди донишмандони бузург илмҳои гуногуни замонаашро ба ҳубӣ азхуд менамояд. Абуалӣ махсусан, дар донишҳои илмҳои калом, таърих, ҷуғрофия мумтоз мешавад. Дониш ва ақлу заковати баландаш имкон дод, ки ӯро ба корҳои роҳбарии давлатӣ ҷалб намоянд. Низомулмулк, пеш аз он ки ба мансаби вазирӣ расад, дар девон ба корҳои одӣ машғул буд ва ба мактабу маориф роҳбарӣ мекард.

Низомулмулк дар замони худ яке аз симоҳои барҷаста буда, дар инкишофи илму фарҳанг хидмати бузург кардааст. Бо ташаббус ва роҳбарии ӯ дар шахрҳои гуногуни мамлакат мадрасаҳо сохта, донишмандони бузург ба мадрасаҳо ҷалб карда шуданд. Ӯ бо шоир, риёзидон ва мунаҷҷими барҷастаи форсу тоҷик Умари Хайём робитаи дӯстӣ дошта, ба олим ёрии моддию маънавӣ мерасонд. Дар натиҷаи ҳамкориҳои онҳо соли 1079 тақвими нав тартиб дода шуд. Ин тақвим дар Аврупо аз тарафи Папа Григорий соли 1582 қабул гардид.

Дар дарбор Низомулмулк мақому мартабаи зиёд дошт. Ҳасудон аз пешрафту муваффақиятҳои кори ӯ ҳасад бурда, аз пайи ҷисман нест карданаш шуданд. Ниҳоят, соли 1092 Низомулмулк аз тарафи ин гурӯҳ кушта шуд.

Дар таърихи фарҳанги халқҳои форсу тоҷик Низомулмулкро на ҳамчун вазир, балки ҳамчун муаллифи «Сиёсатнома» мешиносанд. Ӯ ин асарро дар охири ҳаёти умраш навишта, ба анҷом расондааст. Асар аз 51 боб иборат буда, доир ба масъалаҳои гуногуни давлатдорӣ, қоидаву усули роҳбарӣ маслиҳатҳои муфид медиҳад. Имрӯз ҳам бисёр андешаҳои Низомулмулк қимату арзиши ҳудро гум накардаанд.

Низомулмулк дар ҳар як боб пас аз баёни масъалаи асосӣ барои тасдиқи ин масъала аз ҳаёти шоҳони гузашта, сарлашкарон, вазирону олимон ва шоирону нависандагон нақлу ривоят, ҳикояҳо меорад, ки онҳо хусусияти пандомӯзӣ доранд. Ақидаҳои ӯ дар бораи ягонагии давлат аҳаммияти фаровон доранд.

Низомулмулк ба воситаи ҳикоятҳои пандомез тарзу усули корбарии роҳбарони давлатро нишон дода, ба онҳо тавсия мекунад, ки бояд нисбат ба халқ роҳи адолат, некан-дешӣ, накукорино пеш гиранд.

ЧАРО ОЛИ СОСОН ЗАВОЛ ЁФТ?

Бузургмехрро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон вайрон гашт ва ту тadbиргари ӯ будӣ ва имрӯз ба рою тadbир ва хираду дониш туро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: «Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурду нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандро харидорӣ накарданд ва кор ба нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳар ду ро хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ, ки кор бо нодонону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ заволи ёбад».

БОЗАРГОН ВА СУЛТОН МАҲМУД

Гӯянд, бозаргоне ба мазолимгоҳи Султон Маҳмуд омад ва аз писари ӯ Масъуд бинолид ва гуфт: – Марде бозаргонам ва муддати дароз шуд, то ин ҷо мондаам ва меҳоям, ки ба шаҳри хеш равам. Наметавонам рафт, ки писарат шаст ҳазор динор мол аз ман бихаридаасту зари ман намедихад. Хоҳам, ки амир Масъудро бо ман ба назди қозӣ фиристӣ.

Султон Маҳмуд аз сухани бозаргон дилтанг шуд. Пайғоме дурушт ба писараш фиристоду гуфт: – Дарҳол хоҳам, ки ҳаққи вай бидиҳӣ ё бархезию бо вай ба маҷлиси ҳукм равӣ.

Бозаргон ба сарои қозӣ рафт ва расул наздики амир Масъуд омаду бигузорида. Масъуд андар монд. Ходимеро гуфт: – Бинигар, то дар хазина нақд чанд аст?

Хазинадор рафт ва қиёс карду омад ва гуфт: – Бист ҳазор диноҳ хаст. Гуфт: – Баргиру ба наздики бозаргон бар ва тамомати молро се рӯз замон ва муҳлат хоҳ, то бирасонам.

Расули султонро гуфт, ки султонро бигӯй, ки бист ҳазор диноҳ дарҳол бидодаам ва боқимонда ҳаққи вай то се рӯзи дигар ба вай бидихам. Ва ман қабо пӯшидаву миён баста ва мӯза пӯшидаву ба пой истодаам, то султон чӣ фармояд, ки ба маҷлиси қозӣ равам, ё моли бозаргон ба пуррагӣ ба вай диҳам.

Расул биёмад ва чунин гуфт.

Султон Маҳмуд гуфт: – Ба ҳақиқат бидон, ки рӯйи ман набинӣ, то моли бозаргон ба тамоми камол нарасонӣ.

Масъуд низ сухан наёрист гуфт ва ба ҳар ҷониб кас фиристоду аз ҳар кас қарзе хост. Чун намози дигар шуд, шаст ҳазор диноҳ ба бозаргон расида буд ва ин хабар ба атрофи олам бирасид ва бозаргонон бо якдигар ҳикоят карданд.

ТАДБИРИ СУЛТОН

Ва ҳам шунидам, ки дар Ғазнин хаббозон¹ дарҳои дуқон бастанд. Нон камёфт гашт ва дарвешон дар ранҷ афтоданд ва тазаллум² ба даргоҳи султон оварданд ва аз нонвоён бинолиданд. Султон бифармуд, то нонвои хос биёваранд ва дар зерӣ пойи фил афганданд.

Чун бимурд ба дандони пил бастанду дар шаҳр бигардониданд ва бар вай мунодӣ карданд, ки «ҳар кӣ дари дуқон кушода накунад нон нафурӯшад, бо ӯ ҳамин равад, ки бо ин рафт».

Анборҳо харҷ карданд, намози шом бар дари ҳар дуқоне панҷоҳ нон монда буд ва касе намехарид.

Лугат

1. **Хаббозон** – нонвойҳо, нонпазҳо.
2. **Тазаллум** – додхоҳӣ аз зулм, арзу шикоят.

Савол ва супориш

1. Мақсади нависанда аз ин ҳикоят чист?
2. Оё тадбири андешидаи султон дар ҳақиқон нонвой одилона буд?

ХАРИ ЧАВРДИДА

Чунин овардаанд, ки баъд аз ҳафт сол нимрӯзӣ, ки дари сарой ҳолӣ буд ва мардумон ҳама рафта буданд ва навбатчиён хуфта, яке аз чарасҳо¹ бонг баровард.

Нӯшервон бишунид, дар вақт ду ходимро бифиристонд, ки бингаред, ки кист, ки ба тазаллум омадааст. Чун ходимон ба дари сарой омаданд, хареро диданд, пир ва лоғар, ки аз дари сарой даромада буд ва пушт дар он силсилаҳо меомолид ва аз чунбиши занчир аз чарасҳо садо меомад. Ҳар ду ходим рафтанду гуфтанд:

– Ҳеч кас ба тазаллум наёмадааст, магар хари лоғар, ки андаромадааст. Чун осеби занчир ба пушти ӯ расида ва ӯро хуш омадааст ва ба сабаби хориш хештанро ба занчир ҳаме-молад. Нӯшервон гуфт:

– Эй нодонон, ки шумоед, на чунин аст, ки пиндоред. Чун нек бингаред, он хар ҳам ба дод хоستان омадааст. Ин харро дар миёни бозор баред ва аз хар кас аҳволи ин хар бипурсед ва ба ростӣ маълуми раъйи ман кунед.

Ходимон аз пеши малик берун омаданд ва он харро дар миёни бозор бурданд ва аз мардумон пурсидан гирифтанд, ки касе ҳаст харро бишносад?

Гуфтанд:

– Шиносем.

Ходим гуфт:

– Чун шиносед?

Гуфтанд:

– Ин хар аз фалон козур² аст ва қариб бист сол аст, ки то пеши ӯ мебинем. Ҳар рӯз ҷомаҳои мардумон бар пушти ӯ ниҳода ба козургоҳ мебурд ва шабонгоҳ меовард. То ҷавон буд, кораш метавонист кардан, алафаш медод. Акнун, ки

пир шуд ва аз кор фурӯ монд, озодаш кард ва акнун муддати як солу ним аст, то аз хона берун кардааст ва рӯз дар маҳаллаҳо ва кӯю бозор мегардад. Ва ҳар кас барои Худо поре алаф ва об медиҳад. Магар ду шабонарӯз аст, ки обу гиёҳ наёфта ва ҳарза мегардад.

Ва чун ходимон аз ҳар кӣ шуниданд, ҳамин шуниданд, сабукбор гаштанд ва маълуми раъи малик карданд. Нӯшервон гуфт:

– На шуморо гуфтам, ки ин ҳар ба дод хостан омадааст? Ин ҳарро имшаб неку доред. Фардо он мардро бо ҷаҳор қадҳудо³ аз маҳаллаи ӯ бо ин ҳар ба даргоҳ оред пеши ман, то ончи воҷиб ояд, бифармоям.

Дигар рӯз ходимон чунин карданд. Ҳарро ва қозурро бо ҷаҳор қадҳудо ба вақти бор додан ба даргоҳ бурданд.

Нӯшервон қозурро гуфт:

– Ин ҳар то ҷавон буд, қор метавонист қард, алафаш меодид. Акнун, ки пир гашт, аз қор фурӯ монд, аз дар берунаш қардӣ? Пас, ҳаққи хидмати бистсола қучо шуд?

Бифармуд, то ҷиҳил даррааш бизаданд ва гуфт:

– То ин ҳар зинда аст, хоҳам, ки ҳар шабонарӯзе қандон, ки қоҳу қав тавонад ҳӯрдан, ба қалами ин ҷаҳор қард меодиҳӣ ва агар тақсир қунӣ, маълуми ман қардад, туро қуштан фармоям!

Луғат

1. Ҷарас – зангӯла

2. Қозур – шустақар, шаҳсе, ки матои навбофтаре ба тарзи махсус шуста сафед ва ҳамвор мекунад; ин ҷо ба маънои либосшӯй омааст.

3. Қадҳудо – арбоби деҳа, қарс, қардор.

АТТОРИ НИШОПУРӢ (1119 – 1221)

Эй писар, кам гӯй бо мардум дурушт,
В-ар бигӯйӣ, бар ту гардонанд пушт.

Фаридуddин Аттор

Абуҳомид Фаридуddин Аттор соли 1119 дар шаҳри бостонии Нишопур дида ба ҷаҳон бикшод. Ӯ бештарин илмҳои замонашро омӯхт, шуҳрату мақоми хосса пайдо кард ва яке аз пешвоёни тариқати тасаввуф гардид. Аттор умри зиёд дид ва соли 1221 аз дасти чингизиён ба қатл расид.

Аттор яке аз шоирони сермахсули форсу тоҷик буда, дар ҷараёни афкори мардуми форсизабон нақши амиқе гузоштааст. Ғояҳои пешқадами осори ӯ дар пешрафти минбаъдаи адабиёти форс-тоҷик нақши муҳимме боziда, ашъору эҷодиёти беҳтаринаш дар боби такмили ахлоқи ҳамидаи инсонӣ хидмати босазо кардаанд. Аттор дар сурудани ғазал низ маҳорати хосса зоҳир карда, ғазалиёти ӯ аз ҷиҳати ғасоҳату балоғати калом бемисланд.

Фаридуddини Аттор умри хешро ройгон нагузаронида ба наслҳои оянда осори пуларзише мерос гузошт.

Маҳусан, панду андарзҳои ҳакимонаи ӯ солҳову асрҳо боз инсонҳоро ба покию ростӣ, ба некукорию

заҳматдӯстӣ ва дигар фазилатҳои шоиста ҳидоят меку-
нанд. Инак, ба мутолиаи шумо намунаҳоро аз эҷодиёти
ин марди фозилу хирадманд пешниҳод менамоем.

ПАНДНОМАИ АТТОР ДАР БАЁНИ ОН, КИ СЕ ЧИЗ АЛОМАТИ САОДАТМАНДӢ АСТ

Ҳар кӣ онро се аломат бошад,
Дар ҷаҳон аҳли саодат бошад.
Аввалан, боайб набвад дар ҷаҳон,
Дар маломат ҳеҷ нақшоҷад забон,
Заҳмати худро зи мардум дур дор,
Бори худ бар кас маяфган, зинҳор.

ДАР БАЁНИ ОН, КИ ҶАҲОР ЧИЗ АСТ, КИ БАЪД АЗ РАФТАН ОВАРДАНИ ОН МУҲОЛ АСТ

Ҷор чиз аст, он ки баъд аз рафтаниаш
Аз муҳолот¹ аст боз оварданиаш.
Боз чун орей ҳадиси² гуфтаро?
Кас нагардонад қазои рафтаро!
Боз кай гардад, чу тир андохтӣ?
Ҳамчунин умре, ки зоеъ³ сохтӣ.
Ҳар кӣ беандеша гуфтораш бувад,
Пас надоматҳои бисёраш бувад.

То нагуфтӣ, метавонӣ гуфтаниаш,
Чун бигуфтӣ, кай тавон бинхуфтаниаш?
Умро медон ғанимат ҳар нафас,
Чун равад, дигар наёяд бозпас.
Ҳар кӣ мехоҳад, ки бошад дар амон,
Муҳр мебояд ниҳодан дар забон.

ДАР БАЁНИ ОДОБИ СУХАН КАРДАН БО МАРДУМОН

Эй писар, кам гӯй бо мардум дурушт,
В-ар бигӯй, бар ту гардонанд пушт.
Чун ҳадиси хуб гӯй бо фақир,
Беҳ бувад з-онаш, ки пӯшонӣ ҳарир⁴.
Ҳар кӣ бо мардум насозад дар ҷаҳон,
Зиндагонӣ талх дорад ҷовидон.
Аз маломат то бимонӣ дар амон,
Бош доим ҳамнишини олимон.

Лугат

1. Мухол – душвор, амри мухол.
2. Ҳадис – суҳан, он чизе, ки гуфта мешавад.
3. Зоё – бекор, бемақсад, бенатича.
4. Ҳарир – абрешим, шохӣ: дар ин ҷо ба маънои курта, ҷома.

ДАР БАЁНИ ЭҲТИЁТ АЗ ДУШМАНОН

Аз ду кас парҳез кун, эй хушёр!
То набинӣ накбате¹ аз рӯзгор:
Аввал аз душман, ки ӯ истезарӯст,
В-он гаҳе аз суҳбати нодони дӯст.
Хешро аз назди душман дур дор,
Ёри нодонро зи худ маҳчур² дор.
Беҳтарин ҳислат, агар донӣ, кирост?
Он ки дод инсофу инсофаш нахост.
Ҳашм хӯрдан пешаи ҳар сарвар аст,
Талх бошад в-аз шакар ширинтар аст.

ДАР БАЁНИ ФАЗИЛАТИ МАҚБУЛОН

Дӯсти бад бошад зиёнкор, эй писар!
Рав тамаъ з-он дӯст бардор, эй писар!...
...Дур шав з-он кас, ки хоҳад аз ту суд!
Гар сари худ бар қадамҳои ту суд.

ДАР БАӢНИ ҒАМҲОРИИ МАРДУМ

Бар сари болини беморон гузар,
3-он, ки ҳаст ин суннати Хайрулбашар.
То тавонӣ, ташнаро сероб кун,
Дар маҷолис хидмати асҳоб³ кун.
Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз!
То азизи дигарон бошӣ ту низ!
Иллати мардум зи пурхорӣ бувад,
Хӯрдани пур тухми беморӣ бувад.
Роҳате набвад ҳасуди шумро,
Козиби⁴ бадбахтро набвад вафо.
Тавбаи бадхӯ кучо муҳкам бувад,
Мар бахилонро мурувват кам бувад.
Он ки бошад дар пайи қути⁵ ҳаром,
Дар тани ӯ дил ҳамемирад тамом.

Лугат

1. **Накбат** – сахтӣ, бадбахтӣ, хорӣ.
2. **Махҷур** – дур, ҷудо аз худ.
3. **Асҳоб** – ҳамсуҳбатон, дӯстон.
4. **Козиб** – дурӯғгӯй
5. **Қут** – хӯрдани, хӯрок.

Савол ва супориш

1. *Чаро Аштор дӯсти нодонро мазаммат намуда, душмани доноро аз ӯ авлотар мешуморад?*
2. *Қадам қорҳое ҳастанд, ки ба инсон хорӣ меоваранд? Онҳоро аз матн ёфта, номбар кунед.*
3. *Судхӯрон қиҳоянд ва чаро шоир ба онҳо нафрат дорад?*
4. *Чаро адиб мегӯяд, ки дар ҷавонӣ пиронро эҳтиром кун, азиз дор.*

АНДАРЗҲО

1. Бирав, савдои беҳуда мапаймой!
Манеҳ берун зи ҳадди хештан пой!

2. Чун гуноҳи нақд омад дар вучуд,
Тавбаи нася надорад ҳеч суд.
3. Эй бародар, гар хирад дорӣ тамом,
Нарму ширин гӯй бо мардум калом!
4. Ҳар кӣ бошад туршрӯйи талхгӯй,
Дӯстон аз вай бигардонанд рӯй.
5. Ҳар кӣ ўро маърифат ҳосил нашуд,
Ҳеч бар мақсуди худ восил¹ нашуд.
6. Ҳар кӣ дорад донишу ақлу тамиз,
Аҳли ақлу илмро дорад азиз.
7. Ҳар чой, ки офтоб рахшон гардад,
Пайдо бошад, ки соя пинҳон гардад.
8. Ҳар кӣ аз душман набошад барҳазар,
Оқибат бинад аз ў ранчу зарар.
9. Ҳар кӣ пой аз ҳадди худ бартар ниҳад,
Сар диҳад бар боду тан бар сар ниҳад.

Савол ва супориш

1. Зери мафҳуми худшиносӣ чиро мефаҳмед?
2. Панду андарзҳоро ифоданок хонед ва аз ёд намоед.

САЪДИИ ШЕРОЗӢ (1184 – 1292)

*Асарҳои Саъдӣ хазинаи суҳанҳои
пурҳикматанд. Саъдӣ шоир ва нави-
сандаи рӯйиҷаҳонист.*

С. Айни

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ соли 1184 дар шаҳри Шерози Эрон ба дунё омадааст. Пас аз таҳсили ибтидоӣ дар мадрасаи Низомияи Бағдод таҳсил намудааст.

Саъдӣ саёҳатро дӯст медошт. Ӯ бисёр шаҳрҳои Шаркро саёҳат карда, хангоми сафар бо одамони гуногун ошно шуда, бо онҳо суҳбат мекард ва аз тарзи зисти онҳо огоҳӣ меёфт.

Зиндагии мардумони гуногунро омӯхта, пас аз он ду асари машҳури худ – «Бӯстон» ва «Гулистон»-ро навиштааст.

«Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ саршори панду ахлоқ аст. Ин худ як мактаби тарбия буда, дар ҳама давраи замонҳо ба мардумони олам панди рӯзгор додааст.

Шайх Саъдӣ боз ғазалҳои дилнишини бешумор ҳам навиштааст.

Саъдии Шерозӣ умри дароз дидааст ва соли 1292 аз олам даргузаштааст.

Шайх Саъдӣ бо осори ҷовидонаи худ дар дилу дидаи мардуми ҷаҳон маъво гирифтааст.

Мақбараи Саъдӣ дар Шероз

ХИКОЯТҲО (Аз «Гулистон»)

ХИРАДИ НӮШЕРВОНИ ОДИЛ

Овардаанд, ки Нӯшервони Одилро дар шикоргохе сайд кабоб карданд ва намак набуд. Ғуломе ба русто¹ рафт, то намак орад. Нӯшервон гуфт:

– Намак ба қимат биситон², то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад.

Гуфтанд:

– Аз ин қадар чӣ ҳалал ояд?

Гуфт:

– Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст. Ҳар кӣ омад, бар ӯ мазиде (илова) карда, то бад-ин ғоят расида.

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.
Ба панҷ байза³, ки султон ситам раво дорад,
Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих.

ДУОИ ДАРВЕШ

Дарвеше мустаҷобуддаъва (одаме, ки дуояш аз чониби Худо қабул мешавад) дар Бағдод падида омад. Ҳаҷҷоч ибни Юсуфро⁴ хабар карданд. Бихондаш ва гуфт:

– Дуои хайре бар ман бикун.

Гуфт:

– Худоё, чонаш биситон!

Гуфт:

– Аз баҳри Худой, ин чӣ дуост?

Гуфт:

– Дуои хайр аст туро ва ҷумлаи мусалмононро.

Эй забардасти зердастозор,

Гарм то кай бимонад ин бозор?

Ба чӣ кор оядат ҷаҳондорӣ?

Мурданат бех, ки мардумозорӣ!

ДУ ШОҲЗОДА

Ду амирзода дар Миср буданд. Яке илм омӯхту дигаре мол андӯхт. Оқибатуламу⁵, он яке алломаи⁶ аср гашт ва ин яке Азизи Миср⁷ шуд.

Пас ин тавонгар ба ҷашми ҳақорат дар ҷаҳеҳ (донандаи илми ислом) назар кардию гуфт:

– Ман ба салтанат расидам ва ин ҳамчунон дар масканат (ҳақирию бечорагӣ) бимондааст.

Гуфт:

– Эй бародар, шукри неъматӣ Борӣ⁸ ҳамчунон афзунтар аст бар ман, ки мероси пайғамбарон ёфтам, яъне илм. Ва туро мероси Фиръавну Ҳомон⁹ расид, яъне мулки Миср.

Ман он мӯрам, ки дар поям бимоланд,

На занбӯрам, ки аз дастам биноланд.

Қучо худ шукри ин неъмат гузорам,

Ки зӯри мардумозорӣ надорам.

ҲАКИМЕ ПИСАРОНРО ПАНД МЕДОД

Ҳакиме писаронро панд медод ки:

Ҷонони падар, ҳунар омӯзед, ки мулку давлати дунё
эътимодро нашоёд ва симу зар дар сафар бар маҳалли хатар
аст: ё дузд ба якбор бибарад, ё хоҷа ба тафориқ бихӯрад
(ё соҳибаш кам-кам истифода карда ба охир расонад).
Аммо ҳунар чашмаи зоянда¹⁰ аст ва давлати поянда. В-агар
ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам набошад, ки ҳунар дар
нафси худ давлат аст. Ҳар ҷо, ки равад, кадр бинад ва дар
садр (пешгоҳ) нишинад ва беҳунар луқма чинаду саҳтӣ бинад.

Вақте афтод фитнае дар Шом,
Ҳар кас аз гӯшае фаро рафтанд.
Рустозодагони донишманд
Ба вазирии подшо рафтанд.
Писарони вазири ноқисақл
Ба гадоӣ ба русто рафтанд.

ҶАВРИ УСТОД БЕҲ, КИ МЕҲРИ ПАДАР

Подшоҳе писар ба мактаб дод,
Лавҳи симин-ш бар канор ниҳод.
Бар сари лавҳи ӯ навишта ба зар:
«Ҷабри устод беҳ, ки меҳри падар»

Лугат

1. **Русто** – деҳа.
2. **Намак ба қимат биситон** – намакро бо пул бихар.
3. **Байза** – тухми мурғ.
4. **Ҳаҷҷоч ибни Юсуф** – омири араб, ки бисёр золим буд.
5. **Оқибатуламр** – ниҳоят, ҳулоса.
6. **Аллома** – донишманди бузург.
7. **Азизи Миср** – номи шоҳе, ки дар Миср подшоҳӣ кардааст.
8. **Шукри неъматӣ борӣ** – шукри неъматӣ Худо.
9. **Фиръавн ва Ҳомон** – подшоҳони қадимии Миср, ки сарвату
дороияшон беҳисоб буд.

10. Чашмаи зоянда ва давлати поянда – яъне илму ҳунар ҳамеша мисли чашма ҷовидон аст ва давлатест, ки сарвату дороияш беҳисобу доимист.

Савол ва супориш

1. «Гулистон» ба мардум панди рӯзгор додааст, чӣ маъно дорад? Ба тафсил шарҳ диҳед.

2. Ба андешаи шумо чаро аз нахуст (аз аввал) зулм кам будаасту баъд зиёд мегардад?

3. Дар ҳикояи дуҷум нависанда чаро мақоми дарвешро баланд гузоштааст?

4. Дар ҳикояи «Дуои дарвеш» Саъдӣ чаро Ҳаҷҷочро сахт мазаммат намудааст?

5. Ҳикояи «Ҳакиме писаронро панд меод»-ро маънидод намоед ва гӯед, ки чаро Саъдӣ аҳли ҳунарро ситоиш кардааст?

6. Шероз дар кадом кишвар воқеъ гардидааст? Аз харита шахри Шерозро ёбед.

ДУ ДАРВЕШ

Ду дарвеши хуросонӣ мулозиматӣ суҳбати якдигар сафар карданд. Яке заиф буд, ки ҳар ба ду шаб ифтор¹ кардӣ ва дигаре қавӣ, ки рӯзе се бор хӯрдӣ. Иттифоқан, бар дари шаҳре ба тухмати ҷосусӣ гирифтور омаданд ва ҳар ду ро ба хонае карданду дар ба гил бароварданд. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Дарро кушоданд. Қавиро диданд мурдаву, заиф ҷон ба саломат бурда. Мардум дар ин дар аҷаб монданд. Ҳакиме гуфт: «Хилофи ин аҷаб будӣ. Он яке бисёрхор (пурхӯр) будааст, тоқати бенавой наёвард, ба сахтӣ ҳалок шуд ва дигар хештандор² будааст, лочарам³, бар одати хеш сабр карду ба саломат бимонд»:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,

Чу сахтӣ пешаи ояд, сахл гирад.

В-агар танпарвар аст андар фарохӣ,

Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад!

Лугат

1. **Ифтор** – таомхӯрӣ.
2. **Хештандор** – ба сабру тоқат.
3. **Лочарам** – ночор.

Савол ва супориш

1. *Гӯед, ки чаро марди логар чон ба саломат бурд?*
2. *Мақсади нависанда аз ин ҳикоя чист?*
3. *Порчаи шеърро аз ёд намоед.*

ЧАШМИ ТАНГИ ДУНЁДОР

Бозаргонеро¹ шунидам, ки саду панҷоҳ шутур бор дошт ва чихил бандаи хидматгор. Шабе дар қазираи Кеш маро ба ҳучраи хеш даровард. Ҳама шаб наёрамид аз суханҳои парешон гуфтан, ки – «Фалон анбозам ба Туркистон ва фалон бизоат (дорой) ба Ҳиндустон аст ва ин қаболаи² фалон замин асту фалон чизро фалон замин».

Гоҳ гуфтӣ: «Хотири Искандария дорам, ки ҳавое хуш аст».

Боз гуфтӣ: «На, ки дарёи Мағриб (баҳри Миёназамин) мушавваш аст!»

Саъдиё, сафари дигар дар пеш аст, агар он карда шавад, бақияи умри худ ба гӯшае бинишинам.

Гуфтам:

– Он кадом сафар аст?

Гуфт:

– Гӯгирди порсӣ хоҳам бурдан ба Чин, ки шунидам кимате азим дорад ва аз он ҷо косаи чинӣ ба Рум орам ва дебои румӣ ба Ҳинд ва фӯлоди ҳиндӣ ба Ҳалаб ва обгинаи ҳалабӣ ба Яман ва бурди ямонӣ³ ба Порс ва з-он пас тарки тичорат кунам ва ба дуконе бинишинам.

Инсоф⁴, аз ин молхулиё (хаёлҳои хом) чандон фурӯ гуфт, ки беш тоқати гуфтаниш намонд. Гуфт:

– Эй Саъдӣ, ту ҳам суҳане бигӯй аз онҳо, ки дидаию шунида!

Гуфтам:

*Он шундастӣ, ки дар сахрои Ғӯр
Борсолоре⁵ бияфтод аз сутур⁵.*

*Гуфт: «Чашми танги дунёдорро
Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр!»*

Лугат

1. **Бозаргон** – савдогар, аҳли тиҷорат.
2. **Қабола** – васиқа, санаде, ки ба соҳиби замин дода мешавад.
3. **Бурди ямонӣ** – навъи беҳтарини матои катонӣ
4. **Инсоф** – ин ҷо ба маънои баростӣ, ростӣ гап омадааст.
5. **Борсолор** – соҳиби борҳои корвон.
6. **Сутур** – хар, асп ва дигар чорпои саворӣ.

Савол ва супориш

1. Ба андешаи шумо рафтори бозаргон дуруст аст?
2. Шумо ба ақидаи Саъдӣ, ки бозаргонро мазаммат кардааст, розӣ ҳастед?
3. Оё бисёр сафар кардан, тиҷорат намудан аз ҳунари бозаргонии ӯ шаҳодат медиҳад?
4. Ҳикоятро хонда, калимаву ибораҳои бароятон ношинос ё ҷумлаҳоеро, ки маънии онҳоро дарк накардед, ишорат кунед. Баъд аз омӯзгор пурсед.

ДУ БАРОДАР

Ду бародар, яке хидмати султон кардӣ ва дигар бо зӯри бозу нон хӯрдӣ. Боре ин тавонгар гуфт дарвешро, ки чаро хидмат накунӣ, то аз машаққати кор кардан бираҳӣ?

Гуфт:

– Ту чаро кор накунӣ, то аз мазаллати хидмат раҳой ёбӣ, ки хирадмандон гуфтаанд: «Нони худ хӯрдану ништастан беҳ, ки камари заррин ба хидмат бастан».

Ба даст оҳаки тафта¹ кардан хамир
Беҳ аз даст бар сина пеши амир.

ДАРВЕШИ ҲОЧАТМАНД ВА ТУНДРҶӢИ ДАВЛАТМАНД

Дарвешеро зарурате пеш омад. Касе гуфт:

Фалон неъмате дорад бекиёс. (Могу пули фалон кас беҳисоб аст). Агар бар ҳочати ту воқиф гардад, ҳамоно дар қазои он таваққуф раво надорад. (Яъне ба ту ёрӣ расонад).

Гуфт:

– Ман ўро надонам.

Гуфт:

– Манат раҳбарӣ кунам.

Дасташ бигирифт, то ба манзили он шахс даровард. Якеро дид лабфурӯҳишта ва тунд нишаста. Баргашт ва суҳан нагуфт. Касе гуфташ:

– Чӣ кардӣ?

Гуфт:

– Атои ўро ба лиқои ў бахшидам.

Мабар ҳочат ба наздики турушрӯй,
Ки аз хӯйи бадаш фарсуда гардӣ.
Агар гӯйӣ ғами дил, бо касе гӯй,
Ки аз рӯяш ба нақд осуда гардӣ.

Савол ва супориш

1. Амали кадом бародарон ба шумо писанд омад?
2. Шумо ба ҷойи бародари он тавонгар мешудед, чӣ ҷавоб ме-
додед?
3. «Атои ўро ба лиқои ў бахшидам» чӣ маънӣ дорад?
4. Муродифҳои калимаҳои **рӯй**, **ғам**, **роҳбар**, **шахс**, **манзилро**
номбар кунед ва дар хона ба ҳар яки онҳо ҷумла нависед.

ПАНДҲО

1. Мол аз баҳри осоиши умр аст, на умр аз баҳри гирд овардани мол!

2. Окилеро пурсиданд, ки неқбахт кисту бадбахт чист?
Гуфт: «Неқбахт он, ки хӯрду кишт ва бадбахт он, ки мурду
ҳишт (монду рафт).

3. Ду кас ранчи беҳуда бурданд ва саъйи бефоида карданд: яке он, ки мол андухту нахӯрд ва дигар он, ки омӯхту амал накард.

Илм чандон, ки бештар хонӣ,
Чун амал дар ту нест, нодонӣ.
На муҳаққиқ¹ бувад, на донишманд,
Чорпое бар ӯ китобе чанд!
Он тихимағзро² чӣ илму хабар,
Ки бар ӯ ҳезум аст ё дафтар?

4. Олими парҳезгор – кӯрест машғалдор!

5. Бефоида ҳар он ки умр дарбохт.

Чизе нахариду зар бияндохт.

6. Раҳм овардан бар бадон ситам аст бар некон ва афв кардан аз золимон ҷавр аст бар мазлумон.

7. Ҳар кӣ бо душманони дӯстони худ сулҳ кунад, сари озори дӯстон дорад³.

*Бишӯй, эй хирадманд, аз он дӯст даст,
Ки бо душманонат бувад ҳамнишаст.*

8. Сухан дар миёни ду душман чунон гӯй, ки агар дӯст шаванд, шармзада набошӣ!

*Миёни ду кас ҷанг чу оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаи аст.*

9. Якеро гуфтанд:

– Олими беамал ба чӣ монанд?

Гуфт:

– Ба занбӯри беасал.

*Занбӯри дурушти бемурувватро гӯй:
«Боре, чу асал намедиҳӣ, неш мазан!»*

Ҳар кӣ илм хонду амал накард, бад-он монад, ки говронду тухм наафшонд.

Лугат

1. **Мухаккиқ** – таҳқиқкунанда, олим.
2. **Тихимағз** – ба маънои бедониш, бефарҳанг
3. **Сари озори дӯстон дорад** – мақсади дӯстонро озор додан, аз худ чудо карданро дорад.

Савол ва супориш

1. *«Осоиши умр»-ро чӣ гуна мефаҳмед?*
2. *«Илм омӯхту амал накардан» чӣ маъно дорад?*
3. *Чаро ба бадону золимон раҳму шафқат намудан ситам ва чавр аст ба некону мазлумон?*
4. *Пешванд ва решаи калимаи «бемурувват»-ро ёбед.*

ПАНДҲО

1. *Машав гарра бар ҳусни гуфтори хеш,
Ба таҳсини нодону пиндори хеш!*¹
2. *Ҳар кӣ бо донотар аз худ баҳс кунад, то бидонад, ки доност, бидонад, ки нодон аст.*
3. *Ҳар кӣ бо бадон нишинад, некӣ набинад.*
4. *На ҳар кӣ ба сурат некуст, сирати зебо дар ӯст.*
5. *Кор дарун дорад, на нӯст.*
6. *Тавон шинохт ба як рӯз дар шамоили мард,
Ки то қучош расидаст пойгоҳи улум².
Вале зи ботинаи эмин мабошу гарра машав,
Ки ҳубси нафс³ нагардад ба солҳо маълум.*
7. *Ҳар киро, ки душман дар пеш аст, агар накушад, душмани хеш аст.*

БАЙТ

*Санг бар дасту мор сар бар сари санг,
Хирарой бувад қиёсу диранг⁴.*

8. Чавонмарде, ки бихӯрад ва бидихад, беҳ аз обиде⁵, ки рӯза дораду надихад.

9. Андак-андак хеле шавад, қатра-катра селе гардад, яъне онон, ки дасти қудрат надоранд, санги хӯрда нигоҳ доранд, то ба вақти фурсат димор аз димоғи золим бароранд.

10. Душмане заиф, ки дар тоат ояд ва дӯстӣ намояд, мақсуди вай чуз он нест, ки душмани қавӣ гардад. Ва гуфтаанд, ки бар дӯстии душманон эътимод нест. Ҳар кӣ душмани кӯчакро ҳақир шуморад, бад-он монад, ки оташи андакро муҳмал⁶ гузорад.

ҚИТЪА

Дар сухан бо дӯстон оҳиста бош!
То надорад душмани хунхор гӯш.
Пеши девор ончи гӯйӣ, ҳуш дор!
То набошад дар паси девор гӯш.

Лугат

1. Пиндори хеш – фикр, гумон ё андешаи хеш.
2. Улум – илмҳо.
3. Хубси нафс – палидӣ, нопокии нафс.
4. Обид – худотарс, рӯхонӣ, худочӯй.
5. Муҳмал – бесоҳиб, беназорат.

Савол ва супориш

1. Дар байни байти аввал аз ҷумлаи сонӣ аз нигоҳи мазмун чӣ муносибат аст?

2. Аввал зоҳир ва ботинро шарҳ диҳед. Баъд маънои зоҳирӣ ва ботиниро вобаста ба мазмуни боло маънидод намоед.

3. Чаро адиб «Бо ашхоси бад нишинед, некӣ набинед» мегӯяд?

САЪДӢ ВА ПОДШОӢИ НОИНСОФ

Муътакиф¹ будам дар Ҷомеъи Димишқ, ки яке аз мулуки араб, ки ба беинсофӣ мансуб буд, иттифоқан ба зиёрат омаду намозу дуо кард ва ҳоҷат хост.

*Дарвешу ганӣ бандаи ин хоки даранд,
В-онон, ки ганитаранд, муҳтоҷтаранд.*

Он гоҳ маро гуфт:

– Аз он ҷо, ки ҳиммати дарвешон аст ва сидқи муомилати эшон, хотире ҳамроҳи ман кун,² ки аз душмани саъб³ андешанокам.

Гуфтамаш:

– Ба раияти заиф⁴ раҳмат кун, то аз душмани қавӣ заҳмат набинӣ!

ФАРД

*Ба бозувони тавонову қуввати сари даст
Хатост панҷаи мискини нотавон бишикаст.
Натарсад он ки бар афтодагон набахшояд,
Ки гар зи пой дарояд, касаш нагирад даст?
Ҳар он ки тухми бадӣ кишту чашими некӣ дошт,
Димоғи беҳуда пухту хаёли ботил⁵ баст.
Зи гӯш пунба бурун ору доди халқ бидеҳ⁶,
В-гар ту менадиҳӣ дод, рӯзи доде ҳаст!*

* * *

*Банӣ Одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ!*

ШУҶОАТИ МАЛИКЗОДА

Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир⁷ ва дигар бародарон баланду хубрӯй. Боре падар ба кароҳат⁸ ва истиҳқор⁹ дар ӯ назар мекард. Писар ба фаросат истибсор¹⁰ ба ҷой овард ва гуфт:

– Эй падар, кӯтоҳи хирадманд бех, ки нодони баланд. На ҳар чӣ ба қомат меҳтар¹¹, ба қимат беҳтар!...

*Он шунидӣ, ки логаре доно
Гуфт боре ба аблаҳе фарбеҳ:
«Аспи тозӣ агар заиф бувад,
Ҳамчунон аз тавилае ҳар беҳ».*

Падар бихандид ва аркони давлат биписандиданд ва бародарон ба ҷон биранҷиданд.

*То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш ниҳуфта¹² бошад.
Ҳар беша ғумон мабар, ки холист,
Шояд, ки паланг хуфта бошад.*

Шунидам, ки маликро дар он курб¹³ душмани саъб¹⁴ рӯй намуд. Чун лашкар аз ҳар ду тараф рӯй дар ҳам оварданд, аввал касе, ки ба майдон даромад, ин писар буд ва гуфт:

*Он на ман бошам, ки рӯзи ҷанг бинӣ пушти ман,
Он манам, қ-андар миёни ҳоқу хун бинӣ саре!
В-он, ки ҷанг орад, ба хуни хеш бозӣ мекунад,
Рӯзи майдон в-он ки бигрезад ба хуни лашкаре.*

Ин бигуфту ба сипоҳи душман зад ва тане чанд мардони корӣ биандоخت. Чун пеши падар омад, замини хидмат бибӯсиду гуфт:

*Эй ки шахси манат ҳақир намуд,
То дурушті ҳунар напиндорӣ.
Аспи логармиён ба кор ояд
Рӯзи майдон, на гови парворӣ¹⁵.*

Овардаанд, ки сипоҳи душман бисёр буду инон андак. Ҷамоате оҳанги гурез карданд, писар наърае заду гуфт:

– Эй мардон, бикӯшед, ё ҷомаи занон бипӯшед! Саворонро ба гуфтани ӯ таҳаввур¹⁶ зиёдат гашт ва ба якбор ҳамла оварданд. Шунидам, ки ҳам дар он рӯз бар душман зафар ёфтанд. Малик (он писарро) сару чашмаш бибӯсиду дар канор гирифт ва ҳар рӯз назари беш кард, то валиаҳди¹⁷ хеш кард. Бародарон ҳасад бурданд ва заҳр дар таомаш карданд. Хоҳар аз ғурфа¹⁸ бидид, дариҷа бар ҳам зад. Писар дарёфт ва даст аз таом кашиду гуфт:

– Муҳол аст, ки ҳунармандон бимираду беҳунарон ҷойи эшон бигиранд...

Лугат

1. Муътакиф – гӯшанишин, шахсе, ки дар масҷид ҷой гирифта, ибодат мекунад.

2. Хотире ҳамроҳи ман кун – яъне барои ман дуо кун.

3. Саъб – пурхатар, хатарнок, саҳт.

4. Раият – халқ.

5. Ботил – ночиз, ноҳақ.

6. Доди халқ бидеҳ – яъне ба доди халқ бирас.

7. Ҳақир – хурд, нотаъон.

8. Кароҳат – нописанд доштан.

9. Истеҳқор – хурд ва залил шумурдан.

10. Истибсор – биниш.

11. Меҳтар – калонтар.

12. Ниҳуфта – пинҳон.

13. Қурб – наздикӣ, дар ин ҷо ба маънои замон.

14. Саъб – саҳт, душвор.

15. Парворӣ – парвардашуда, фарбеҳ.

16. Таҳаввур – шердилӣ, ҳасорати бефикру бемулоҳиза.

17. Валиаҳд – касе, ки подшоҳ ўро дар вақти зиндагияш ба ҷойи худ таъйин мекунад.

18. Ғурфа – болохона ё дариҷа.

Савол ва супориш

1. Бо кадом мақсад подшоҳи беинсоф барои дуои хайр назди Саъдӣ омад?

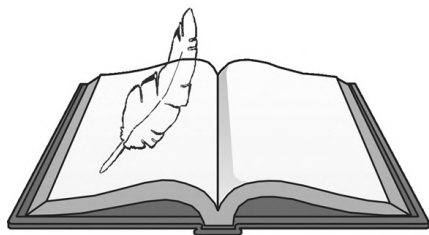
2. Дар ҷавоби Саъдӣ кадом хислатҳои нависанда инъикос ёфтааст?

3. «Банӣ Одам аъзои якдигаранд»-ро маънидод кунед ва аз ёд намоед.

4. Чаро муносибати падар нисбат ба фарзанди хурдӣ дигар гаши?

5. «Муҳол аст, ки ҳунармандон бимиранд ва беҳунарон ҷойи эшон бигиранд» ба мазмун ва гоҷи ҳикоя чӣ муносибат дорад?

6. Аз рӯйи ҳикоя дар хона дар бораи рафтору кирдори се бародар фикратонро баён карда, ба дафтарадон нависед.

БУЛБУЛ ВА МҶҶР

Овардаанд, ки булбуле дар боғе бар шохе ошён¹ сохт ва барои чандрӯзае мақому маскане² пардохт³.

Булбул шабу рӯз дар гулистон дар парвоз омада ва барбати⁴ нағамоти⁵ дилфиреб дар овоз оварда. Мӯр ба чамъи нафақоти⁶ лайлу наҳор⁷ машғул гардида ва ҳазордастон⁸ дар чаману боғ ба овози хуш ғарра гашта.

Булбул бо шохӣ гул рамзе меғуфт⁹ ва бодӣ сабо дар миён ғамзе¹⁰ мекард. Чун он мӯри заиф нозӣ гулу ниёзи булбул мушоҳида менамуд, ба забони ҳол меғуфт:

– Аз ин қилу қол¹¹ чӣ кушояд?

Чун фасли баҳор рафт ва мавсими ҳазон даромад, хор ҷойӣ гулро гирифт ва зоғ дар мақоми булбул нузул кард¹². Бодӣ ҳазон дар вазидан омад ва баргӣ дарахт резидан гирифт. Рухсорай барг зард шуд ва нафасӣ ҳаво сард гашт. Аз қуллай абр дурр мерехт ва аз ғирболи ҳаво коғур мебехт.

Ногоҳ булбул дар боғ омад, на гул дид ва на бўйӣ сунбул шунид. Забонаш бо ҳазор достон лол бимонд. На гул, ки ҷамолӣ ӯ бинад ва на сабза, ки дар камолӣ ӯ нигарад. Аз бебаргӣ тоқаташ тоқ шуд ва бенавой аз наво ғурӯ монд. Ба ёдаш омад, ки на охир рӯзе мӯре дар зерӣ ин дарахт хона дошт ва донае ҷамъ мекард, имрӯз хоҷат бар ӯ барам ва ҷизе талаб кунам.

Булбул – ғуруснаӣ дирӯза, пеши мӯр ба дарюза¹³ рафт ва ғуфт:

– Эй азиз, саҳоват нишони бахтёрӣст ва сармояӣ комғорӣ¹⁴. Ман умри азизӣ худро ба ғафлат меғузоштам ва ту зиракӣ мекардӣ ва захира меандӯхтӣ. Чӣ шавад, ки имрӯз насибе аз он каромат кунӣ?

Мӯр ғуфт:

– Ту шабу рӯз дар қол будӣ, на дар ҳол. Ту лаҳзае дар тароватӣ гул машғул будӣ ва даме назорай баҳор, намедонистӣ, ки ҳар баҳореро ҳазоне ва ҳар роҳеро поёне бошад.

Лугат

1. **Ошён** – хона, лона.
2. **Маскан** – чой.
3. **Пардохтан** – оростан, обод кардан.
4. **Барбат** – номи сози мусикӣ.
5. **Нағамот** – овозҳо, нағмаҳо.
6. **Нафақот** – харчи зиндагии хонавода.
7. **Лайлу наҳор** – шабу рӯз.
8. **Ҳазордастон** – булбул.
9. **Бо шохи гул рамзе мегуфт** – яъне ба гулҳо рози пинҳонӣ баён мекард.
10. **Ғаммоз** – суханчин, хабаркаш.
11. **Қилу қол** – гуфтугӯ.
12. **Дар мақоми булбул нузул кард** – яъне чойи булбулро гирифт.
13. **Дарюза** – гадоӣ.
14. **Комгорӣ** – комёбӣ.

Савол ва супориш

1. Булбулро чӣ маҷбур кард, ки назди мӯр ояд? Оё кори ӯ ба фикри шумо дуруст аст?
2. «Аз қуллаи абр дурр мерехт ва аз гирболи ҳаво кофур мебехт»-ро маънидод кунед.
3. «Ту шабу рӯз дар қол будӣ, на дар ҳол»-ро шарҳ диҳед.

ГИЛИ ХУШБҮӢ

Гиле¹ хушбӯӣ дар ҳаммом рӯзе
Расид аз дасти маҳбубе ба дастам.
Бад-ӯ гуфтам, ки: «Мушкӣ ё абири²,
Ки аз бӯӣи диловези ту мастам?»
Бигуфто: «Ман гиле ночиз будам,
Валекин муддате бо гул нишастам.
Камоли ҳамнишин³ дар ман асар кард,
Вагарна, ман ҳамон хокам, ки ҳастам».

Лугат

1. **Гил** – хоки бо об омехта, лой; хоки сахт ва хушк; гили махсус барои шустушӯй ба чойи собун ба кор бурда мешуд.
2. **Мушк ё абир** – маводди хушбӯй.
3. **Камоли ҳамнишин** – камоли ҳамсухбатию дӯстӣ бо гул сабаби тағйири ҳолати гил шуд.

Савол ва супориш

1. *Моҳияти шеър ва мақсади адибро маънидод кунед.*
2. *Порчаҳоро ба наср баргардонед. Ҳангоми баргардонидан зарбулмасали «Бо моҳ ишинӣ, моҳ шавӣ, бо дег ишинӣ, сиёҳ шавӣ»-ро истифода баред.*
3. *Шеърро аз ёд ва ҳар як байтро маънидод кунед.*

ПОДШОҲ ВА ҒУЛОМИ АҶАМӢ

Подшоҳе бо ғулуме аҷамӣ (ғайриараб) дар киштӣ нишаст ва ғулом дигар (ҳаргиз) дарё надида буду меҳнати (азоби) киштӣ наозмуда. Гиряву зорӣ оғоз кард ва ларза бар андомаш (вучудаш) афтод. Чандон, ки мулотафат карданд (дилдорӣ доданд), ором намегирифт. Айши малик аз ӯ мунағғас буд (табъаш хира буд). Чора надонистанд.

Ҳакиме дар он киштӣ буд. Маликро гуфт:

– Агар фармон диҳӣ, ман ўро ба тариқе хомӯш гардонам.

Гуфт:

– Ғояти (ниҳояти) лутфу карам бошад.

Бифармуд, то ғулом ба дарё андохтанд. Боре чанд ғӯта хӯрд. Мӯяш гирифтанду пеши киштӣ оварданд. Ба ду даст дар суккони киштӣ овехт.

Чун (аз об) баромад, ба ғӯшае бинишасту ором ёфт.

Маликро ачаб омад, пурсид:

– Дар ин чӣ ҳикмат буд?

Гуфт:

– Аз аввал меҳнати ғарка шудан начашида буд ва кадри саломати киштӣ намедонист. Ҳамчунин, кадри офият (тандурустӣ) касе донад, ки ба мусибате гирифтор ояд.

ДУРҶҒИ МАСЛИҲАТОМЕЗ

Подшоҳеро шунидам, ба куштани асире ишорат кард. Бечора дар он ҳолати навмедӣ маликро дашном додан гирифт ва сақат (бад) гуфтан, ки гуфтаанд: «Ҳар кӣ даст аз ҷон бишӯяд (аз ҷони худ умедашро канад), ҳар чӣ дар дил дорад, бигӯяд».

БАЙТ

*Вақти зарурат чу намонад гурез,
Даст бигирад сари шамшери тез.*

Малик пурсид:

Чӣ мегӯяд?

Яке аз вазирони некмазҳар (покдил) гуфт:

– Эй, Худованд, ҳамегӯяд: «Касоне, ки хашми худро фурӯ баранду бар мардум бибахшоянд, накукоранд ва Худо накукоронро дӯст медорад».

Маликро (ба ҳоли ӯ) раҳмат омад ва аз сари хуни ӯ даргузашт.

Вазири дигар, ки зидди ӯ буд, гуфт:

– Абноӣ чинси моро нашоёд (ба тоифаи мо – вазирон раво нест) дар ҳузури подшоҳон ҷуз ба ростӣ сухан гуфтан. Ин маликро дашном дод ва носазо гуфт.

– Малик рӯй аз ин сухан дарҳам омад ва гуфт:

– Он дурӯғи вай писандидатар омад маро аз ин рост, ки ту гуфтӣ, ки рӯйи он дар маслиҳате буду биноӣ (асосӣ) ин бар хубсе (бадӣ ва палидӣ). Хирадмандон гуфтаанд: «Дурӯғи маслиҳатомез беҳ, ки ростӣ фитнаангез».

САМАРАИ НЕКӢ

Бо тоифаи бузургон ба киштӣ дарнишаста будам. Завраке дар пайи мо ғарқ шуд. Ду бародар ба гирдобе дарафтоданд. Яке аз бузургон гуфт маллохро¹, ки гуфт:

– Бигир ин ҳар дуру, ки ба ҳар яке панҷоҳ динорат диҳам (Ин ду касро наҷот деҳ, барои ҳар якаш панҷоҳ динор ба ту медиҳам).

Маллоҳ дар об афтод ва то якеро бираҳонид, он дигар ҳалок шуд. Гуфтам:

– Бақияи умраш намонда буд. Аз ин сабаб дар наҷот додани ӯ таъхир кардӣ ва дар он дигар таъҷил (шитоб)? Маллоҳ бихандид ва гуфт:

– Ончи ту гуфтӣ, якин аст (лекин), майли хотири ман ба раҳонидани ин бештар буд. Вақте дар биёбоне монда будам, ин маро ба шутуре нишонда ва аз дасти он дигар тозиёнае хӯрдаам дар тифлӣ.

*То тавонӣ, даруни кас махрош,
К-андар ин роҳ хорҳо бошад.
Кори дарвеши мустаманд барор,
Ки туро низ корҳо бошад.*

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи ҳикоят нақшаи онро тартиб диҳед.
2. Чаро маллоҳ яке аз бародаронро аз марғ наҷот доду дигарро не?
3. Мақсади Саъдӣ аз баёни ҳикоят чист?
4. Порчаи шеърӣ охир аз чанд байт ва аз чанд мисраъ иборат аст?

АДАБ АЗ КӢ ОМУӢТӢ?

Луқмонро гуфтанд:

– Адаб аз кӢ омуӢтӢ?

Гуфт:

– Аз беадабон: ҳар чӣ аз эшон дар назарам нописанд омад, аз феъли он парҳез кардам.

КАМ ХӢРДАН АДАБ АСТ

Обидеро ҳикоят кунанд, ки шабе даҳ ман таом бихӯрдию то саҳар хатме дар намоз бикардӣ. Соҳибдиле шуниду гуфт:

– Агар ними ноне бихӯрдиву бихуфтӣ, бисёр аз ин фозилтар будӣ.

Андарун аз таом холӣ дор,
То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

Луғат

1. Маллоҳ – баҳрнавард

ХОРКАНИ ҲИММАТБАЛАНД

Ҳолами Тойиро гуфтанд:

– Аз худ бузургҳимматтар дар ҷаҳон дидаӣ ё шунидаӣ?

Гуфт:

– Бале, рӯзе чихил шутур қурбон карда будам умарои арабро.

Пас ба гӯшаи саҳро ба ҳоҷате бурун рафта будам (барои қоре ба саҳро баромада будам). Хорканеро дидам, пуштае хор фароҳам оварда (ҷамъ кардааст). Гуфтамаш:

– Ба меҳмони Ҳотам ҷаро наравӣ, ки халқе бар симоти (дастархони) ӯ гирд омадаанд?

Гуфт:

*Ҳар кӣ нон аз амали хеш х(в)арад,
Миннати Ҳолами Тойӣ набарад.*

Ман ӯро ба ҳиммату ҷавонмардӣ аз худ бартар дидам.

Савол ва супориш

1. Пур хӯрдан аз кадом ҷиҳат ба инсон зарар доштааст?
2. Ҳолами Тойӣ кӣ буд? Бо кадом хислатҳои дар байни мардум маъруф гардидааст?
3. Ҷаро марди хоркан дар ҳимматбаландӣ аз Ҳотам ҳам бузургтар будааст?
4. Калимаи "бузургҳимматтар" кадом ҳиссаи нутқ мешавад? Оро аз ҷиҳати сохт низ таҳлил намоед.

ДАҲОНИ ПҶШИДА – ҲАЗОР ТИЛЛО

Бозаргонеро ҳазор динор хисорат афтод. Писарашро гуфт:

– Набояд, ки ин суханро бо касе дар миён ниҳӣ.

Гуфт:

– Эй падар, фармон турост, нагӯям! Валекин хоҳам маро ба фоидаи ин огоҳ гардонӣ, ки маслиҳат дар ниҳон доштан чист?

Гуфт:

– То мусибат ду нашавад: яке нуқсони моя (кам шудани сармоя) ва дигар шамотати (шод шудани) ҳамсоя.

*Магӯ андуҳи хеш бо душманон,
Ки «Ло ҳавл» гӯянд шодикунон.*

ҶАВОНИ ДОНИШМАНД

Ҷавоне хирадманд аз фунуни фазоил ҳаззе вофир дошт ва табъе нофир (аз донишҳои гуногун маълумоти зиёд дошт ва аз бисёр гап задан нафрат мекард). Чандон ки дар маҳофили донишмандон нишастӣ (ҳар қадар дар мачлисҳои донишмандон менишаст) забони сухан бибастӣ (гап намезад).

Боре падараш гуфт:

Эй писар, ту низ ончи донӣ, бигӯй!

Гуфт:

Тарсам, ки бипурсанд аз ончи надонам ва шармсорӣ барам (метарсам он чиро, ки намедонам, пурсида шармандаам кунанд).

БАЙТ

*Нагуфтӣ, надорад касе бо ту кор,
Валекин чу гуфтӣ, далелаш биёр!*

АГАР ДОНО МЕБУД

Ҷолинус¹ аблахеро дид, даст дар гиребони донишманде задаву, беҳурматӣ ҳамекард.

Гуфт:

– Агар ин нодон набудӣ, кори вай бо нодон ба ин чо нарасидӣ.

ҶИТӢА

*Ду оқилро набоишад кину пайкор,
На доное ситезад бо сабуксор².
Агар нодон ба ваҳшат³ сахт гӯяд,
Хирадмандаш ба нармӣ дил бичӯяд.
Ду соҳибдил ниғаҳ доранд мӯе,
Ҳамедун саркаше в-озармчӯе.
В-агар бар ҳар ду ҷониб ҷоҳилонанд,
Агар занҷир боишад, бигсалонанд⁴.*

Луғат

1. Ҷолинус – файласуф ва олими Юнони Қадим.
2. Сабуксор – беақл.
3. Ваҳшат – нафрату хусумат.
4. Бигсалонидан – пора кардан.

Савол ва супориш

1. Бигӯед, ки номи ҳикояти аввал ба мазмуни он чӣ муносибат дорад?
2. Ба андешаи шумо рафтори ҷавон (аз ҳикояти дуюм) дуруст аст?
3. Ҷолинус дар ҳикояти «Агар доно мебуд» чаро рафтори донишмандро нарасонид?
4. Луғатҳоро ба дафтарадон нависед ва ҳифз намоед.

ОВОЗИ НОХУШ

Яке дар масҷиди Синҷор ба татаввуъ (барои савоб) бонг гуфтӣ, ба адое, ки мустамӣшонро (шунавандагон) аз ӯ

нафрат будӣ. Соҳиби масҷид амире буд одили нексират. Намехост, ки муаззин дилозурда гардад. Гуфт:

– Эй чавонмард, ин масҷидро муаззинонанд қадим. Ҳар якеро панҷ динор мураттаб доштаам (маош қарор додаам). Туро даҳ динор медиҳам, то ҷое дигар равӣ.

Бар ин қавл иттифоқ карданду бирафт.

Пас аз муддате дар гузаре (дар сари роҳе) пеши амир боз омад, гуфт:

– Эй худованд (соҳиб), бар ман ҳайф кардӣ (дар ҳаққи ман чавр кардӣ), ки ба даҳ динорам аз он буқъа (масҷид), ба-дар кардӣ, ки ин ҷо, ки рафтаам, бист динорам ҳамедиханд, то ҷойи дигар равам, қабул намекунам.

Амир аз ханда беҳуд гашту гуфт:

– Зинҳор, то наситонӣ, ки ба панҷоҳ розӣ гарданд.

БАЙТ

*Ба теша кас нахарошад зи рӯйи хоро гил,
Чунонки бонги дурушти ту мехарошад дил.*

ҶАВОБИ МОДАР

Вақте ба ҷаҳли ҷавонӣ бонг бар модар задам.

Дилозурда ба кунче нишасту гирён ҳамегуфт:

– Магар хурдӣ фаромӯш кардӣ, ки дуруштӣ мекунӣ?

ҚИТЪА

*Чӣ хуш гуфт золе ба фарзанди хеш,
Чу дидаш палангафкану тилтан:
«Гар аз аҳди хурдит ёд омадӣ,
Ки бечора будӣ дар огӯши ман,
Накардӣ дар ин рӯз бар ман ҷафо,
Ки ту шермардию ман пирзан».*

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки дар ҳикоят кадом хислати инсон мазаммат шу-
дааст?
2. Агар шахсе шеърро ҳамин тавр нохуш хонад, ба шумо хуш
меояд?
3. Ҳикояти «Ҷавоби модар» аз кадом ҷиҳат ба шумо писанд
омад?
4. Доир ба рафтор ва гуфтори ҷавон нисбат ба модар чӣ андеша
доред?
5. Аз рӯйи ҳикояти «Овози нохуш» саҳначае таъкил намоед.

ПАҲЛАВони ТАРСУ

Соле аз Балхи Бомиинам сафар буд ва роҳ аз ҳароми-
ён (роҳзанон) пурхатар. Ҷавоне ба бадрақа (барои роҳна-
мӣ) ҳамроҳи ман шуд; сипарбоз, чархандоз (тирандоз) ва
бешзӯр, ки ба даҳ марди тавоно камони ӯ зех кардандиву
зӯроварони рӯйи замин пушти ӯ бар замин наёвардандӣ,
Валекин чунон ки донӣ, мутанаим (молдор) буду нозпарвар-
да, на ҷаҳондидаву сафаркарда. Раъди кӯси (овози нақораи)
диловарон ба гӯшаш нарасида ва барқи шамшери саворон
надида (буд).

БАЙТ

*Наафтода бар дастӣ душман асир,
Ба гирдаи наборида борони тир.*

Иттифоқан ману ин ҷавон ҳар ду дар пайи ҳам давон.
Ҳар он девори қадимаш, ки пеша омадӣ, ба қуввати бозу
бияфкандӣ ва ҳар дарахти азим, ки дидӣ, ба зӯри сарпанча
баркандӣ ва фаҳркунон гуфтӣ:

БАЙТ

*Пил ку, то катифу бозуи гурдон бинад?
Шер ку, то кафу сарпанчаи мардон бинад?*

Мо дар ин ҳолат (будем), ки ду ҳинду аз паси санге сар бароварданд ва қасди китоли (қасди куштани) мо карданд. Бар дасти яке чӯбе ва дар бағали он дигар кулӯхкӯбе. Чавонро гуфтам:

– Чӣ пойӣ (чиро мунтазирӣ?)

*Биёр, ончи дорӣ зи мардию зӯр,
Ки душман ба пойи худ омад ба гӯр.*

Тиру камонро дидам аз дасти чавон афтодаву ларза бар устухон.

*На ҳар кӣ мӯй шикофад ба тири чавшанхой,
Ба рӯзи ҳамлаи ҷанговарон бидорад пой.*

Чорае ҷуз он надидем, ки либосу силоҳу чомаҳо раҳо кардем (кашида додем) ва ҷон ба саломат биёвардем.

*Ба корҳои гарон марди кордида фирист,
Ки шери шарза дарорад ба зери ҳамми каманд!
Чавон агарчи қавиёлу пилтан бошад,
Ба ҷанги душманаш аз ҳавл бигсалад пайванд!
Набард пеши масофозмуда маълум аст,
Чунонки масъалаи шаръ пеши донишманд.*

Савол ва супориш

1. Дар бораи амали чавон чӣ андеша доред?
2. Оё ўро далер гуфтан мумкин аст?
3. Чаро бо ҳамин қувваву тавоноӣ аз ду ҳинду тарсид?
4. Аз рӯйи мазмуни ҳикоя нақша тартиб диҳед ва дар хона нақли хаттӣ нависед.
5. Лугатҳои дохили қавсайро аз худ намоед.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ МАҶОЗ, ТАШБЕҲ ВА ТАВСИФ

Барои он ки асари бадеиро дақиқтар дарк кунед, аз нозукиҳои он огоҳ бошед, бояд моҳияти санъатҳои маҷоз, ташбеҳ ва тавсифро донед, аз худ намоед.

Маҷоз. Равшан аст, ки аксари калимаву ибораҳо ба ғайри маъноӣ асли боз маъноӣ маҷозӣ низ доранд. Аз ин хотир дар сарфу нахви забони тоҷикӣ онҳоро ба ду қисм – маъноӣ маҷозӣ ва асли тақсим кардаанд. Дар адабиётшиносӣ маъноӣ маҷозиро санъати маҷоз мегӯянд.

Ба ҳамин тариқ, калимаву ибораро, ки ғайри маъноӣ асли дар асари бадеӣ истифода шудаанд, санъати маҷоз ном доранд. Санъати маҷоз дар афсона, ҳикоя, латифа, дoston, чистон ва махсусан зарбулмасалу мақол, истифода бурда мешаванд. Чунончи: 1. Бародари азиз, аз худ наравед. 2. Офтобро бо доман пӯшида намешавад. 3. Вазнин шавед. Дар ҷумлаи аввал ибораи «аз худ наравед» ба маъноӣ ҳавобаландӣ, мағрурӣ, худписандӣ омадааст, дар ҷумлаи дуюм «офтоб» маъноӣ ҳақиқат, адолат ва воқеиятро дорад, яъне, адолат бояд дастболо шавад. Дар ҷумлаи сеюм калимаи «вазнин» ба маъноӣ маҷозӣ омада, «аз худ наравед», худписанд, мағрур нашаведро ифода мекунад.

Ташбеҳ. Ташбеҳ маъноӣ чизеро ба чизе, якеро ба дигаре монанд карданро дорад. Масалан, Гуландом мисли дугонааш Садбарг аълохон аст. Дар ин ҷумла Гуландом аз рӯи донишаш ба Садбарг монанд карда шудааст.

Ташбеҳ унсурҳои ба худ хос дорад: ташбеҳшаванда, ташбеҳкунанда, олат ё воситаи ташбеҳ. Дар ҷумлаҳои боло Гуландом ташбеҳшаванда, Садбарг ташбеҳкунанда ва мисли, монанди воситаҳои ташбеҳ мебошанд. Ташбеҳ навъҳои гуногун дорад. Маъмултаринаш ташбеҳи равшан, пӯшида мебошад. Ташбеҳе, ки дар боло оварда шудааст, ташбеҳи равшан буда, ба воситаи олатҳои ташбеҳ (мисли, монанди) ба вучуд омадааст.

Дар адабиёти бадеӣ ташбеҳ барои возеҳу равшан ва нишонрас баромадани фикр, барҷастагии образ ва бадеияти асар хидмат мекунад. Нависанда ҳатто бо як калима ё ибора метавонад маъниҳои олиро ифода намояд. Масалан, дар афсонаи «Эраҷи тилисмишкан» гӯянда аз санъати

ташбеҳ бисёр бамаврид истифода бурда, Эрачро ба офтоб ва дигар рафиқонашро ба ситораҳо монанд кардааст: «Эраҷ, гӯё офтоб ва бачагони дигар ситораҳои дурахшон буданд, ки гирди ўро печонида гирифта буданд». Устод Рӯдакӣ дар шеъри машҳури худ «Бӯйи чӯйи Мӯлиён» амири Бухороро ба сарв ва худи Бухороро ба бӯстон ташбеҳ додааст, ки ин тасвир бисёр зебову дилкаш баромадааст:

*Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯйи бӯстон ояд ҷаме.*

Савол ва супориш

1. Аз байти зер ташбеҳкунанда ва ташбеҳишавандаашро ёбед. Онҳо ба воситаи кадом олати ташбеҳ бо ҳам алоқаманд шудаанд?

*Бихандад лола дар саҳро, ба сони чеҳраи Лайло,
Бигиряд абр дар гардун, ба сони дидаи Маҷнун.*

2. Байти болоро ба наср баргардонед ва дар он қофияашро муайян намоед.

Тавсиф. Тавсиф маънои васф кардан, ситоиш намудани касеро, чизеро дорад ва яке аз санъатҳои маъмултарини адабиёти бадеист. Адибон ва ровиён барои пурчозибӣ, дилкашу рангин баромадани ҳодисаву воқеаҳо сифату хусусияти предмет ё шахсҳои алоҳида, яъне, персонажҳои асарро пайиҳам номбар мекунанд. Масалан, гули сурхи хушбӯйи зебо ба ман ҳада карданд. Дар ин ҷумла сифатҳои гул: сурх, хушбӯй ва зебо батафсил оварда шудаанд, ки дар забон онҳоро муайянкунанда мегӯянд. Дар асари бадеӣ чунин таркибҳоро тавсиф мегӯянд.

«Маликзодаеро шунидам, ки кӯтоҳ буду ҳақир ва дигар бародаронаш баланду хубрӯй». Дар ин ҷумла Саъдӣ сифати бародаронро додааст, яъне маликзода кӯтоҳу хурд, вале бародаронаш баланд ва хубрӯй буданд. Илова бар ин, дар ин ҷумла санъати тазод низ омадааст. Хусусияти ин санъат

он аст, ки ду чиз (сифат, хислат), ду шахс муқобили ҳам гузошта мешавад. Ё ҳодисаву воқеаҳои зидди якдигар низ тазод шуда метавонанд. Дар ҷумлаи боло сифатҳои маликзода (кӯтоҳу ҳақир) ба бародаронаш (баланду хубрӯй) муқобил гузошта шудаанд. Аз ин хотир Саъдӣ дар ин ҷумла аз санъатҳои тавсиф ва тазод, ки бештар якҷо меоянд, бамаврид истифода бурдааст. Як мисоли дигар аз Саъдӣ: «Дурӯғи маслиҳатомез беҳ аз рости фитнаангез». Дар ин ҷумла ҳам тавсиф ва ҳам тазод бо ҳам омехта шуда, идеяи адибро тақвият бахшидааст. Аввалан рости дурӯғ муқобил, зидди ҳам омада, сониян сифати дурӯғи маслиҳатомез ва рости фитнаангез бамаврид истифода шуда, андешаи Саъдиро возеҳ кардаанд.

Савол ва супориш

1. Тазодро дар забон бо чӣ истилоҳ ифода мекунанд?
2. Доир ба тавсиф ва тазод мисолҳо биёред.

КАМОЛИДДИНИ БИНОЙ

(1453 – 1512)

Мавлоно Биноӣ аз табақаи миёнаи аҳолист. Ҷойи таваллудаи шаҳри Ҳарот мебошад. Қобилияти ӯ бағоят зиёд аст. Аввал ба таҳсил машғул шуд. Дар ин соҳа рушди тамои ҳосил намуд, ба хат шиқ пайдо намуд, ба андак фурсат хеле хушхат гардид. Ба мусиқӣ майл намуд, зуд омӯхт ва доир ба адвор рисолае навишт.

Алишери Навоӣ

Соли 1453 дар хонаводаи усто Муҳаммадхони Сабз тифле ба дунё омад, ки аз он хурсандии аҳли оила ҳадду канор нашошт. Ба ӯ Шералӣ ном гузоштанд. Муҳаммадхон марди хунараманд, бинокор, меъмор буд. Зиндагӣ фақирона мегузашт. Шералӣ, ки бачаи зирак ва хушзеҳн буд, дар мактаб нағз меҳонд, ба сухани устодонаш диққат меод. Натиҷаи ҳамин саъю кӯшиш буд, ки ӯ бисёр илмҳои замонашро ба хубӣ азхуд кард. Ӯ бештар ба забону адабиёт, таърих ва мусиқӣ майлу рағбат дошт. Аз айёми мактабхонӣ шеър менавишт. Дар ин бора ҳади шоир чунин меғӯяд:

*Ёдам омад, ки баҳри касби адаб
Мешудам тифл ҷониби мактаб.
Таби мавзун маро гаризӣ буд,
Фаҳми ман дар камол тезӣ буд.
Сар зи ман завқи шеър бар мезад,
Шеър аз рӯи завқ сар мезад.*

Пас аз он пайвасти аз шоирони гузашта ва ҳамзамонаш абёти зиёдеро азёд мекунад ва шеърҳои рангину пурҷозиб мегардад.

Қамолиддин Биноӣ соли 1512 дар қатли оми шаҳри

Насаф аз дасти сарбозони Шоҳ Исмоили Сафавӣ ба қатл мерасад.

Биной аз худ мероси гаронбаҳое гузоштааст. Бехтарин асари ахлоқии адиб достони «Бехрӯзу Баҳром» аст, ки ҳоло дар поин муште аз хирвор чанд хикояи онро пешкашатон мегардонем.

ҲАМНИШИНИ БАД

Рӯзе аз рӯзҳо магар Бехрӯз
Рафт берун ба толеи фирӯз.
Дид биншаста паҳлуи Баҳром
Чанд фард аз авом каланъом¹.
Ваҳ, чӣ анъом², аз сибоб³ батар,
Шаклашон дода аз низоъ хабар.
Ҳама авбошу⁴ муфсид⁵ ӯ пок,
Покашон қалбу қалбашон нопок.
Ду-се ноодаме лаванду дағал,
Нохушоянда ҳамчу бӯйи бағал.
Чашми Бехрӯз чун бар ӯ афтод,
Оташи ғайрат андар ӯ афтод.
Хонд Баҳромро ба ҷониби худ,
Сохт дар хонааш мусоҳиби худ.
Гуфт: «Маншин бад он табаҳкешон,
То насӯзӣ ба оташи эшон».
Ҳар кӣ шуд ҳамнишини шуъла чу дуд,
Шуъла дар вай гирифта бинӣ зуд.
Чун ба гургон рафиқ гардад меш,
Оқибат дар фано ниҳад тани хеш.
Кас, ки бо нокасон қарин шуд, рафт
Хас, кӣ бо шуъла ҳамнишин шуд, рафт.
Ҳар ки атвори неку бад гирад,
Ҳама аз ҳамнишини х(в)ад гирад.
Нек бо бад на кори фарзонаст,
Нон ғигандан ба қалби девонаст.

Нек бо бад макун, ки дар монӣ,
Абадуддахр дар зарар монӣ.
Накунӣ, хоҷа, ёрии солим,
В-ар кунӣ, кай гузорадат солим?

Лугат

1. **Каланъом** – монанди чорпоён.
2. **Анъом** – чорпоён.
3. **Сибоъ** – дарандагон.
4. **Авбош** – нокас, дузд, бечогард.
5. **Муфсид** – вайронкор, бадкор.

Савол ва супориш

1. *Ҳикояро хонед ва таълиқи маҷозҳояшро ёбед.*
2. *Чаро Бехрӯз аз дидани рафиқони Баҳром нороҳат шуд?*
3. *Сифатҳои ҳамнишинони Баҳромро баён кунед.*
4. *Чаро бо ашхоси бад нишинӣ, бад мешавӣ?*
5. *Андашаатонро дар бораи рафиқи бад бо чанд ҷумла баён кунед ва мақоли «аз одами бад ҳазар»-ро истифода баред.*

ДАРАХТИ ҶОВИДОН

Буд Кисро¹ нишаста хурраму шод,
Сухани Ҳинд дар миён афтод.
Гуфт шахсе: «Дар он диёри васеъ
Ҳаст кӯҳе, дар он дарахти рафеъ².
Доимо ҳаст меваҳои тараш,
Мурдари зинда мекунад самараш».
Майли он сӯ намуд Кисро,
Шавқаш аз ҷо рабуд Кисро.
Ба яке аз хавоси³ худ фармуд,
Ки «сӯи Ҳинд рав, талаб кун зуд».
Рафт то Ҳинд, гашт то як сол,
Ҳама ҷо кард аз он дарахт суол.
Кас хабар з-он дарахту мева надод,
Охираш кард олиме иршод⁴.

Гуфт: «Он кӯҳ мардуми доност,
 Илми ӯ он дарахти побарҷост.
 Ки аз он мева гар хӯранд эшон,
 Зинда гарданд, ҷон баранд эшон».
 Мард наздики Кисро омад боз,
 Парда бардошт аз ҳақиқати роз.
 Гуфт Кисро: «Яқин, ки ҳеч самар
 Набувад ҳамчу илм ҷонпарвар».

Лугат

1. **Кисро** – Анӯшервони Одил, яке аз шоҳони сулолаи Сосониён.
2. **Рафеъ** – олій, баланд.
3. **Хавос** – наздикон, бузургон.
4. **Иршод** – раҳнамоӣ, равшан гардонидан.

Савол ва супориш

1. Зери мафҳуми «Дарахти ҷовидон» чиро мефаҳмед?
2. Мисраи «Мурдари зинда мекунад самараш» чӣ маънӣ дорад?
3. Оё илм мурдари зинда карда метавонад? Шумо аҳаммияти илмро дар чӣ мебинед?
4. Аз ҳикоя сифатҳои роҳи ёфта, ба дафтари навиҷа.

МАВРИДИ СУХАН ГУФТАН

Марди нодони бесарупое
 Рафт назди ҳаками доное.
 Ба каломии тавил¹ шуд қоил,
 Калимоташ тамом лотоил².
 Кард оғози гуфтани ҳазён,
 В-аз каломаш ҳаким дар ғасён.
 Охир аз ҳарза гуфтани бисёр
 Рафт дасту забон-ш ҳар ду зи кор.
 Гуфт: «Бас мекунам, ки гаштӣ гич»,
 Гуфт: «Мискин, ту худ нагуфтӣ ҳеч».

Эй писар, дар сухан тааммул кун,
Баду неки сухан тахайюл³ кун!
Гар сухан лоиқ аст, дар вай печ,
В-арна, сад сол гуфтай, хама ҳеч.
Гуфт Бӯзарчмехри олирой,
Он ба дониш ҳаками уклакушой⁴.
«Ҳар кӣ гӯяд сухан зи ҳад берун,
Шак маёвар, ки ҳаст аҳли чунун».

ХУЛОСА

Сухани хуш зи ҳар чӣ марғуб аст,
Шеваи ихтисор матлуб аст.
Шаҳд агар нафъи бекарон дорад,
Чун аз он пур хӯрӣ, зиён дорад.
Гарчи ҳарфи наку хунар бошад,
Дар камаш лутфи бештар бошад.
Ҳарфи неку агарчи дур гӯйӣ,
Некӣ аз вай равад, чу пур гӯйӣ.
Мухтасар гӯ, каломи тӯл гузор;
Арз манзур кун, фузул гузор!

Лугат

Каломи тавил – сухани дароз.

Лотоил – беҳуда, ҳазён.

Тахайюл – фикр, андеша намудан.

Ҳаками уклакушой – донишманди гирехкушой, мушкилкушой.

Савол ва супориш

1. Шоир дар ин шеър киро мазаммат кардааст?
2. Бузургмехр кӣ буд?
3. Бо мазмуни ҳикоя шинос шавед ва порчаи хулосаашро аз ёд кунед.

ЧОҲКАН ЗЕРИ ЧОҲ

Буд марде ба рӯзгори қадим
Бо дили мустақиму табъи салим¹.
Одате доштӣ, ки ҳаррӯза
Гирди дарҳо шудӣ ба дарюза².
Ин насихат ба ҳар саро гуфтӣ,
Чанд навбат мукарраро гуфтӣ.
«К-ончи бар нафси хеш напсандӣ,
Ба дигар халқу хеш напсандӣ.
Бар дигар мардумон ҳамон андеш,
Ки наноли, гар оядат дар пеш».
Рӯзе аз рӯзҳо ба ҷое шуд,
Наъразан бар дари сарое шуд,
Панди худ боз гуфт сар то сар,
Баъд аз он хост чизе аз паси дар.
Соҳиби хона меҳтари деҳ буд,
Мулку молаш зи дигарон беҳ буд.
Гуфт меҳтар ба мардumi хона,
К-«ин мард кист – девона?
Пушт бар ному нанг оварда,
Мардумонро ба танг оварда.
Комил-ул-ақли пешбин шудааст,
Халқро носеҳу³ амин шудааст.
Беҳ, ки фикри фано кунем ўро,
В-аз сари халқ во кунем ўро.
Қадаре захр дар хамир кунем,
Баҳри ў чанд нон фатир кунем.
То хӯрад з-он фатиру мирад зор,
Накунад халқро дигар озор».
Ҳафт нон баҳри ў чунон карданд,
Монда нон бар кафаш равон карданд.
Нон гирифту бурун шуд он дарвеш,
То барад нон ба сӯйи хонаи хеш.

Хонааш дур буд з-он манзил,
 Бешае буд дар миён ҳоил⁴.
 Мард дар беша такзанон мерафт,
 Баста бар пушти худ нон мерафт.
 Буд бечора такзанон дар роҳ,
 Ки гирифтанд раҳ бад-ӯ ногоҳ.
 Ҳафт фарзанди хосаи меҳтар,
 Ҳар яке буд аз он дигар беҳтар.
 Аз шикор омада ҳама бетоб,
 На дар он роҳ хӯрда нон, не об.
 Ҳафтто нон зи пушти он дарвеш
 Даррабуданд сохта туъмаи хеш.
 Ҳафт барно чу ҳафт нон хӯрданд,
 Боз гаштанду дарзамон мурданд.
 Меҳтар аз фавти ҳафт сар фарзанд,
 То ба як ҳафта риш бармеканд.
 Баъди як ҳафта омад он дарвеш,
 Кард бар дар ҳамон насихати хеш.
 Гӯш бар қавли ӯ чу бинҳоданд,
 Сар ба сар дар таачҷуб афтоданд,
 К-«ин гадопеша заҳр дар нон хӯрд,
 Сахтҷон заҳр хӯрда чун ҷон бурд?»
 Гуфт шахсе: «Нахӯрда он нонро,
 В-арна медод дарзамон ҷонро».
 Меҳтар аз хона сар бурун овард,
 Гуфт дарवेशро, ки «эй сарамард!
 Нон, ки он рӯз з-ин саро бурдӣ,
 Ба кучо бурдию кучо хӯрдӣ?».
 Гуфт: «Будам ба роҳи хонаи хеш,
 Писарони ту омаданд ба пеш.
 Ҳафт тан ҳафт нони ман бурданд,
 Ғасб карданду⁵ нони ман хӯрданд».
 Меҳтар аз вай чу ин сухан бишнид,
 Дили тангаш зи ғусса хун гардид.

Сӯхт чонаш зи ҳаҷри фарзандон,
Гашт гирён чу орзумандон.
«Чаҳ, ки аз баҳри дигаре кандам,
Ҳам дар он чаҳ фитод фарзандам».
Зинҳор, ончи нописанд бувад,
Ки аз ӯ халқро газанд бувад,
То тавонӣ, ба ҳеч кас маписанд!
Гар нахоҳӣ, ки уфти ба газанд.

Луғат

1. **Бо дили мустақиму табъи салим** – бо дили росту табъи солим.
2. **Дарюза** – гадоӣ.
3. **Носеҳ** – насиҳаткунанда.
4. **Ҳоил** – бешаи хавфнок, ҳавлноқ.
5. **Ғасб карданд** – ба зӯр гирифтанд.

Савол ва сунориш

1. *Аз кадом ҷиҳат амали меҳтари деҳ ношоиста аст?*
2. *Чаро фарзандони сардори деҳа мурданд?*
3. *Ба ҳикоя боз ягон номи дигар гузоштан мумкин аст?*
4. *Мақсади адиб аз иншои ҳикояи мазкур дар чист?*
5. *Ҳикояро хонда мазмунашро нақл кунед.*

НҶШЕРВОН ЧАРО ОДИЛ ШУД?

Аз Анӯшервон касе пурсид,
К-«аз чӣ майли дилат ба адл кашид?
Ту, ки дурӣ зи давлати ислом,
Муттасиф чун шудӣ ба адл тамом?»¹
Сабаби ин ҳама адолат чист?
Мӯчиби² адли безаволат чист?»
Гуфт: «Дар ҳини кӯдакӣ³ як бор
Мешудам дар раҳе ба азми шикор,

Дар рикобам пиёда буд бaсе,
 Чӯб бар каф ниҳода буд кaсе.
 Аз миёншон саге гузар мекард,
 В-аз ҳаёҳуяшон ҳазар мекард.
 Он пиёда фиганд чӯб аз даст,
 Хӯрд бар пойи саг, ки хурд шикаст.
 Саги мискин фиғонувайкашон
 Рафт аз пай шикастапой кашон.
 Рафт чун он пиёда як-ду қадам,
 Асп бар пой-ш зад, ки гашт қалам.
 Аспи бадфеъл низ тарф набаст,
 Пойи вай дар гаве фитоду шикаст.
 Чун мукофотро чунон дидам,
 Равиши одилӣ⁴ писандидам.
 3-ин мукофот нафси золими ман
 Монд занҷири адлро гардан.
 Чун мукофоти зулм донистам,
 Зулм бар халқ кам тавонистам.
 Ҷазм кардам, ки мардуми золим
 Кам бимонанд дар ҷаҳон солим».

Лугат

1. **Маънои байти дуҷум:** – Ту, ки ғайри дини ислом ҳастӣ, чӣ хел шуд, ки одил шудӣ?
2. **Мӯчиб** – сабаб
3. **Ҳини кӯдакӣ** – айёми кӯдакӣ, давраи кӯдакӣ.
4. **Равиши одилӣ** – пешаи одилӣ, амали одилӣ.

Савол ва супориш

1. *Ҳикояро хонед ва сабаби одилии Анӯшервонро гӯед.*
2. *Маънои «мукофоти амал»-ро шарҳ диҳед.*
3. *Муносибати нависанда ба мардуми золим чӣ тавр ба қалам дода шудааст?*

ПАДАРИ ХЕШ БОШ

Дар Самарқанд мавлавихоне
Буд дар кашфи илм пурдоне.
Бар ҳама фазл ӯ мусаллам буд,
Ҳамчу ӯ аҳли донише кам буд.
Ба насаб гар бузургзода набуд,
Кас аз ӯ дар ҳасаб¹ зиёда набуд.
Бо бузурге магар ба баҳс уфтод,
Кардаш илзом², сар ба чанг уфтод.
Гуфт хасмаш зи рӯйи таън ба ӯ,
Ки: «Кӣ будат падар, биё, баргӯ?!»
Мавлавӣ гуфт: «Эй ҳамидасияр!
Накунад кас зи ман суоли падар.
Аз падар гар кунӣ суол, бирав,
Писарамро бигӯ, ҷавоб шунав».
**Мард бояд, ки худ падар бошад,
Боиси фаҳри сад писар бошад.
В-арна, фазли падар чӣ суд кунад,
Фазли шахси дигар чӣ суд кунад?**

Луғат

1. **Ҳасаб** – қадру манзалат, мартабаи инсон дар фазлу дониш.
2. **Илзом кардан** – мағлуб кардан, қоил намудан.

Савол ва супориш

1. Нисбат ба амали рақиби мавлавӣ андешаи ҳеширо баён кунед.
2. «Мард бояд, ки худ падар бошад» чӣ маъно дорад?
3. Байтҳои охири ҳикояро, ки бо ҳарфҳои сиёҳ чоп шудаанд, аз ёд кунед.
4. Аз рӯйи мазмуни ҳикоя ишро нависед.

САРИ ҲОТАМ

Дар замоне, ки Ҳотам андар даҳр
Ба қарам шуҳра гашт¹ дар ҳама шаҳр,

Ҳама ҷо гуфтугӯи Ҳотам буд
Халқро рӯ ба сӯи Ҳотам буд.
Подшоҳе зи хусравони араб
Арабе сӯи хеш кард талаб,
Ки: «Зи Ҳотам ба ҷон расида дилам,
Пеши мардум зи ҷуди ӯ хичилам².
Арабе галлабони сахройӣ
Шуда дар ҷуд Ҳотами Тойӣ.
Ҳар кӣ номаш барад, наку гӯяд,
Ҳама кас зикри хайри ӯ гӯяд.
Рашки ӯ оташам ба ҷон задааст,
Шуъла дар ҷони нотавон задааст.
Теғ бардору рав ба маскани ӯ,
Сари ӯро ҷудо кун аз тани ӯ.
Гар расонӣ ба ман сари Ҳотам,
Диҳамат то ба даҳ ҳазор дирам.
То шавад номи ӯ зи олам гум,
Гум кунад зикри хайри ӯ мардум.
Ман дигар дасти ҷуд бикшоям,
Сад ҷу Ҳотам вучуд бинмоям.
Чун касон аз саҳо сухан гӯянд,
Ҳама ҷо аз саҳои ман гӯянд».
Араб омад сӯи қабилаи Тай,
То барад баҳри подшаҳ сари вай.
Буд Ҳотам ситода бар сари роҳ,
Ки расид аз раҳ он араб ногоҳ.
Бар араб гуфт: «Ман нишон диҳамат,
Сари Ҳотам ҳамин замон диҳамат».
Ҳамрахаш бурд дар биёбоне,
Ки набуд он ба ҷуз ду тан ҷоне.
Теғи хунрези худ ба дасти араб,
Доду биншаст пеши ӯ баадаб,
Ки: «Бизан теғро бар гардани ман,
Сари Ҳотам ҷудо кун аз тани ман.

Манам он Ҳотаме, ки мегӯӣй,
В-ин сар аст, он саре, ки мечӯӣй.
Сарам афган, ки бе сарам наравӣ,
То тихидаст аз барам наравӣ».
Араб аз кори худ пушаймон шуд,
Аз каф андохт теғу гирён шуд.
Гуфт: «Бархез, эй карамгустар³,
Ба карам аз гуноҳи ман бигзар,
Ки фалон шоҳ даҳ ҳазор дирам
Ваъда кардаст, то сари ту барам.
Тамаъ андохт дар гуноҳ маро,
В-аз тамаъ гашт рӯ сиёҳ маро».

Луғат

1. **Ба карам шуҳра гашт** – дар саховат дар байни халқи олам машҳур гашт.
2. **Зи ҷуди ӯ хичилам** – аз саховатмандии ӯ нороҳат мешавам.
3. **Карамгустар** – саховатпеша, саховатманд.

Савол ва супориш

1. Мувофиқи фикратон мазмунӣ ҳикояро ба наср гардонед. Ҳангоми иҷрои супориш калимаҳои **саховатманд**, **ҷуд**, **хайру эҳсонро** истифода баред.

ҶОМАИ ОШХҶҮРӢ

Мачмае доштанд оме чанд,
Даъвие чанд пухта хоме чанд.
Рафт Бахлул ҷониби эшон,
Бесарупой мисли дарвешон.
Раҳ надодандаш андар он махфил¹,
Рафт берун равон аз он манзил.
Шуд шитобон ба ҷониби бозор,
Орият² кард ҷомаву дастор.
Дар бару сар ғиганд суфу катон
Рост Ҳоҷа Носири бозаргон.

Боз баргашту шуд дар он маҳфил,
Сӯйи он мардумони нодондил.
Зинату зеби чомааш диданд,
Уқдаҳои амомааш диданд.
Баҳри таъзими ӯ зи ҷо частанд,
Пеши ӯ даст бар камар бастанд.
Бинишонданд дар сафи болош,
Аввалан пеши ӯ ниҳоданд ош.
Чун кашиданд сӯйи халқ таом,
Чашм бар хоҷа доштанд тамом.
Хоҷа чун сӯйи он азизон шуд,
Остинро зи дасти хеш кушуд.
Даҳани остин дар ош ниҳод,
Гуфт: «Инро бихӯр, ки нӯшат бод!»
Ҳама 3-он дар таачҷуб афтоданд.
Ҳозирон лаб ба ханда бикшоданд.
Гуфт Баҳлул, к-«Эй ғалатбинон,
Сар ба сар сурату нуқатбинон.
Ман ҳамон ринди бесарупоям,
Ки надодед раҳ ба ин ҷоям.
Ман ҳамон жандапӯшу дарвешам,
Ки бирондед аз дари хешам.
Ҷома то дар бадан набуд маро,
Ҳеч кас дар намекушуд маро.
То ки дар бар фиғандаам ҷома,
Ҷой дорам ба садри ҳангома³.
Чунки аз баҳри ҷома буд таом,
Ҷома беҳ, гар шавад таомошом.
Ин мақомам ба иззати ҷома-ст,
В-ин таомам ба давлати ҷома-ст».
Мардумон дар хичолат афтоданд,
Ҳама инсофи таври ӯ доданд.

Лугат

1. **Махфил** – чамъомад, базми дӯстон, махфил.
2. **Орият** – чизеро барои истифода ба муҳлате амонат гирифтан.
3. **Садри ҳангома** – пешгоҳи нишаст, болонишин шудам.

Савол ва супориш

1. *Аз мазмуни ҳикоя шумо чӣ хулоса баровардед?*
2. *Чаро мардум дар охир пушаймон шуданд?*
3. *Аз ҳикоя ҷонишинҳоро ёбед, навъҳои онҳоро муайян намоед.*
4. *Аз рӯйи ҳикоя сахнача созед.*

БАДРИДДИНИ ҲИЛОЛӢ (1470 – 1529)

*Моро ба ҷафо кушта, пушаймон шуда бошӣ,
Хуни дили мо рехта, ҳайрон шуда бошӣ.*

Ҳилолӣ

Шаб торику зулмонӣ буд. Барои мардуми Ҳирот ин шаб, яъне шаби чумъаи соли 1529, як умр шаби бехосият хоҳад монд. Дору гир, доду фарёд, гиряву лобаи кӯдакону занон хомӯшии шабро ҳалалдор мекард. Ясавулон ва сарбозони Убайдуллоҳхон хонаҳои мардумро талаву тороч мекарданд, одамони «гарданкаш», «ёғӣ» ё «чурми дигар дошта»-ро ба зиндон ё ба қозихона мебурданд.

Чор сарбози Убайдуллоҳхон ба назди дарвозае омада Ҳилолиро ба маҳкамаи қозӣ бурданд.

Шоир шарту русуми инсонӣ ба ҷо оварда салом дод. Аммо салом бечавоб монд. Қозикалон ба ҳучум гузашт.

– Ту, шоир Ҳилолӣ? Чунин бандаҳои осӣ ба худ лақабҳои осмонӣ меёбанд. Садқаи ҳилоли Худои азза ва ҷалла шавед!

– Ман гуноҳе надорам ва сабаби ба марҳамати шумо расиданамро намедонам.

– Намедонӣ! Ҳамаашро нағз медонӣ. Ҳоло ба ёдат меорем. Аввалан, дар як шеърат хони покдину ҳомии шариати

ислом, сояи Худо дар замин Убайдуллоҳхонро танқиду ма-
заммат кардӣ! Магар ин гуноҳ нест?

Мавлоно Бақои Ланг ва Мавлоно Гулчехр, ки дар назди
қозикалон ҳузур доштанд, аз ҷой бархоста суханони Мавло-
но Шамсиддинро тасдиқ карданд.

– Баред! Пагоҳ дар бозори Чорсӯ амри моро амалӣ
кунед!

Хуршеди оламтоб кайҳо аз паси қуллаҳои кӯҳ баро-
мада, саховатмандона нурпошӣ мекард, вале офтоби зин-
дагии Ҳилолӣ рӯ ба ғуруб оварда буд. Шоири номуродро
кашон-кашон ба сӯи бозори Чорсӯи Ҳирот мебурданд. Як
гурӯҳ мардуми авом ҳамроҳӣ мекарданд. Баъзеҳо ба ҳоли
шоир гиря мекарданд ва баъзе ҳасудон ба сари Ҳилолӣ санг
мепартофтанд. Сари шоир хуншор шуда буд. Қатраҳои хун
ба рӯи гандумгуни шоир таровида, риши шоирро лолагун
карданд. Адиб ба атрофиён хирадмандона назар мекард.
Аз байни ҳасудон, нотавонбинон, дӯстон, хешу ақрабо-
яшро мечуст. Медид, онҳо гирён буданд. Шоир бо ишорат
бо онҳо хайрухуш менамуд ва байти зерро бо дарду алам
мехонд.

*Ин қатраи хун чист ба рӯи ту, Ҳилолӣ?
Гӯё, ки дил аз ғусса ба рӯи ту давида.*

Ниҳоят, Ҳилолиро ба бозорҷой оварданд. Дар назди ӯ
чаллод Сайфуллоҳ шамшер дар даст меистод. Қатлгоҳ ба-
ландтар буд. Шоир издиҳомро хуб медид. Чанд дақиқа
хомӯшӣ ҳукмфармо гардид. Ҳилолӣ сар баланд кард ва ба
тарафи мардум назар андохт. Баъд гуфт:

– Хешу табор, дӯстон, ман бо шумо хайрухуш мекунам.
Инҳо дар қасди ҷони ман буданд. Ман аз мурдан наметар-
сам. Оре, онҳо ҷисми маро нест мекунанд, шеъри маро нест
карда наметавонанд!

Баъд Ҳилолиро ба қатл расониданд.

САД ЧОН ФИДОИ ДҶУСТ

Бархез, то нием сари худ ба пой дӯст,
Ҷонро фидо кунем, ки сад чон фидои дӯст.
Дар дӯстӣ мулоҳизаи марғу зист нест,
Душман беҳ аз касе, ки намирад барои дӯст.
Ҳошо¹, ки ғайри дӯст кунад ҷо ба чашми ман,
Дидан наметавон дигареро ба ҷои дӯст.
Аз дӯст ҳар ҷафо, ки расад, ҷои миннат аст,
Зеро ки нест ҳеҷ вафо чун ҷафои дӯст.
Бо дӯст ошно шуда, бегонаам зи халқ,
То ошноӣ ман набувад ошноӣ дӯст.
Дар ҳалқаи сағони дараш меравам, ки боз
Аҳбоб² саф зананд ба гирди сарои дӯст.
Дастӣ дуо кушод Ҳилолӣ ба ҳазратат,
Яъне ба даст нест маро ҷуз дуои дӯст.

ДАР БОРАИ ОДОБ

Надонам, к-ин ҳама тарки адаб чист?
Ҳади худро намедонӣ, сабаб чист?
Адаб хоҳӣ, зи ҳад берун манех пой,
Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ, дар миён ой.
Адаб ороиши афвол бошад,
Адаб ороиши аҳвол бошад.
Фурӯғи зоҳир² аз ороиши ўст,
Фароғи ботин³ аз ороиши ўст.
Адаб маҷмуаи ҳусну ҷамол аст,
Баҳоре дар камоли эътидол⁴ аст.
Ҳама қорат ба қадри хеш бояд,
Зи қадри худ на кам, на беш бояд.
Ба ин мизон ағар худро бисанҷӣ,
Наранҷанд аз туву худ ҳам наранҷӣ.
Ҷу биншинӣ, ҷунон бояд, ки шояд,
Ҷу бархезӣ, ҷунон шояд, ки бояд.
Ҷароғи дида шаб ҷое маяфрӯз,
Ки гардад тира, чун равшан шавад рӯз.

Лугат

1. **Ҳошо, ки** – абадан, ҳеч гоҳ.
2. **Аҳбоб** – дӯстон.
3. **Фуруғи зоҳир** – зебоии зоҳир, ороиши зоҳир.
4. **Фароғи ботин** – оромии ботин, осудагии ботин.
5. **Эътидол** – муътадилӣ, мавзунӣ.

Савол ва супориш

1. *Ба ақидаи адиб барои боадаб шудан чӣ бояд кард?*
2. *Адаб дар зиндагӣ чӣ аҳаммият дорад?*
3. *Муродифҳои адабро номбар кунед.*

РУБОИҲО

Дар олами бевафо касе хуррам нест,
Шодию нишот дар бани Одам нест!
Он кас, ки дар ин замона ўро ғам нест,
Ё одам нест, ё аз ин олам нест!

Имрӯз маро ғайри парешонӣ нест,
Дар мушкили ман умеди осонӣ нест!
Ғам кушт марову кас ба додам нарасид,
Биллаҳ, ки дар ин шаҳр мусалмонӣ нест!

ДАР БОРАИ ДАЛЕРӢ

Биё, эй бедили аз кор монда,
Зи бим андар паси девор монда.
Далерӣ кун, ки майдон аз далер аст,
Агар рӯбах далер афтод, шер аст.
Чӣ хуш гӯянд мардони чигардор,
Ки: – «Пое пеш нех, дасте бурун ор!».
Агар сад сол зери санг бошӣ,
Аз он беҳтар, ки зери нанг бошӣ.
Зи ғайрат гар яке мардонагӣ кард,
Ту гӯӣ ҷоҳиле девонагӣ кард?

Мағӯ чоҳил, ки чойи ҳайрат аст ин,
Беҳ аз сад оқили беғайрат аст ин.
Қавидил шав, ки дар майдони мардӣ²,
Гар аз куштан битарсӣ, кушта гардӣ.

Лугат

1. Майдони мардӣ – майдони чанг, муҳориба.

Савол ва супориш

1. Чаро аз оқили тарсу шахси чоҳили ҷасурро адиб боло гузаштааст?

ДАР БОРАИ ВАФОДОРӢ

Ҷафокоро, вафодорӣ биёмӯз,
Зи ёрон шеваи ёрӣ биёмӯз!
Ба ҳар кас рӯзи неъмат¹ аҳд басти,
Фаромӯшаш макун дар тангдастӣ!
Чу нон бардоштӣ, хонро² маяндоз,
Намак хӯрдӣ намакдонро маяндоз.
Набояд рӯзи аввал аҳд³ бастан,
Пас аз бастан намебояд шикастан.
Зи мо сарриштаи аҳд аст зинҳор,
Ки ин сарриштаро аз даст мағзор.
Тарике хуштар аз аҳду вафо нест,
Вале афсӯс, к-он дар аҳди мо нест.
Вафо, гар з-он ки дар олам набошад,
Чӣ бошад, гар ҷафое ҳам набошад!
Нашояд ҳар замон ёре гирифтан,
Зи ёрон дар дил озоре гирифтан.
Гуле, к-он ҳар замон бошад ба ҷое,
Намеояд аз ӯ бӯйи вафое.
Ба мутриб муҳтасибро⁴ з-он бувад чанг,
Ки ҳар дам дар мақоме дорад оҳанг.
Яке, к-ӯ рӯзу шаб як ҷо муқим аст,
Зи ёрони вафодори қадим аст.

Касе, к-аз дӯстӣ берун ниҳад пай⁵,
Дар ойини вафо сағ беҳтар аз вай.
Зи кӯйи ӯ қадам натвон кашидан,
Ба роҳи ӯ ба сар бояд давидан ...

Омад баҳору хушдилам аз рангу бӯйи гул,
Он беҳ, ки май кашам ду-се рӯзе ба рӯйи гул.
Гул дидам, орзуи касе дар дилам фитод,
К-аз диданаш касе накунад орзуи гул.
Ин дам, ки бӯйи дилкаши гул медиҳад насим,
Бас дилкаш аст гашти гулистон ба бӯйи гул.
Хуш он, ки ёр бошаду ман дар ҳарими боғ,
Ман сӯйи ӯ назар фиғанам, ӯ ба сӯйи гул.
Дид он ду рух Ҳилолию осудадил нишаст
Аз ҷустуҷӯи лолаву аз гуфтугӯйи гул.

Лугат

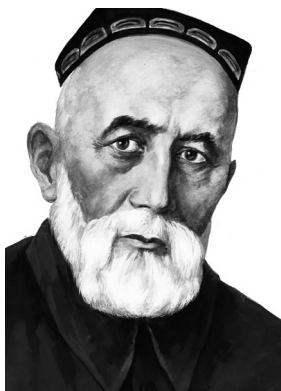
1. **Неъмат** – серию пурӣ, фаровонӣ, рӯзи осоиш.
2. **Хон** – дастархон.
3. **Аҳд** – паймон, ваъда.
4. **Муҳтасиб** – назоратгари динӣ.
5. **Пай** – пой, қадам.

Савол ва супориш

1. Одами тангдаст гуфта киро мегӯянд?
2. Зарбулмасали «Намак хӯрда ба намакдон туф накунед» ба кадом байти пораи боло рост меояд?
3. Муродифи «вафодор», «чафокор», «ёр» ва «озор»-ро ёбед.
4. Калимаи «давидан»-ро таҳлили овой кунед.

АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР САДАИ ХХ

САДРИДДИН АЙНӢ (1878 – 1954)

*Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.*

Сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ 15-уми апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи ноҳияи Гиждувони вилояти Бухоро ба дунё омадааст. Ӯ дар деҳа хатту савод омӯхта, пас аз он барои такмили дониш ба шаҳри Бухоро омад. Бемории вабо падару модари Садриддини хурдсолро ба коми худ фурӯ бурд. Баъд аз ин бори зиндагӣ ба сараш афтод, ки дар ин бора дар «Ёддоштҳо»-яш бисёр бадард қисса кардааст. Устод соли 1954 дар Душанбе вафот кард.

Хидматҳои устод Садриддин Айнӣ ба назар гирифта, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯ бо унвони оӣ – Қаҳрамони Тоҷикистон сазовор гардид.

Асарҳои арзишманди устод Айнӣ «Дохунда», «Ғулумон», «Ёддоштҳо», «Марги судхӯр», «Одина», «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва ғайра хазинаи адабиёти тоҷикро ғанитар гардониданд.

Устод Садриддин Айни на танҳо нависанда, балки забоншинос, фарҳангшинос, адабиётшинос ва таърихшиноси мумтоз аст ва осори пунарзиш иншо кардааст. Асарҳои илмию бадеии устод барои олимони, адибони ва хонандагон мактаби омӯзишанд.

Ҳоло пораеро аз «Ёддоштҳо» ва пораеро аз «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» барои мутолиа пешкаши шумо мегардонем.

ВАФОТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ВАБОИ УМУМӢ

Дар аввалҳои тобистони соли 1306 ҳиҷрӣ (дар моҳи июни соли 1889) дар шаҳри Бухоро бемории вабо ва муромӯрӣ пайдо шуд. Акаам аз шаҳр бемор шуда, ба деҳа баргашта омад. Тағои калонам Мулло Дехқонро дар шаҳр вабо зада вафот кардааст, ки мурдаи ӯро аз он ҷо ба хонаи худашон ба деҳаи Маҳаллаи Боло овардаанд. Аҳволи сихатии падарам хуб набуд ва ӯ дар хона ба ака ва додарҳоям саробонӣ карда монд, ман модарамро ба сари мурдаи тағоиям ба хонаи бобоям бурдам.

Намедонам дар он ҷо ба модарам вабо расид ё ба марги бародараш бисёр сӯхт, ки дар ҳамон ҷо бемор шуд. Ман ӯро ба ҳар савор карда, базӯр ба хона овардам ва дидам, ки дар ин ҷо ҳам падар ва ҳам бародарони хурдсол, ки яке нӯҳсола ва дигаре чорсола буд, бемор шуда афтоданд.

Акнун хонаи мо ранги як беморхонаро гирифта буд, ки дар вай ҳам доктор, ҳам фелдшер, ҳам ҳамшираи шафқат ва ҳам санитар танҳо ман будам. Дар як хонаи ҳафтболор панҷ бемор қатор хобида буданд ва ман бо навбат ба ҳар кадоми онҳо оби чӯш ё ин ки шир меодам, магасҳояшонро мерондам, берун баромадан хоҳанд, ба қадри қувва ёрӣ мекардам.

Дар байни як ҳафта ҳамаи хонаҳои деҳа монанди хонаи мо гардид, на танҳо дар деҳаи мо, ҳатто дар туман (район) ҳам одами тандуруст кам монд ва муромӯрӣ сар шуд. Аз

деҳаи мо, ки тахминан 300 хонавор одам дошт, ҳар рӯз як ё ду ҷанозаро ба мазор мебурданд.

Ман он вақтҳо намедонистам ва ҳоло ҳам муайян карда наметавонам, ки беморони ман чӣ дард доштанд, он вақтҳо дар деҳаҳо духтур набуд. Дар деҳаи мо бошад, ҳамон табиби кухнаи нодон ҳам набуд, ки бо ҷӯшонида додани хасу хошок беморон ва бемордоронро тасалли диҳад. Дар деҳаи мо танҳо эшонон ва дуохонон буданд, ки бесаводони деҳа ҳам ба онҳо ихлос надоштанд ва онҳо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои дурдаст кор мефармуданд.

Як рӯз ман ба Қорӣ Маҳмуд, ки номи ӯ дар ин дафтар пештар гузашт, гуфтам:

– Амаки эшон, шумо ҳар вақт дуохонии худро дар деҳаҳои бегона кор мефармояд ва ҳол он ки дар деҳаи худамон ҳам беморон бисёр шуданд, чаро инҳоро намехонед, ки шояд аз даму нафаси шумо шифо ёбанд?

Ӯ ҷавоб дод:

– Ҳеч дузд аҳолии деҳа ва маҳаллаи худро тороч намекунад. Магар ман аз дузд ҳам ноинсофтарам, ки ҳамсоягони худро фиреб диҳам?

Қисми ба фиребгариӣ худ иқрор кардани ин гуфтаҳои Қорӣ Маҳмуд дуруст бошад ҳам, қисми аз боинсофӣ фиреб надодани ҳамсоягони худаш дурӯғ буд. Дурусташ ин буд, ки ҳамсоягон, азбаски чӣ будани ҳамсояи дуохони худро медонистанд, фиреб намехӯрданд.

Аз миёнаи беморони ман аҳволи падарам бисёр вазнин буд ва ӯ қариб ҳамеша беҳуш меҳобид ва танҳо об мепурсид ва менӯшид. Ва рӯзе чашмашро кушода аз ман пурсид:

– Ба ҷуворӣ дубора об додӣ?

– Не.

Аз оби аввал чанд рӯз гузашт?

– Даҳ рӯз гузашт.

– Хуб, ҳоло обталаб нашудааст! – Ва боз чашмашро пӯшида беҳуд шуд.

Баъд аз он ӯ рӯзе чанд бор бо ман ҳамин тариқа суолу ҷавоб мекардагӣ шуд.

Рӯзе, ки аз оби аввал бист рӯз гузашта буд, ба суоли охи-
рини ӯ «бист рӯз гузашт», гуфта ҷавоб додам.

Ин тавр бошад, ба об омодааст. Агар тавонӣ, рафта як
об деҳ. Кулӯхи офтобхӯрдари бисёр андохтаам. Агар об
нахӯрад, nobуд мешавад, – гуфт.

Ман каландчаамро гирифта ёбон баромадан хостам.
Дар ин вақт ба зиракии сағ қоиладар шудам: ҳар вақт, ки ман
ба ҷое мерафтам, ӯ аз дунболам мерафт ва аз ман ҳеҷ ҷудо
намешуд. Аз вақте ки ман бемордор шудам дар хона мондам,
ӯ ҳам аз пеши дари хона намеҷунбид. Имрӯз, ки ман каланд-
чаро гирифта ба ёбон рафта истода будам, вай ба ман нигоҳ
карда, думастро ҷунбонид ва баъд ба дари хона наздиктар
рафта, фукастро ба рӯи остона монда ва ҷашмонастро ба
сӯи беморон дӯхта хобид. Гӯё вай дур рафтани маро дони-
ста, хост, ки ба ҷойи ман бемордорӣ кунад.

Он сол об фаровон буд, ба болои ин, бештарини деҳқо-
нон бемор буданд, ки касе аз пайи об намедавид. Бино бар
ин, ман ба осонӣ аз ҷӯи калон об кушода, оварда зами-
ни ҷувориро об додам ва зуд ба пеши беморон баргаштам.
Баъд аз ягон соати омадани ман падарам ҷашмонастро ку-
шода:

– Об додӣ? – гуфта пурсид.

– Об додам!

– Боракаллоҳ! – боз ҷашм пӯшид.

Дар рӯзи чилуми беморияш ӯ арақ карда тамоман ҳушёр
шуд. Шир талаб кард, додам, хӯрд. Дар рӯзи дуюм аз ҷояш
хеста нишаст, дар рӯзи сеюм асозанон ба пойи худ берун
баромад, мо тамоман хурсанд шудем, ки ӯ халос шуд, лекин
дар рӯзи даҳуми саломатӣ ёфтаниш ӯ дубора бемор шуда, ба
бистар ғалтид.

Усто-амак, ки ӯ ҳам бемор буд ва аҳли хонаводааш ҳам
бемор буданд, бо вучуди ин, дар бемории аввалии падарам
рӯзе як бор омада хабар мегирифт ва моро тасаллӣ меод,
ки ӯ сиҳат хоҳад ёфт: «Фақат чор дона арақи хунук барои ӯ
лозим аст».

Дар ҳақиқат ҳам, падарам баъд аз арақ кардан сиҳат ёфта буд, аммо вақте ки дуюмбора бемор шуд, Усто-амак чизе намегуфт ва моро тасаллӣ намедод. Лекин ба гумони ман ин бемории ӯ аз аввала сабуктар буд, ки ин бор оромтар меҳобид ва аз ҳуш намерафт.

Дар рӯзи ҳафтуми бемории дуюм, вақте ки Усто-амак омада беморро дид, ба ман таъйин кард, ки агар аҳволаш бадтар шавад, зуд ӯро хабар диҳам.

– Ман чӣ медонам, ки аҳволаш бадтар аст ё беҳтар? – гуфтам ман дар ҳолате, ки дар чашмонам об чарх мезад.

– Гиря накун, мард бош, писари падарат шав! Аҳволи падарат хеле вазнин аст, лекин барои пеш аз вақт ба мусибат дучор накардани шум худро ором нигоҳ медорад. Ту ҳам барои ба ташвиш дучор накардани ӯ худро ором нигоҳ дор! Аломати бад шудани аҳволаш ин аст, ки нафасҳои саҳт-саҳт мекашад ва гулуяш хишшос мезанад. Ман равам, ки аҳволи янғаат бад буд.

Шаб шуд. Ман чароғи сиёхро даргиронда бар болои чароғпоя мондам. Ғайр аз ман ҳама дар хоби беморӣ буданд. Ҳанӯз аввали шаб буд, ки падарам нафасҳои саҳт кашидан гирифт ва гулуяш хир-хир кард. Усто-амакро ҷеғ зада овардам. Ӯ бо пахта ба даҳони падарам об чаконидан гирифт. Бемор чашмашро кушод, аввал ба ман ва баъд ба Усто-амак нигоҳ карда гуфт:

– Зиёдтар об диҳед, бо қошук резед!

Амак ба гулуи ӯ ду қошук об рехт.

– Бас, – гуфт падарам ва чашмонашро ба тарафи ман гардонида, сухани худро давом дод:

– Хон! Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат! ...

Бемор чашмонашро пӯшид. Баъд аз ягон дақиқа боз нафас кашидан гирифт. Амак бо пахта обчакониро сар кард. Дар ин миён бемор дар чояш қад рост кардан хост ва ба тарафи ман чашм дӯхт, дубора ғалтид ва дастонаш як ҷунбиш

хӯрданд ва баъд аз он ором гирифт. Ин оромии абадии ӯ буд.

Дар ин вақт падарам аз рӯйи ҳисоби солгардонӣ, ки ҳисоби шамсӣ мебошад, 57 солро пур карда буд.

Усто-амак баъд аз бастанӣ манаҳ ва сарангуштони пойи мурда ва пӯшонидани чашмони ӯ ба ман гуфт:

– Агар ман рафта беморони худро хабар гирифта оям, ту наметарсӣ?

– Чаро тарсам? Магар аз падари худ метарсам? – гуфтам дар ҷавоб.

– Бале, шер, – гуфту рафт ва бозгашта омада мурдабонӣ кард. Модар ва акаам баъд аз дубора омадани амак фаҳмиданд, ки падар мурдааст ва додаронам бошанд, баъд аз рӯз шудан фаҳмиданд.

Дар деҳаи ҳамсоя Юлдошбой ном як савдогари қалъачӣ буд. Ӯ мавиз, ғӯлинг, қарбос ва чомаҳои пахтадори ғичдувонӣ ғундошта ба Қазалӣ, Оқмасчид, Урунбург (Оренбург) ва ба дигар шахрҳои қозоқон ва бошқирдон мебурд ва аз он ҷойҳо молҳои русӣ меовард. Баъд аз мурури сар шудан ӯ ба кафанфурӯшӣ даромад.

Назар ба қавли худаш, ӯ ин корро барои ҳоҷатбарории мардум мекард, вагарна, ӯ ба «кафанфурӯшӣ барин як кори паст ҳеҷ эҳтиёҷ надошта»-аст. Ба мурдаи падари ман ҳам ӯ «ҳоҷатбарорӣ» карда, асбоби тақфин ва чизҳои дигари ҷанозаро дода, моро сад танга қарздор кард. Назар ба қавли Усто-амак, агар мо пули нақд медоштем, ҳамон чизҳоро аз бозор 25-30 танга арзонтар гирифтани мумкин будааст.

Барои харчи нақда ҳам 20 танга даркор шуд, ки ин маблағро ҳам ба шартӣ 25 танга карда додан, ба мо «ҳоҷатбарорӣ» карда дод. Барои бегоҳи душанбе, ҷумъа ва хатми Қуръон ҳам 25 танга лозим шуд, ки мо ин маблағро аз одамони гуногун ба тарзи қарзи майда гирифта сарф намудем. Ҳамин тариқа ман мурдаи падарро 150 танга харч карда бардоштам.

Баъд аз гузаштани рӯзҳои азодории падарам, намедонам, аз беҳабарии ман ё бо ягон сабаби дигар гови чӯшоямон дар як шаб бемор шуда, ҳаром мурд. Модарам ин хабарро дар бистари беморияш шунида гуфт:

– Ҳар балое, ки омада бошад, ба ҳамон гов занад. Кошки вай пештар мемурд, ки шояд падарат зинда мемонд. Гӯсолаашро ҳам барои саломатии худат ва бародаронат дафъа кардан даркор аст ва фармуд, ки вайро ба Хоҷахон бурда диҳам: ин як одами маъюбу бедаступо буд, ки дар як гӯшаи деҳа хобида, бо садакаи мардум зиндагонӣ мекард.

Ман гӯсоларо ба ӯ бурдам. Аммо ӯ қабул накард ва:

– Шумо ҳозир аз ман муҳтоҷтаред, чунки мардум ба ман садақа медиҳанд, ман бо вай як навъ зиндагӣ мекунам. Аммо шумо ба садақагирӣ одат накардаед. Акнун, ки падаратон вафот кард, маълум нест, ки баъд аз ин ҳоли шумо чӣ мешавад, – гуфт.

Аммо дубора модарам илтимос карда фиристонд, ки барои саломатии бачагон қабул кунад. Ин дафъа гӯсоларо ба ӯ ба хоҳири ризои модарам базӯр қабул кунондам.

Дар ин вақт ман фаҳмидам, ки Хоҷахони маиби барҷомонда аз имоми деҳаи мо боинсофтар будааст. Имом дар рӯзи ҷанозаи падарам даҳ тангаеро, ки ба ӯ доданд, бе ҳеҷ «лозим нест» гуфтан қабул карда буд. Ва ҳол он ки вай дар ҳамон вақтҳо дар анбори худ 50 ман (400 пуд) гандум ва 25 ман (200 пуд) ҷав дошт ва чӣ қадар пули нақд ва асбобу ашё доштанаширо, албатта, ман намедонистам. Аммо Хоҷахон ғайр аз ду ҷашме, ки ба садакаи мардум нигарон буд, чизе надошт.

Акаву укаҳоям, ба қавли мӯйсафедон, аз хавфи мурдан гузашта буданд, аммо аҳволи модарам рӯз то рӯз вазнинтар мешуд. Дар вақтҳои охир ба пеши дар бароварданаи ӯ ҳам мумкин нашуд ва ҳамаи эҳтиёҷҳои табиияш дар ҷойи ҳудаи ӯ мешуд, ки ман тоза мекардам.

Бародаронам беҳтар шуда бошанд ҳам, озодона ба по хеста гашта наметавонистанд. Аломати беҳтареи аҳволи онҳо дар ин буд, ки кам-кам чиз меҳӯрданд. Ман бо маслиҳа-

ти кампирон ва мӯйсафедон мурғонро ба онҳо хӯрондам. Назар ба қавли таҷрибақорон, ягона чизе, ки дар он вақт ба онҳо қувват бахшад, шӯрбои мурғӣ буд. Ман мурғонро ягон-ягон кушта намак мезадам ва ҳар мурғро 3 ё 4 бор шӯрбо карда, ба онҳо меҳӯрондам.

Чуворино дар вақт-вақташ об дода бошам ҳам, вайро аз ҳуҷум ва торочи парандагон нигоҳдорӣ карда наметавонистам, дар вақти шира пайдо кардан донаҳояшро гунчишкон чунон макиданд, ки баъзе сарҳояш паҳол барин тамоман бедон шуда монд. Аммо сарҳои саломатмонда монанди шиками офтобаи сафолин пурра ва ғафс шуда буданд. Акнун ҳуҷуми гунчишкон он қадар зарар накунад ҳам (чунки ҳар гунчишк бо 10-12 дона сер мешуд), ҳуҷуми зоғҳои сиёҳ ва зоғчаҳо, ки дар деҳаи мо бисёр буданд, сар шуда буд. Акнун бими он буд, ки чуворӣ тамом талаф шавад ва мо ҳам талаф шавем, зеро адо кардани қарзи мурдаи падарам ва хӯроки зимистонии мо ба саломат мондани ҳамин чуворӣ вобаста буд ва ғӯза бошад, пояхушк шуда, кайҳо талаф шуда рафта буд. Дар хонаи мо орди гандуме монда буд, ки танҳо барои як моҳ кифоя мекард.

Аммо ман наметавонистам, ки модарамро ба он ҳол гузошта барои «чувориҳойгӯӣ» ба ёбон равам (дар он вақт одатан парандагонро аз кишти чуворӣ «ҳой-ҳой, гала-гала ҳой» гӯён меронданд).

Лекин дар ин миён воқеае рӯй дод, ки ман хотирчамъона ба «чувориҳойгӯӣ» машғул шудам: дар вақти тангии аҳволи модарам яке аз тағоиҳоям – Алихон ҳамроҳи як нафар ҳамдеҳааш барои дидани ҳамширааш – модарам омад. Назар ба қавли ӯ, баъд аз гӯронидани акааш – мулло тағоиям модару падараш ва дигар аҳли хонаводаашон ҳамагӣ бемор шудаанд. Зани ҳудааш ва занҳои бародаронаш мурдаанд. Худааш ҳам бемор шуда будааст. Вақте ки ӯ қадаре беҳтар шудааст, падару модараш барои хабаргирии мо фиристодаанд.

Тағоиям аҳволи модарамро вазнин дида, ӯро ба хонаи ҳудашон бурдан хост:

– Дар он чо падару модар зинда ва ман саломатӣ ёфтаам.

Аммо дар ин чо ба ту, ки хурдсол мебошӣ ва ба бародаронат ҳам нигоҳубин карданат зарур аст, ба модарат парас-торӣ кардан душвор аст, – гуфт.

Мо розӣ шудем. Ў ду чӯбро ба шакли нардбон дуруст кард ва ба ҷойи пояҳои нардбон ба онҳо аргамчин кашид, ки инро «сароча» меномиданд. Ду харро пасу пеш гузошта нардбонро ба болои онҳо бор карда бааст ва бар рӯи пояҳои аргамчинӣ кӯрпахоро болои ҳам паҳн карда ба рӯи вай бе-морро дароз хобонид ва бар болои ӯ як сӯзаниро пӯшонид ба роҳ даромад.

Аз рафтани модар чӣ гуна мутаассир шудани бародаронамро намедонам, аммо худам бисёр вайрон шудам ва кӯшиш мекардам, ки овоз набарорам ва беморро азоб на-дихам, лекин аз гиряи беовоз худдорӣ карда натавонистам. Чашмам ба чашми модарам афтод, аз чашмони ниммурдаи ӯ катраҳои бисёр хурди сиришк бар рӯи заб-зардшудаву бориқгардидарафтааш мешориданд.

– Ба ҳазор дарой! – гуфт дар вақте ки харҳо ба ҳаракат даромада буданд.

Онҳо аз назар ғойб шуда рафтанд, ман дар дили худ «ӯ ҳоло намемирад, наҳод, ки ман аз падару модар якбора ҷудо шавам» гӯён худро тасалли додам ва чашмонамро, ки аз ашки талх сӯзиш мекарданд, бо остин пок кардам.

Бештарини вақти ман дар ёбон мегузашт. Дар хона танҳо дар вақти об чӯшонда ба беморон додан ва ягон чиз пухта хӯрондан мемондам. Шабҳо баъд аз торик шудани рӯз ба сари ҷуворӣ мерафтам. Дар ёбон кори муҳимми ман «ҷу-ворихойгӯӣ» буд. Аммо он парандагони шилқинро аз як тарафи замин парронам, дархол ба тарафи дигараш омада ба сари хӯшаҳои марворидмонанди ҷуворӣ менишастанд. Он парандагон ба кулӯху сангҳое, ки бо фалахмон (фало-хун) ҳаво медодам, ҳеҷ аҳаммият намедоданд. Ҳарчанд бо гуррида рафтани санг ё кулӯхи фалахмон аз сари ҷуворӣ

хезанд ҳам, пеш аз он, ки он санг ё кулӯх ба замин ғалтад, онҳо боз ба сари чуворӣ менишастанд.

Дар ин кор Икромхоҷа (писари дуҷоми Усто-амак) тадбире кард, ки ман қадре осуда шудам. Ў ба ман фармуд, ки дар ғафсии банди дасти одам, ба дарозии як оршин як чӯби сахт ёфта бо арраву тешаву рандаву парма ба сари замин овардам. Ў он чӯбро ба шакли лӯла тарошида, бо ранда суфта карда ва аз як тарафи дигари чӯб як сӯрохчаи дигар ҳам кард ва ин асбобро «таппончаи чӯбин» ном ниҳод.

Дар он вақтҳо дар деҳаи мо шикорчиён бисёр буданд, ки милтики шикории қадимиرو кор мефармуданд ва доруи милтиқ (борут)-ро худашон месохтанд. Икромхоҷа аз як шикорчӣ як халтача дору овард ва сӯрохи чӯбро бо дору пур карда аз рӯяш қадаре пахта тикқонд ва чӯбро ба тарафи парандагон рост карда, аз сӯрохи болоияш оташ дод.

Бо расидани оташ ба дору он чӯб кафида рафт. Хайрият, ки на ба ман ва на ба ӯ зарар нарасид. Аммо аз бӯи дору парандагон аз сари замин чунон гурехтанд, ки то як соат бозгашта наомаданд.

Хеши ихтироъчии мо бо ин қадар аз кори худ даст накашид ва дафъаи дигар аз чӯби аз аввалӣ ғафстар боз як таппончаи чӯбин сохт. Ин дафъа ба сӯрохи вай доруро камтар андохт ва сахт ҳам ҷой накард. Ин дафъа таппончаи мо на кафида матлаб ҳосил шуд ва бо паррондани вай парандаҳо парида мерафтанд. Мо сабр мекардем ва ҳар вақт, ки парандагон боз омаданд, боз як бор мепаррондем. Ба ҳамин тариқа чуворӣ ба осонӣ аз зарари зиёд эмин монд.

Рӯзи дигар Икромхоҷа аз шикорчиён қадаре сурб оварда, сочма рехт. Донаҳои сочмаи ӯ аз сочмаи шикорчиён резатар буда, ба қадри донаҳои арзан буданд. Икромхоҷа бо ин сочма ва таппончаи чӯбин гунчишкон ва кафтарҳои ёбоиро шикор мекард, ки ба химча гузаронида ва ба оташ дошта бирён карда меҳӯрдем. Як рӯз шикори мо барор гирифта чор дона кабӯтар (кафтар) шикор кардем, ки ду донаашро ба бародарони бемор бирён карда додам.

Сарҳои ҷуворӣ сафед шуда пухта истода буданд. Дар он рӯзҳо падари Икромхоҷа – Усто-амак, ки баъд аз вафоти падарам бемор шуда буд, ба по хеста, асозанон ба ёбон баромад ва ҷувории маро аз назар гузаронида:

– Сарҳои пухтаи ҷуворياتро пеш-пеш шикаста гирифта, дар ҷое гун кардан гир. Агар ба пухтани ҳамаи инҳо ё ба ҳазонрезӣ нигарон шавӣ, корат зӯр мешавад, дар он вақти танг ба танҳои ин корро карда наметавонӣ, – гуфт ва аз паҳлуи замини ҷувории мо як замини почпоя – ҷойи гандумро нишон дода илова кард:

– Ана, дар ҳамин ҷо гун кун, ки замини хушки саҳти ҳамвор аст ва дар ин ҷо кӯфта бардошта гирифтани дон осон мешавад.

Ман аз ҳамон рӯз сар карда ба ҷуворигундорӣ даромадам. Акнун шабҳо ҳам дар ёбон мондан даркор буд. Ман ба ин мақсад ҷуворипояҳои сарҳшон шикаста гирифташударо ғалтонда, бароварда дар сари хирманам як коза (чайла) сохтам. Ҳар қадар, ки сарҳои ҷувориро бисёртар шикаста мегирифтам, ҷуворипояҳо ҳам ҳамон қадар бисёр шуда, козаам ҳам ҳамон қадар борону шамолногузар мешуд. Охир ҷуворипояҳо ҳамон қадар бисёр шуданд, ки нимаи вақти ҳаррӯзаамро барои ба хона кашонда бурдани онҳо сарф мекардам.

Дар козаам шабҳо дар пеши ман Икромхоҷа меҳобид ва азбаски модараш ўгай буд, ба хонааш рафтан намехост. Баҷағони тандуруст ё аз беморӣ саломатёфтаи деҳа ҳам шабҳо ба пеши мо гун мешуданд ва то нимаҳои шаб гапзанон нишаста, баъд хона ба хона мерафтанд ва баъзеҳояшон, ки модари ўгай доштанд, дар ҳамин ҷо бар рӯи сарҳои ҷуворӣ ё ҷуворипояҳо меҳобиданд.

Як шаб ҳаво соф буд, сармои тунди тирамоҳӣ ба бада ни кас монанди бигизи дар оташ тафсида сӯзиш кунонида меҳалид. Дар равшании моҳ қиравҳои бар рӯи рустаниҳо пайдошуда монанди барфи навборида ялаққосзанон менамуданд. Ҳар кас медонист, ки имшаб ҳама чизҳоро хунук мезанад ва фардо гундор-гундор сар мешавад.

Ман ҳам фикр мекардам, ки «агар имшаб сармо занад, фардо ҳамаи ҷувориҳоро гундошта гирифтани даркор мешавад ва ҳол он ки ханӯз дар замин нимаи ҷуворипоё бар пой ва сарҳояшон нашикастагӣ буд. Баъд аз сармо задан оҳиста-корӣ ба кор намеравад, чунки базудӣ ялагард шуда мардум чорпоҳояшонро дар ёбон озодона яла карда сар медиҳанд ва эҳтимоли борон боридаи ҳам ҳаст, дар он вақт ҳамаи ҷувориҳоям нобуд мешаванд. Аммо як худам ба танҳои ин қадар чизро чӣ гуна ба зудӣ меғундорам?»

Ман дар ҳамин гуна фикру хаёл будам, ки Икромхоча омад. Ў аз сармо меларзид ва шикояткунон гуфт:

– Хостам аз кӯрпаҳои аз модарам бамеросмонда яке-яшро биёрам, лекин модари ӯгай надод. Ба падарам гуфтам, ӯ ҳам тарафи вайро гирифта:

– Агар як кӯрпачаро гирифта ба ту диҳам, ӯ норозӣ мешавад ва худаш аз беморӣ нав хестааст, аҷаб нест, ки қанда шавад. Ин гуна сармо одамро намекушад. Рафтани гир! – гуфт.

Боз се бача омад ва яке аз онҳо ба ман гуфт:

– Ту барои «во бибем»-гӯӣ ба Маҳаллаи Боло нарафти?

Ин сухан як дег оби ҷӯшон буд, ки ба сари ман рехт ё санги осӣ буд, ки бар сари ман гардида, тамоми аъзои баданамро ордвор соида партофт. Ман фаҳмидам, ки модарам мурдааст ва ин бача, аз куҷо бошад, шунида омадааст ва ба ман ба ҳамон тарзи ифодае, ки ба ақидаи худаш шоирона ва болаяш пӯшидааст, фаҳмондан хостааст. Аммо ба чашмонам об чарх назад, гӯё маро ба он сухан дар оташ андохта гудохта бошад, ҳамаи наму тарихи баданам хушкида буданд. Ман фикр мекардам: «Акнун чӣ кор мекарда бошам? Дар дувоздахсолагӣ ҳам бепадар ва ҳам бемодар, бародарон бемор, акаам бошад, ҳар вақт саломат ёбад, ба хондан меравад ва додарҳои хурдсолро ҳам бояд ман саробонӣ кунам. Хондан ... ва он хондан, ки худ мехостам ва падар дар нафаси вопасинаш васият карда буд, чӣ мешавад?»

Вақте ки он бача ба ман «ту барои во бибемгӯӣ нарафти» гуфт, як рафиқаш ба ӯ: «лозим нест, ба ӯ тасалли

додан зарур аст, ки на ин ки ҳазл кунӣ» гӯён пичиррос зад ва ба ман нигоҳ карда суханабро давом дод:

– Зарар надорад, Икромхоҷа ҳам бемодар аст.

– Ғам нахӯр! Ҳар чӣ бошад, мегузарад, «чист, ки нагузарад?» – гуфт Икромхоҷа, - ман даҳ сол аст, ки бе модар зиндагонӣ мекунам, маро гург нахӯрд.

Ту модар надошта бошӣ ҳам, – гуфт ба Икромхоҷа бачаи дигар, ки то ҳол хомӯш истода буд, - падар дорӣ ва модари ўгай дорӣ. Аммо барои ин (маро ишора карда) зӯр шуд, ки аз падару модар якбора ҷудо гардид. Худо осон кунад.

– Ман, ки аз модар ҷудо мешудаам, кошки аз падар ҳам ҷудо мешудам, – гуфт Икромхоҷа оҳе кашида, - то ки ба дастӣ модари ўгай гирифторм намегардидам.

Инсон вақте ки дар як душворӣ беилоҷ монда аз ҳар тараф ба худ тасаллӣ меҷӯяд, ба ҳар муносибат ва ҳар чиз барои худ як тасаллӣ тарошида мебарорад. Ман ҳам аз ин сухани Икромхоҷа барои худ як тасаллӣ тарошида баровардам ва дар дили худ гуфтам: «Агар баъд аз мурдани модарам падарам зинда мебуд ва зани дигар мегирифт, дар он вақт чӣ мекардам? Албатта, модари ўгай маро рӯйи хуш намедод, дар хона роҳ намедод, аз кӯрпахони модарам ба ман намедод ва ба болои ин, падари меҳрубонамро ба ман номехрубон мекард. Ҳоло ҳарчанд бе падару модар монда бошам ҳам, худ ба худам соҳиб мебошам, ҷуворӣ аз онӣ ман, ҳар аз онӣ ман, додарҳо дар ихтиёри ман. Дуруст аст, ки аҳволам душвор аст, лекин аз зердастии модари ўгай осонтар аст».

Ана, бо ҳамин фикр хеле тасаллӣ ёфтам. Тасаллиёбии ман то вақте давом намуд, ки рафиқонамро хоб рабуд ва баъд аз он танҳоии худро ва хусусан, ҷудоии падару модарро, ки ягона ғамхорӯ меҳрубони ман буданд, ҳис кардам ва дигарбора лашкари андӯху алам ба ман ҳучум оварда, тамоми ҳавосамро фаро гирифт. Акнун бо «ҳой-ҳой» гиря кардан меҳостам, аммо аз бими нороҳат кардани рафиқон, ки маҳз барои тасаллӣ додан ба ман ба гирди ман ғун шуда, дар зерӣ қирави тунд меҳобиданд, худдорӣ намудам. Орзу

мекардам, ки коре шуда ҳамаи ин ғаму кулфатҳо, ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман ҳам андаке рӯйи осоишро бинам ва бо хоҳиши ин орзу байти зерини як ғазали Бедилро, ки падарам дар ин гуна мавридҳо бисёр меҳонд, ба ёд овардам ва бо овози пасти ҳазин замзама кардан гирифтам:

*Эй фаромӯшӣ, кучоӣ, то ба фарёдам расӣ?
Боз андӯҳи дили гампарварам омад ба ёд!*

Дар ин вақт суруди ҷуфтронон шунида шуда, маро ба худ машғул кард.

Ҷуфтронони ноҳияи Ғиждувон одатан дар шабҳои тобистон дар соати даҳи шаб гов баста кор сар мекарданд ва заминро пеш аз баромадани офтоб дандонаву мола карда, намашро тамоман дар худаш нигоҳ медоштанд, аз хушконидани партави офтоб эмин мекарданд; шабҳои дарози тирамоҳ бошад, баъд аз нимаи шаб кор сар карда бо ҳамон мақсад пеш аз тулӯи офтоб корашонро тамом менамуданд. Дар ин гуна вақтҳо ягона тасаллибахши он ҷуфтронон, ки бо маҷбурияти зиндагӣ ҳоби ширинро тарк карда, дар шаби тор кор мекарданд, сурудхонӣ буд.

Бештарини деҳқонони ноҳияҳои Ғиждувон ва Вобканд сурудхон ва шашмақомдон буданд. Онҳо бо вучуди бесаводӣ, шашмақомро бо ғазалҳои классикӣ аз падару бобоҳишон даҳан ба даҳан омӯхта буданд (қувваи мусиқии шаҳри Бухороро ҳамеша аҳолии ноҳияҳои Ғиждувон ва Вобканд пур карда меистоданд. Аз боқимондаи онҳо – Ҳофизи халқии Тоҷикистон устои шашмақомдон Бобокул Файзуллоев аз Ғиждувон, нотанависи шашмақомшинос Шохназар Соҳибов аз Вобканд аст).

Зотан, шашмақом хеле ҳузнангез буда, ҳақиқатан тарҷумони аҳволи онрӯзаи меҳнаткашон ва аз ин ҷумла деҳқонон буд. Ҳарчанд дар фуруварди ҳар як ҳавои шашмақом тарона ва уфарҳои хеле шӯҳи шӯрангез бошанд ҳам, инҳо махсуси базмҳои хонагии рақсдор буда, ҷуфтронон ба асл ва

асоси ҳавоҳои шашмақом, ки ба ҳоли ҳудашон мувофиқ буд, қаноат мекарданд.

Чуфтроне, ки дуртар аз хирмангоҳи ман замин меронд, дар ҳавои савти ушшоқ, ки вайро “Савти калон” ҳам ме-гӯянд, як ғазали Бедилро сар кард ва дар авҷи он ҳаво чуфтрони дигар, ки дуртар аз вай кор мекард, ба ӯ ёрӣ дод. Ман бо шунидани он ғазал дар он суруд, бе он ки овозе ба-рорам, дарун-дарун гирифта, дили мусибатманзили худро қадаре ҳолӣ кардам ва дар ин ҷо ба тарзи намуна нақл кардани се байти он ғазалро, ки ба аҳволи оншабаи ҳудам хеле мувофиқ буд, муносиб дидам:

*Далели корвони ашкам, ки оҳи сардро монам,
Асарпардозии доғам, ҳарфи соҳибдардро монам.
Рафиқи ваҳшати ман ғайри доғи дил намебошад,
Дар ин гурбатсаро хуршеди танҳогардро монам ...
Фалак умрест дур аз дӯстон медорадам, Бедил,
Ба рӯйи сафҳаи офоқ байти фардро монам.*

Баъд аз ба охир расидани суруди чуфтрони аввал, чуфтрони дигар як ғазали Ҳофизро, ки аввалаш ин байт аст:

*Сабо, ба лутф бигӯ он гизоли раъноро,
Ки сар ба кӯҳу биёбон ту додаӣ моро,*

дар ҳавои Ироқ сар кард ва дар авҷи ин ҳаво чуфтрони ди-гар ба ӯ ёрӣ дод.

Ба ҳамин тариқа сурудхонии чуфтронон дар он биёбони ором то поёни шаб давом намуд ва вақте ки рӯз сафед шуд, онҳо хомӯш монданд ва рафиқонам бедор гардида, маро ба тарафи худ машғул карданд.

Ин порча як марсияест, ки аҳволи онвақтаи худро баъд аз шаст сол ба қалам оварда, ба модари худ бахшидам. Агар ин мусибатнома аз ҳад зиёд андӯҳовар баромада, хонанда-гони муҳтарамро нохушнуд кунад, маъзарат мепурсам ва маро, ки маҷбурияти фарзандии худро, қисман бошад ҳам, адо кардан хостам, умедворам, ки бибахшанд.

Савол ва супориш

1. Шумо кадом асари устод Айниро хондаед?
2. Дар бораи бемории вабо чӣ маълумот доред?
3. Падари нависанда чӣ гуна одам буд? Кадом хислатҳои некро дошт?
4. Падари устод Айни нисбат ба муллову эшон чӣ андеша дошт?
5. Хабарӣ марги модарро шунида, нависанда ба кадом ҳолат гирифтор гардид?
6. Дар бораи “Шаишақом” шумо чӣ маълумот доред?
7. Айни ба шаишақомхонон чӣ назар дошт?
8. Чаро порчаи дар боло хондаатонро нависанда марсия гуфтааст?
9. Чаро нависанда модари бемораширо ба ҳавлии тағояи фирис-тод?

ҚАҲРАМОНИ ХАЛҚИ ТОҶИК ТЕМУРМАЛИК

1. ҚАЛЪАИ ОБӢ ВА КИШТИИ САРПӢШИДА

Шаҳри Хучанд монанди чандин шаҳрҳо ва ноҳияҳои дигари Мовароуннаҳр ва Хуросон дар ҳучуми Чингиз ба ҳоли худ гузошта шуда буд. Дар он ҷо аз тарафи Султон Муҳаммад дастаи аскарони муҳофиз гузошта нашуда буд. Аҳолии он ҷо ҳам монанди аҳолии дигар ҷойҳои мамлакати султон ба дасти тақдир супурда шуда буданд. Маслиҳате ҳам, ки аз тарафи султон ба онҳо дода шуда буд, ҳамон «маслиҳат» буд, ки ӯ дар вақти гурези худ ба аҳолии сари роҳ дода буд. Ин «маслиҳат» ҳамин буд, ки мегуфт: «...Чораи кори худ созед ва барои худ гурезгоҳе ба даст оваред. Агар гурехта натавонед, таслим шавед!»

Аммо ҳокими Хучанд – Темурмалик ба он гуна «маслиҳат» ва фармонҳои хоинона ва агар сабуктар карда гӯем, беномусона гӯш надод ва аз вақте ки ӯ ҳаракати Чингизи хунрезро ба тарафи Мовароуннаҳр шунид, дар пайи мудофиаи Ватан афтод.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст

дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯстӣ ўро маҷбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва рамаке дорад, вазифаи аз тарафи Ватан ба гарданаш гузошташударо адо намояд, то ки дар пеши модари азиз – Ватан хоин ва оқи модар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ў ин нуктаро бахубӣ медонист, ки агар Ватан аз даст рафта, поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда наместонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қахрамонона дар сафи ҷанги мудофияи Ватан кушта шудан, ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастана, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин, ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе, ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи Ватан кӯшиш намояд.

Темурмалик барои иҷрои ин мақсади худ атрофи шаҳри Хучандро аз назар гузаронида, дар миёни дарёи Сир ҷазирае ёфт, ки дар он ҷо қалъае сохтан мумкин буд. Ў, пеш аз ҳама, аввал мардуми Хучандро сафарбар карда, дар он ҷазира як қалъаи мустаҳкам бино намуданро сар кард.

Ҳарчанд шаҳри Хучанд қалъаи қадимии мустаҳкаме дошта бошад ҳам, назар ба фикри Темурмалик бо одами кам ба он қалъа таъя карда, дар муқобили чингизӣён муддати дароз истодагарӣ намуда, ҷангидан мумкин набуд, чунки онҳо бо аскари бисёр қалъаи хушкиро дар муҳосираи саҳт мегирифтанд, бо манҷаниқҳои калон, ки ягона яроқи қалъагирӣ он замон буд, шаҳр ва деворҳои вайро хароб мекарданд ва зарфҳои пурнафтро оташ зада, ба шаҳр андохта, сӯхторҳо ба амал меоварданд.

Аммо қалъае, ки Темурмалик дар миёнаи об сохтан меҳост, аз хавфи санги манҷаниқ ва оташи нафт дар амон буд, зеро бинобар аз хушкӣ дур будани қалъаи обӣ, сангҳо ва зарфҳои пурнафт, ки аз канор андохта мешуданд, ба вай намерасиданд.

Дар вақте ки хучандӣён дар зери роҳбарии Темурмалик қалъаи обӣ месохтанд, ҳар рӯз аз сафи ҷанг хабарҳои бад

ва ноумедкунанда мерасид. Аммо ҳеч кадоми ин гуна хабарҳо ба азму иродаи Темурмалик футур нарасонид. Балки ҳар хабаре, ки ӯ дар бораи ваҳшигарию чингизиён нисбат ба аҳоли, боғу бўстонҳо ва киштзорҳоро сӯхтани онҳо мешунид, оташи интиқомгирии ӯ ба чӯш омада, дар мудофияи Ватан ва авлоди вай собитқадамтар мегардид.

Темурмалик баъд аз тамои намудани сохтмони қалъа, он чоро бо озуқа ва аслиҳа пур кард. Хубтарин аслиҳаи ҷангии он замон шамшер, ханҷар, найза, табарзин ва камону тир буд, ки ҳамаи ин гуна яроқҳоро ҳуди аҳолии Хучанд бо як суръат ва ғайрати ҷанговарона сохта, ба қалъа мерасониданд.

2. ТАЙЁРИИ ҲАРБИИ ҶАНГОВАРОН

Темурмалик дар рӯзҳое, ки дар сохтани қалъа ва киштиҳо машғули мекард, барои расонидани ҷавонони ҷанговар ҳам тайёри меид. Ӯ дар интиҳоб ва расонидани ҷавонони ҷанговар мазмуни ин байтро барои худ дастур кард:

*Пароканда лашкар наёяд ба қор,
Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.*

Темурмалик ба ин мулоҳиза аз ҷавонони Хучанд танҳо ҳазор нафарро интиҳоб кард, ки ҳар кадоми онҳо дар сиҳатии бадан, дар қуввати дасту бозу ва дар матонати дилу ирода мумтози замони худ буданд.

Темурмалик ин ҷавонро аз як тараф таълими ҳарбӣ дода, ба онҳо корфармоии силоҳро омӯзад, аз тарафи дигар бо нутқҳои оташини худ ҳисси ватанпарварии онҳоро бедор ва зиёд мекард ва фоҷиаҳоеро, ки чингизиёни хунхори ваҳшӣ нисбат ба аҳолии ҷойҳои ишғолкардаашон ба вучуд оварда буданд, ба ҷавонон нақл карда, дили онҳоро нисбат ба душмани разил бо оташи ғазаб ва нафрат шуълавар мекард.

Темурмалик ҷунонки сарфармондеҳ, муҳандис ва сарташвиқотчи ҷанги Хучанд буд, инчунин, ӯ сармуаллими

ҳарбӣ ҳам буд, ки ҳамаи он ҳазор ҷавонро шахсан худаш таълим меод...

Темурмалик, ба зами ин, ки лашкаркаши донишманди замони худ буд, дар кор фармудани яроқҳои ҳарбии он замон ҳам маҳорати ғавқулода дошт. Хусусан, дар тирандозӣ чунин иқтидори комил дошт, ки дар ҳеч ҷо ва аз ҳеч нишона тирӣ ӯ хато намехӯрд. Ҳар ҷанговаре, ки саҳттарини камонхоро кашаи тавонад, «қодирандоз» ва тираш ҳеч хато нахӯрад, «қадарандоз» меғуфтанд. Ба ин маънӣ Темурмалик ҳам қодирандоз ва ҳам қадарандоз буд.

Темурмалик ҷанговарони ҷавони худро ҳам бо таълиму тарбияи ҳарбӣ ва бо варзиши тирандозӣ қариб ба дараҷаи қодирандозӣ ва қадарандозӣ расонид.

Савол ва супориш

1. *Чаро Султон Муҳаммад дар ҷимояи Хучанд иштирок накард?*
2. *Темурмалик барои ҷимояи шаҳр чӣ корхоро анҷом дод?*
3. *Чаро Темурмалик танҳо ҳазор нафар ҷавонро интихоб кард?*
4. *«Қодирандоз» ва «қадарандоз» чӣ маъно доранд?*
5. *Матиро хонед ва мазмунашро нақл намоед.*

3. ХУЧУМИ ЧИНГИЗИЁН БА ХУЧАНД ВА ЧАНГ БАР БОЛОИ ИН ШАҲР. «ФИЛ» ВА «ТИЛИСМ»

Воқеаи ба тарафи Хучанд ҳаракат кардани чингизӣ ба ин тариқа рӯй дода буд: Чингизхон дар соли 615 Ҳиҷрӣ (1219 милодӣ) тайёрии дуруст дида, ғайр аз он қисмҳои аскарӣ, ки дар сарҳади Хитой ва маркази Муғулистон гузошта буд, бақияи тамоми лашкариёни худро бо худ гирифта, ба қасди поймол кардани Мовароуннаҳр, Хоразм ва Хуросон ба роҳ баромад ва дар аснои роҳ Арслонхон, Айдикут ва соири қавмҳои кӯчманчии турк, ки ба ӯ тобеъ шуда буданд, ба лашкари ӯ пайвастанд.

Чингизхон ба Утзор, ки шаҳри сарҳадии мамлакати Султон Муҳаммади Хоразмшоҳ буд, расида, ду писари худ –

Ўқтой ва Чиготойро бо лашкари гарон ба муҳосираи Утрор амр фармуд, писари дигари худ Чўчиро фармуд, ки бо қўшуни худ дашту биёбонҳои он давру пешро гардиш карда, роҳхоро забт ва нигоҳдорӣ намояд, то ки хоразмиён ба лашкариёни ӯ ҳучуми ногаҳонӣ наоваранд ва шабехун назананд. Ў Улоқнўён ва Мангубуқоро бо панҷ ҳазор кас ба тарафи Банокат ва Хучанд фиристода, ҳудаш ба тарафи Бухоро ҳаракат кард.

Чун Улоқнўён ба Банокат расид, ҳокими он ҷо – Ялангумалик бо қавми қониклӣ, ки навкарони ӯ буданд ва аҳолии шаҳр се рӯз дар муҳосира буданд. Аммо Ялангумалик дар муқобили чингизиён истодагарӣ карданро лозим надониста, барои «халос кардани ҷони худ» дар рӯзи чорум бо навкарони худ аз шаҳр баромада, ба Улоқнўён таслим шуд ва дарвозаҳои шаҳрро ба рӯйи муғулон кушода гузошт.

Улоқнўён бар хилофи умеди Ялангумалик ва ваъдаи худ дар навбати аввал ўро бо тамоми навкаронаш аз дами теғ ва неши тир гузаронид, баъд аз он аҳолии шаҳрро берун бароварда, дар майдоне ғун кард ва аз байни онҳо ҷавонон ва ҳунармандонро ҷудо карда гирифта, бақияи онҳоро тамоман қатли ом кард ва шаҳрро баъд аз тороч кардан сўхта, ба замин яксон намуд.

Улоқнўён баъд аз тамом кардани кори Банокат асирони банокатӣ – ҷавонон ва ҳунармандонро ба номи ҳашарӣ пеш андохта, ба ҷониби Хучанд раҳсипор шуд. Асирони пиёда ва гурусна дар зери теғи барахнаи саворони Чингизи хунрез пеш медавиданд. Аз асирон ҳар касе, ки аз гуруснагӣ ва мондагӣ, ё ин ки аз беморӣ аз рафтор бозмемонд, ҷаллодони хунхор бо найза ва шамшер ўро кушта реза-реза карда, партофта мерафтанд.

Аммо Хучанд, ки дар зери роҳбарияти фарзанди содики худ Темурмалик ба мудофия тайёр шуда буд, Улоқнўёнро монанди Банокат пешвоз нагирифт. Темурмалик наздик расидани чингизиёнро шунида, аз дувоздаҳ киштии сарпӯшидаи худ шаш киштиро ба сафар тайёр кард, намадҳои

болопӯши киштихоро дар об тар карда, ҳар қабати онҳоро бо қабати дигар болои ҳам часпонида, ба бом ва девораи киштиҳо кашида, рӯйи онҳоро ҳам бо як қабат лойи сахти ғафс андовонид ва ҷавонони тирандозро ба пеши даричаҳои тирандозии сипардори киштӣ шинонида, ба пешвози душмани хунхор тайёр шуд.

Вақте ки Улоқнӯён ба канори оби Хучанд – дарёи Сир расида барои худ гузаргоҳ мечуст, он шаш киштӣ ба канор наздик омада, душманро зери тирборон гирифтанд. Тирҳои пӯлодпайкони синашикоф аз камонҳои ҷавонони тоҷики кодирандоз часта, аз даричаҳои киштӣ баромада, монанди уқобони тезнохун, аммо бо суръати барқ дар ҳаво парвоз мекарданд ва беҳато ба сина, шикам ва рӯю чашми муғулон зада чок-чок мегардонданд.

Улоқнӯён, ки аз он пеш он гуна чизхоро надида буд, дар аввали кор саросема шуда монд. Ў ҳарчанд диққат мекард, бар рӯйи об аз банӣ Одам касеро намедид, ў ҳамин қадарро медид, ки чизҳои калони сиёҳчаранг дар об ҳаракат мекунанд ва аз ҳар тарафи онҳо тирҳо баромада омада, навкарони ўро ба хуни худашон огушта мегардонанд. Ў баъд аз андешаи бисёр гумон кард, ки бояд онҳо филҳои Султон Муҳаммад бошанд, зеро ў шунида буд, ки султон ҳайвонҳои кавихайкали чангӣ дорад, ки онҳоро “фил” меноманд ва бист занҷир аз он филҳоро дар Самарқанд барои муҳофизати он шаҳр гузоштааст ва бо ин мулоҳиза ў ба дили худ гузаронид, ки аҷаб нест, чанде аз он ҳайвонҳоро ба Хучанд ҳам фиристода бошад. Ў бо ин гумон навкарони худро фармуд, ки он чизхоро ба зери тирборони сахт бигиранд.

Муғулон, ки дар тирандозӣ машхури ҷаҳон шуда буданд, бо як ғазаби ваҳшиёна киштихоро дар зери борони тир гирифтанд. Тирҳо ҳам беҳато ба киштӣ бармехӯрданд ва ба ҷойи расидаашон то сӯфур фурӯ рафта халида мемонданд, аммо ба киштиҳо, ки ба гумони муғулон филҳо буданд, таъсире намекарданд. Ва ҳол он, ки назар ба шунидани Улоқнӯён захми бисёр филҳоро ҳам аз пой меафтанд ва ҳеҷ

набошад, аз сафи чанг мегурезонд. Ин «филҳо» бошанд, бо вучуди ин ҳама тир хӯрдан, бо ҳамон суръату ғайрати аввалӣ дар ҳаракат буда, дар ҳар ҷо, ки гурӯҳи серодами муғулонро медиданд, ҳамон чоро тирборон менамуданд ва тирҳояшон ҳам бехато муғулкушӣ мекарданд. Аммо тирҳои муғулон ба киштинишинон, ки пеши дариҷаҳои сипардор нишаста тир меандохтанд, ҳеҷ зарар расонида наметавонист.

Дар охири рӯз киштиҳо ба сабаби бар баданашон бисёр халида мондани тирҳои муғулон шакли чайраҳоеро гирифтанд, ки ба ҳуҷум тайёр шуда истода дукҳои бадани худро барҳезонда бошанд ва монанди чайраи ҳуҷумкунанда босуръат ҳаракат карда, босуръат тир меандохтанд.

Улоқнӯён дар охир ба ин фикр омад, ки бояд ин чизҳо фил ва ё ягон ҷондори дигар набошанд, зеро агар ҷондор мебуданд, каме ҳам бошад, аз тирборони мо зарар медиданд, балки инҳо бояд тилисме бошанд, ки тоҷикони Хучанд дар муқобили мо баста бошанд.

Улоқнӯён монанди муғулони онвақта ба сеҳру ҷоду ва тилисм бовар дошт ва инро ҳам шунида буд, ки тоҷикон моҳиртарини ҷодугарон ва тилисmbандони дунёанд. Ё баъд аз ба ин ҳаёл омадан бисёр маънос шуд, зеро назар ба ақидаи вай ба муқобили сеҳру ҷоду ва тилисм дасти одамони одӣ ва яроқи онҳо ҳеҷ кор карда наметавонист.

Шаб омад. Улоқнӯён дар ҳолате, ки як қисми аскаронаш кушта ва ҳаста шуда буданд ва ҳудаш дар фикри «тилисмҳо» дар зери бори андешаву алам монда буд, аз канори об дуртар – дар ҷое, ки тири дарёгардони Темурмалик ба он ҷо намерасид, рафта манзил кард. Темурмалик ҳам бо киштиҳои худ аз сафи чанг ба пеши қалъаи обии худ баргашт. Ҷавонони киштисаворро хӯрок ва осоиш дод ва устоҳоро фармуд, ки киштиҳои имрӯз ба чанг иштироккардаро таъмир ва ислоҳ намоянд ва шаш киштии он рӯз ба чанг набаромадаро фармон дод, ки ба сафар тайёр шаванд.

Темурмалик баъд аз анҷом додани корҳои қалъаи обӣ ва киштиҳо ҳудаш ба заврақе нишаста, ба тарафи шаҳри

Хучанд аз об баромад ва ба қалъаи хушкӣ рафт. Мардуми шаҳр ва деҳоти атрофро, ки ба қалъаи хушкӣ гун шуда буданд, ба мудофияи шаҳр таъкид намуд ва ба онҳо тавсия кард, ки ба ҳеч ҳилаву найранг ва ба тарсонишу таҳдид таслим нашаванд ва оқибати таслимшудагонро пеши назар оварда, то чон дар бадан доранд, худро ниғахдорӣ кунанд.

Темурмалик вақте ба қалъаи обӣ баргашта омад, ки шаб аз нима гузашта буд. Ў як қисм чавононро, ки рӯзи гузашта дар ҷанг иштирок накарда буданд, бо шамшерҳо, шофҳо, ханҷарҳо, найзаҳо, гурзҳо ва табарзинҳо мусаллаҳ карда, ба киштиҳое, ки он рӯз дар эҳтиёт монда буданд, савор кард ва ҳудаш дар киштии пешгард нишаста, дар торикии шаб ба сафар баромад. Ў киштиҳоро дар канор лангар андохта, ду нафар чавони ҳушёрӣ пиёдагардро ба хушкӣ фуруварда фармуд, ки ба лашкаргоҳи муғулон рафта, аз аҳволи онҳо хабар биёранд.

Ин ду нафар чавони бодпой ба тарафи мақсад рафта ба зудӣ баргашта омаданд. Назар ба қавли онҳо муғулон монанди мурдаҳо хобида буданд ва посбонони дар гирди лашкаргоҳ гузошташон ҳам аз мондагии рӯзи гузашта ва бедорхобии шабона ба танг омада, дар пинак рафта буданд.

Темурмалик фурсатро ғанимат шумурда, дар ҳар кадом киштӣ ба қадри даркорӣ посбон гузошта, ҳудаш бо чавонони зубдаи ҷанговари коромӯхта ба хушкӣ фаромад ва бо роҳнишондиҳии он ду чавон, ки аз урдуи душман хабар оварда буданд, бо пасхамиҳо, чариҳо ва ҷӯйҳо роҳи лашкаргоҳи Улоқнӯёнро пеш гирифт. Чун ба мақсад наздик расид, фармон дод, ки якбора ба урдугоҳи душман ҳучум оварда, аввал посбононро кушанд ва дар миёнаи кӯшун даромада, лашкаргоҳро зеру забар кунанд.

Ҳучуми ногаҳонии шабона-шабехун муваффақият-нок баромад. То вақте ки муғулон аз хоб бедор шуда ҳушёр шаванд ва ба ҷанг тайёр гарданд, қисми муҳимми онҳо кушта ва хаста шуданд ва Темурмалик баъд аз ба ҷанг тайёр шудани муғулон бо ҷангҳои мудофиягӣ оҳиста-оҳиста ақиб

гашта, худро ба канор кашид ва чанговарони худро дар киштиҳои «зирехпӯш» шинонда фармуд, ки дар пеши дари-чаҳои сипардор нишаста чингизиёро, ки ба канор наздик омада буданд, тирборон кунанд.

Улоқнӯён дар ин тирборон ҳам талафот дода, маҷбур шуд, ки ақиб гардад, лекин дар натиҷаи ин воқеа ӯ фаҳмид, ки он чизҳое, ки бар рӯи об сайр карда, навкарони ӯро тирборон мекардаанд, на фил будаанду на тилизму чоду, балки қалъаҳои дарёгард – киштиҳои болопӯшида будаанд, ки онҳоро Темурмалики қаҳрамон ва донишманд эҷод карда будааст.

Ба Улоқнӯён пайдарпай мадад меомад, дастаҳои аскари муғулон, ки дар роҳҳо ва деҳот барои беҳавф кардани пушту паҳлуҳои урдуи чингизиён мегаштанд, баъд аз адои вазифаи асосияшон бо фармони Ҷўҷӣ асирони ҷавонро ҳамроҳи худ гирифта, ба пеши Улоқнӯён ғун шудан гирифтанд. Ба ин тариқа дар пеши оби Хучанд саворони муғул ба бист ҳазор ва асирони ҳарбӣ, ки шахрӣ номида мешуданд, ба панҷоҳ ҳазор расиданд.

Бо вучуди ин, Улоқнӯён ҷасорат намекард, ки ба канор наздик омада, бо киштиҳои Темурмалик ҷанги рӯбарӯ кунад. Ӯ аскарони худро аз майдони тиррасии канори об дуртар манзил дода, ба таҳияи асбоби киштишикан ва киштисӯз даромад. Ӯ ба воситаи ҳунармандони асир ҷанд адад манҷаниқи калон ва ҷарҳҳои нафтандоз созондан гирифт ва ҳам фармуд, ки зарфҳо ёфта, онҳоро бо нафт пур кунанд.

Аммо Темурмалик дар ин муддат ором намеистод ва ҳар рӯз бо киштиҳо канори дарёро сайр карда ҳар аспу одаме, ки аз муғулон дар майдони тиррас ва дар ҷарогоҳҳо ба назараш намоён мешуд, бо тирҳои синашикоф ба заминашон фарш мекард.

Дар ин гуна ҷангҳо муғулон бисёр талаф мешуда бошанд ҳам, бо мададҳои пай дар пай шумораи лашкаронашон кам намегардид, балки ҳар рӯз зиёд мешуд.

Улокнӯён баъд аз тайёр шудани манҷаниқҳо ва чархҳои нафтандоз дар канори об саркӯбҳо бино кунонида, асбобҳои сангандоз ва нафтандозро ба болои онҳо шинонид. Ҳарчанд дар рафти ин корҳо Темурмалик пайдарпай тирборон карда, ба кӯшуни ӯ зарарҳои намоён мерасонда бошад ҳам, сардори муғул бо талаф кардани бисёр навқарон ва асирон, ин корро пеш бурд.

Манҷаниқҳо ба кор даромаданд. Чингизиён бо ин асбоб бо сангҳои панҷпутӣ, даҳпутӣ киштиҳои Темурмаликро сангборон кардан гирифтанд, аммо ҳар санге, ки ба киштӣ мерасид, чунонки ба ҳуволи пурпахта расида бошад, ба намадҳои нарма бархӯрда, ба киштиҳо ҳеҷ осебе расонда натавониста ба об меғелид. Киштинишинон бошанд, дар пеши дариҷаҳои сипардор оромона нишаста тир меандохтанд ва тирҳояшон беҳато муғулкушӣ мекарданд.

Ин ҷанги манҷаниқӣ барои Улокнӯён бефоида ва пурзарар баромад ва бинобар ин, ӯ чархҳои нафтандозиро босуръат ба кор даровард. Аммо муғулон ҳар зарфи пурнафтро, ки оташ зада ба болои киштиҳои Темурмалик меандохтанд, ба намадҳои тари пурлой бархӯрда, ҷоеро намесӯзонид ва азбаски бомҳои киштиҳо шервонипӯш буданд, зарфи пурнафт дар он ҷо як сония ҳам қарор нагирифта, ба рӯи об ғелида мерафт ва нафти оташгирифта ба рӯи об қадре сӯхта хомӯш мегардид ва аз худ ба рӯи об мавҷҳои чиркине мегузошт. Аммо темурмаликиён ҳамчунон душманкушӣ мекарданд.

Ҷангҳои манҷаниқӣ ва чархӣ чандин рӯз бар зарари чингизиён давом карданд. Дар ин миён Улокнӯён ба Ҷӯҷӣ хабар фиристода, аз вай мадад ва барои ба даст овардани Хучанд маслиҳат пурсид. Ҷӯҷӣ аз аскар ва асир ба Улокнӯён мадади нав фиристода, ба ӯ маслиҳат ва таълимот дод, ки дарёро бо санг пур карда, ба қалъаи оби Темурмалик роҳи хушкӣ созад.

Мувофиқи дастуруламали Ҷӯҷӣ Улокнӯён панҷоҳ ҳазор нафар асирро даҳ-даҳ ва сад-сад тақсим карда, ба болои ҳар

гурӯҳ аз муғулони савор муваккал гузошт ва фармон дод, ки онҳо аз кӯҳ санг кашонанд.

Муғулон барои сангкашонӣ кӯҳеро, ки ба ҳамон муносибат номаш «Кӯҳи Муғул» шуда мондааст, интиҳоб карданд. Як қисми асирони ҳашариро ба сангбурӣ ва сангқобӣ ва қисми дигарашонро ба сангкашонӣ кор фармуданд.

Чингизиён қувваи одамӣ ва вазни сангро ба ҳисоб нагирифта, ҳар як санги калонро ба пушти ҳар асир, ки рост ояд, мегузоштанд. Ё маҷбур буд, ки он сангро ба як бардоштан аз кӯҳ то канори об, ки бист километр зиёдтар масофа дошт, расонад. Саворони муғул бо шамшерҳои аз ғилоф кашида гурӯҳҳои сангкашонон ва ҳар асире, ки дар санг бардоштан ва роҳ рафтан сустӣ кунад ё аз гуруснагӣ ва беморӣ аз пой монад, дар ҳамон ҷо кушта мепартофтанд. Дар ин шароит ҳар рӯз садҳо асирон аз сафи кор мебаромада бошанд ҳам, чингизиён ҷойи онҳоро бо асирони наве, ки Ҷӯҷӣ мефиристод, пур карда, корро давом медоданд.

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда, хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта, барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пайдарпай сари сангрезони муғулро ба ҷойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада, роҳи сохташударо вайрон ва урдугоҳи муғулонро парешон мекарданд.

Дар ҷангҳои обӣ Темурмалик ҳеҷ талафот намедода бошад ҳам, дар ҷангҳои шабехунӣ беталафот намегашт. Муғулон хоҳ дар ҷанги обӣ бошад, хоҳ дар ҳучумҳои шабехунии Темурмалик беандоза талафот медоданд. Аммо аз он ҷо, ки қувваи муғулон бисёр буд ва ҳар рӯз ба онҳо мадади нав мерасид, талафоти онҳо ҳис карда намешуд ва талафоти Темурмалик ҳарчанд кам бошад ҳам, ба назар намоён мегардид. Бо вучуди ин, Темурмалик бо шиддати аввала ва балки аз вай ҳам зиёдтар ҷангро идома медод. Рӯз то рӯз зиёд шудани ҳисси интиқомгирии темурмаликиён нисбат

ба чингизиён ва торафт шуълавартар шудани оташи ғазабу нафрат нисбат ба онҳо ҷойи камии ҷисмонии темурмаликиёноро пур мекард. Лекин аз даст рафтани шаҳри Хучанд ва қалъаи қадимии он ва қатли ом ёфтани аҳолии кори Темурмаликро душвор кард.

Савол ва супориш

1. *Аз ин қисмат кадом лаҳзаҳо ба шумо писанд омад ва чаро?*
2. *Чаро ба киштиҳои аскарони Темурмалик тиру найзаи сарбозони мугул таъсир намекарданд?*
3. *Мугулон барои ғалаба дар ин ҷанг кадом роҳу воситаҳоро истифода бурданд?*
4. *Чаро шумораи лашқари мугул, бо вуҷуди он ки талафоти зиёд медоданд, кам намегардид?*
5. *Дар бораи таърихи шаҳри Хучанд чӣ медонед?*
6. *Аз харита шаҳри Хучанд, дарёи Сир ва Мугулистонро ёбед.*

4. ИШҒОЛ КАРДА ШУДАНИ ХУЧАНД. НАҚШИ САВДОГАРОН ДАР ИШҒОЛҲОИ ЧИНГИЗИЁН. ҚАТЛИ ОМ КАРДА ШУДАНИ АҲОЛӢ

Вақте ки қувваи Улоқнӯён зиёд шуд, як қисми аскарони худро дар зери фармони Мангубуқо ба тарафи шаҳри Хучанд гузаронидан хост. Ў ба ин мақсад чандин саргупсарҳо тайёр кард ва барои аз об гузаронидани аскарон гузаргоҳи Маҳрамро, ки аз назорати киштиҳои Темурмалик бисёр дур буд, интихоб кард. Ў фармуд, ки чандин амад (сал) сохта, онҳоро ба гупсарҳо пайваст кунанд ва гупсарҳоро ба аспони зӯри оббур банданд ва аспу одам ва яроқҳои худро бар рӯи амадҳо ҷой дода, шабона аз об ба тарафи чапи дарёи Сир гузаранд.

Чингизиён баъди аз об гузаштан тайёрии ҳарбӣ дида, ба тарафи шаҳри Хучанд ҳаракат карданд. Дар роҳ деҳаҳо ва ҷойҳои аҳолинишин ҳама ҳолӣ буданд. Як қисми аҳолии он ҷойҳо ба шаҳр кӯчида ва қисми дигарашон ба кӯҳистон гурехта буданд, аммо боғу бўстонҳо бо тоқҳои ангур ва

дарахтони мевадор ва киштзорҳо бо ҳосилоти бисёрашон барқарор монда буданд. Муғулони ваҳшӣ ҳамаи ободӣ ва осори маданиятро, ки дар пеши роҳашон мебаромад, сӯхтаву вайрон карда, пеш мерафтанд.

Вақте ки муғулон ба Қистакӯз расиданд, хабари аз обгузаштани онҳо ба шаҳри Хучанд расид. Аҳолии шаҳр, ки чанд вақт боз ҳучуми чингизийро дар назар доштанд, ба сабаби ба шаҳр наздик омадани онҳо ҳеч саросема нашуда, «меҳмонони нохонда»-ро аз болои девори қалъа бо тирҳои паррони камон ва сангҳои манҷаниқ ва чархҳои сангпаррон пешвоз гирифтанд.

Шаҳр дар муҳосира монд, аммо азбаски қувваи калони муғулон ба муқобили Темурмалик ва қалъаи оби он банд буд, муҳосираи шаҳр он қадар саҳт нашуд. Аҳолии шаҳр ҳар рӯз аз болои шинакҳои қалъа бо сангу тир ва аз дарвозаҳо баромада, дар майдон бо гурз, найза ва шамшер бар зидди чингизий сазда мешуданд. Шабҳо ба урдугӯҳи душман шабехун мезаданд.

Аҳоли бо ҳамаи ҷангҳо аз деҳоте, ки ҳанӯз аз тарафи муғулҳо ишғол нашуда буданд, ба шаҳр озуқа мекашонданд ва бо Темурмалик ҳам алоқаи ҳудро нигоҳ дошта, аз вай таълимот мегирифтанд ва ба вай бо озуқа ва аслиҳа мадад мерасониданд.

Ин ҷанги хунин хеле дер кашид, ба муғулон ҳар рӯз мадади нав мерасида бошад ҳам, бо ҷанг ишғол шудани шаҳр ба назарашон дур менамуд. Бинобар ин, онҳо роҳи иғвогариро, ки дар ишғол кардани шаҳрҳои дигар ба кор бурда буданд, дар ин ҷо ҳам пеш гирифтанд. Ин роҳ аз истифодаи савдогарони ҷосус иборат буд.

Чандин сол пештар аз он, ки Чингизхон ба тарафи Мо-вароуннахр ба сафари ҳарбӣ барояд, бо савдогарони ин сарзаминҳо робитаи ҳудро маҳкам карда, ба корҳои тижоратии онҳо ёриҳои кулӣ мерасонид, молҳои онҳоро бо нархҳои баланд мехарид, ба онҳо пешакӣ нукраи хом ва дигар чизҳои пурқимат дода, молҳои махсусро супориш мекард.

Ҳатто ҳудаш ва шоҳзодагони вай ба тарзи ғоидашарик ҳам ба савдогарон камтар сармоя, пул ва мол дода, онҳоро ба қор мебароварданд.

Савдогарон, ки аз Чингизхон ин қадар ёрмандӣ меиданд, ҳавоҳои ӯ шуда, бо дилхоҳ ва ихтиёри худ дер боз ба манфиати ӯ ва бар зарари ватан ва ҳамватанони худ ба ӯ ҷосусӣ мекарданд. Дар вақти ҷанг бошад, ҳар кадоми онҳо ба шаҳри худ аз тарафи Чингиз вакил ва намоянда шуда ме-рафтанд ва ҳамшаҳриёни худро бо ташвиқ ва тарсонӣ ва бо роҳи ҳар гуна иғво аз ҷанг ва муқобилат боздошта, ба таслим шудан розӣ мекарданд.

Чингизхон аз савдогарони Мовароуннаҳр ва Туркистон на танҳо дар сафари ҳарбии ба Мовароуннаҳр кардааш ғоида бурд, ҳатто дар сафари Хитой ҳам аз он гуна савдогарон истифода кард. Чунончи, пеш аз ба мамлакати Хитой ҳуҷум карданиш, Ҷаъфархоча ном савдогарро ба он мамлакат Элчӣ (сафир) карда фиристода буд, ки барои лашкаркашии ӯ замина тайёр кунад.

Дар сафари Мовароуннаҳр ва Хуросон бошад, савдогарон мисли сиёҳгӯш, ки пешопеши ҳайвоноти дарандаи бузург рафта, барои онҳо сайд пайдо мекунад, пеш-пеш Чингиз гашта, мардумро ба таслим шудан, даъват мекарданд, то ки чингизӣни даранда бе ҳеҷ ҷангу ҷидол гӯшти одамхӯрӣ кунанд...

Ба Хучанд Аҳмади Хучандӣ фиристода шуд, ки ин одам аз савдогарони Хучанд буда, бо Чингизхон алоқаи дерин дошт. Дар бораи муносибати Аҳмади Хучандӣ бо Чингизхон ҳуҷҷатҳои таърихӣ чунин мегӯянд: «... дар он оғоз, ки лашкариёни подшоҳи ҷаҳонгир Чингизхон саҳронишин буданд, пӯшқоворӣ ва палосворӣ дар урдуи ӯ қатъии тамом дошт ва дар хариду фурӯши он ҷизҳо манофеи бисёре ҳосил мешуд, бинобар ин, Аҳмади Хучандӣ ва ду каси дигар аз бозоргонони Бухоро асвоб (либосҳо) ва қарбос ва ғайри золика аз амтиа (матӯҳо), ки лоиқӣ қабоиلى муғул буд, ҷамъ оварда, мутаваҷҷеҳи урдуи хон шуданд...».

Назар ба тафсилоте, ки хуччати мазкур медиҳад, роҳдорони Чингиз матоъҳои хучандиро писандида, ба хон тақдим мекунанд, аммо Аҳмади Хучандӣ ба молҳои худ баҳои аз ҳад зиёд талаб мекунад. Хон аз ноинсофии Аҳмад ранҷида, бухориёнро металабад. Онҳо ихтиёрӣ молҳояшонро ба хон вогузор мекунанд. Хон хурсанд шуда, ба молҳои онҳо аз умедашон зиёдтар қимат медиҳад. Баъд аз он бадмуомилагии Аҳмадро баҳшида, ба молҳои ӯ ҳам қимати калон медиҳад.

Аз рафти воқеа маълум мешавад, ки Чингиз аз пулпарастии Аҳмад фоида бурда, ӯро ба доми худ кашид ва дар сафари Мовароуннаҳр дар қатори савдогарони пулпарастӣ дигар ӯро ҳам ба зарари ҳамватанонаш ва ба манфиати худ кор фармуд.

Қосуси иғвогари чингизӣ – Аҳмади Хучандӣ ба шаҳри Хучанд ба сифати як «ҳамватан» ба осонӣ даромад. Аммо аз он ҷо, ки оммаи аҳолии Хучанд бо ҷасорати табиӣ ва тарбияи Темурмалик дар мудуфиаи ватан тайёр буда, дар ин роҳ аз кушта шудан наметарсиданд, ӯ кори худро махфӣна дар миёнаи савдогарони калон, ки ҳампешагони ӯ буданд ва дар миёнаи шайхону муллоён, ки ба ҳадя ва тухфаи сарватмандон вобаста буданд, пеш бурд.

Савдогарон, ки мисли Аҳмад ба фоидаи тичоратии Муғулистон оби даҳонашон мерафт ва дар бадали як ҷӯра карбос ба даст даромадани чанд болиш нуқраи хомро ба пеши назар меоварданд, ба таслим розӣ шуданд. Инчунин, шайхон ва муллоён ҳам, аз як тараф, бо ташвиқоти Аҳмад аз инъому эҳсони Чингизхон умедвор шуда ва аз тарафи дигар, валинӯмати худ – савдогарони калонро ҳаводорӣ карда, розӣ шуданд, ки шаҳрро ба муғулон супоранд.

Дар натиҷа ин гурӯҳи ватанфурӯш бе он ки ба аҳолии шаҳр хабар диҳанд, вакилони худро бо пешкашҳои лоиқ ба пеши сараскари муғул фиристода, дарвозаҳоро ба рӯи чингизӣ бо дасти худ кушоданд.

Вақте ки шабона муғулон ба сари аҳолӣ ба шаҳр ногаҳонӣ рехтанд, халқи ватандӯст то ҷон доштанд, ҷангида дар майдони мубориза кушта шуданд ва онҳоеро, ки ярок бардошта наметавонистанд, бо илтимоси намояндагони таслимчӣ «амондода», аз шаҳр бароварданд.

Лекин тақдири Хучанд ва аҳолии он аз тақдири Банокат ва аҳолии вай беҳтар нашуд: чингизиёни ваҳшӣ баъд аз тороҷ шаҳрро сӯхтаву вайрон карда, ба замин яксон намуданд; аз байни аҳолии «амондода» ва аз шаҳр баровардашуда ҳунармандон ва ҷавононро ҷудо карда, боқимондаҳоро аз зану мард ва бемору пир то бачагони ширхор аз дами теғи худ гузарониданд. Танҳо он чанд нафар савдогарони калон ва рӯҳониён бо як қабат пӯшоки зарурияшон бар болои тӯдаҳои ҳокистари шаҳр ва дар байни ҷасадҳои реза-резашудаи аҳолии шаҳр зинда монданд.

Ҷоҷиҳои таслими шаҳри Хучанд ва қатли ом карда шудани аҳолии он барои Темурмалик як мусибати пурзӯри ногаҳонӣ шуд. Ў монанди шери захмхӯрда меғуррид, аммо ба захми худ марҳам намеёфт; ӯ мисли баҳри дар талотумомада мешӯрид, аммо шӯридани вай ғайр аз дар изтироб андохтани ҳастии ҳудаш ба вай ғайрае намебахшид; ӯ ҳамчун наҳанги дар регзори беобафтада метاپид, аммо ин тапиш ӯро аз гирдоби ҳаёт боз ҳам дуртар меафганд.

Темурмалик ғайр аз ба хоинон лаънат ва нафрат фирис-тодан ва рафиқони худро барои интиқомкашӣ аз душманони ғаддори хунхор ташвиқ карда, ба онҳо ҷасорат ва ғайрати тоза додан барои худ воситаи тасалли дигаре наёфт.

Темурмалик аз корҳои амалӣ дар роҳи интиқомкашӣ аз хоинони ватан ҳамин қадар карда тавонист, ки ба «баҳонаи музокираи таслими худ» Аҳмад ва ҷанде аз калоншавандагони таслимчиёноро ба пеши худ ҷеғ зад ва худ бо ду-се нафар рафиқонаш, ки ба онҳо таълимоти махсус дода буд, ба канори об баромад. Вақте ки таслимчиён ба лаби об расиданд, Темурмалик бе он, ки бо онҳо гуфтугӯ кунад ва ба онҳо фурсати лабқушӣ ва ярокбардорӣ

диҳад, бо табарзин ба сари Аҳмад ҳучум оварда, каллаи ӯро монанди чӯбқадуи хушк пора-пора кард ва ҷавонони ӯ ҳам ба дигарон ҳамла бурда, бо шамшери тез бадани онҳоро реза-реза намуданд.

Ҷавонон хостанд, ки ҷасадҳои пошхӯрдаи хоинонро дар об андохта, аз онҳо дар дунё асаре боқӣ нагузоранд, аммо Темурмалик ба ин кор роҳ надод:

– Ҷасади мурдори ин палидон оби зулоли дарёи ватани моро ҳаром мегардонад. Монед, ки гӯшти инҳоро шағолон, гургон ва мурғони мурдорхӯр хӯрда, асари инҳоро аз рӯйи замин нест кунанд! – гуфт.

Савол ва супориш

1. Мақсади муғулон аз куштори мардуми шаҳри Хучанд дар чӣ буд?

2. Чаро савдогарон ва рӯҳониён бо муғулон ҳамкорӣ карданд?

3. Оё онҳоро хоини Ватан гуфтан равоаст? Андешаатонро баён кунед.

4. «... бо табарзин ба сари Аҳмад ҳучум оварда, каллаи ӯро монанди чӯбқадуи хушк пора-пора кард ...». Дар ин ҷумла кадом санъати бадеӣ истифода шудааст? Ёбед ва онро маънидод кунед.

5. САФАРИ ОБӢ. ДОМБУРӢ

Баъд аз фоҷиаи Хучанд кори Темурмалик рӯз то рӯз душвор шудан гирифт: озуқа ва яроку аслиҳа аз ҳеҷ ҷо ба ӯ намеомад, аз вачҳи шамшер, найза, гурз ва табарзин барин яроқҳо бисёр тангӣ накашад ҳам, тир, ки як чизи бисёр сарфшаванда ва яроқи умумии асосӣ буд, кам шудан гирифт; – барои тирсозӣ чӯб ва пару пайкон ҳам дар дасти ӯ кам монда буданд; дар ҷангҳои шабехунӣ ҷанговаронаш ҳам кам шудан гирифтанд. Муғулон бошанд, торафт аскар ва ҳашари худро зиёд карда, кори дар об роҳи хушкӣ сохта ба қалъаи обӣ расонданро пеш мебурданд.

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пайдорӣ карда истодан ҳеҷ фоида надорад, пас, ба ин фикр омад, ки аз

он чо сафар кунад, то ки дар ягон ҷойи муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом гирад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда, онҳоро барои сафар тайёр кунанд, ҳудаш ба қайқе савор шуда, ба хушкӣ баромаданӣ шуд.

Рафиқони Темурмалик аз ин ҳаракати ӯ дар шубҳа афтада, дар дили худ гузарониданд, ки мабодо ӯ ба хушкӣ баромада, худро яккаву танҳо ба урдуи муғулон зада талаф шавад ва ба ин мулоҳиза ба хушкӣ баромадани ӯро манъ карданд.

Дар шаҳри сӯхта хокистаргардида ва аҳолияш кушташуда акнун туро чӣ мондааст? Агар дар пайи зану фарзандат мерафта бошӣ, бояд донӣ, ки тақдири онҳо ҳам аз тақдири хешу табори мо ва ҳамаи мардуми шаҳри мо фарқ накардагист. Дар вақте ки мо ба ин мусибати ҷонгудоз сабр мекунем, дар суроғи бозмондагони худ рафтани ту ба шаъни ту муносиб нест, ки дар пайи ҷустуҷӯи бефоида худро ба тахлука андозӣ. Ба ту лозим аст, ки зиндагии худро ниғаҳдорӣ карда, моро дар интиқомگیری аз душманон сардорӣ кунӣ.

Ман, – гуфт Темурмалик, – аз он вақт боз, ки ҷанг сар шудааст, ҳеҷ гоҳ зану фарзанди худро аз аҳли хонаводаи дигарон фарқ кунонида, барои онҳо ғамхории ҷудогона накардаам. Ба ин кори ман ҳуди шумо шоҳид ҳастед, аммо маро дар хушкӣ як чизи дигари пурқимат ҳаст, ки ман вайро аз ҳар чиз зиёдтар дӯст медорам. Ман меҳоҳам, ки як миқдори он чизро бо худ гирам, ки агар дар ғарибӣ афтам, вай барои мани аз ватан дурафтада тасаллои дили ҳиҷронзада мешавад.

Агар ба ҳама ҳол ба хушкӣ баромадан хоҳӣ, чанде аз моёнро ҳамроҳи худ гир, ки дар тахлукаҳо ба ту ёрӣ расонем, – гуфт яке аз ҷанговарон.

Дар сафарҳои пинҳонӣ ҳамеша аз ҷанд тан як тан камтаҳлукатар ва номаълумтар аст, – гуфт Темурмалик ва ба қайқ савор шуда, вайро ба тарафи хушкӣ ронда рафт.

Вақте ки ҷавонон фармоиши Темурмаликро ба амал оварда, киштиҳоро барои сафар тайёр карда буданд, ӯ ҳам аз хушкӣ баргашта омад ва дар дасти ӯ ғайр аз як халтачае, ки дар даруни вай будани як чизи андаке маълум мешуд, дигар чизе набуд. Вай дар он ҷо он халтачаро дар як миёнбанд ба миёни худ баст ва либосҳои ҳарбиرو пӯшида, бар сафар тайёр шуд. Ҷанговарон, ки як қайқ тиллову танга гирифта омадани ӯро мунтазир буданд, бо дидани ин як халтачаи назарногир дар тааҷҷуб афтоданд ва дар дили худ гузарониданд, ки шояд дар даруни ин халтача алмос ё сангҳои пурқимати дигар бошад, ки ба хирочи як мамлакат меарзида бошад.

Ҷавонон дар ин хусус бисёртар тааҷҷуб мекарданд, ки аз он пеш Темурмалик ба молу чизи дунё муҳаббат нишон намедод. Ҳоло ба ӯ чӣ шудааст, ки якчанд сангчаро ин қадар эҳтиёт мекунад ва барои овардани вай худро дар таҳлука меандозад? Дар ҳар ҳол бо вай дар бораи чӣ будани он чиз сухан кушоданро муносиб надиданд.

Темурмалик ҷавонро тақсим карда, дар дувоздаҳ киштии болопӯшида ҷой дод ва худаш дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондиҳиро адо мекард, ҷой гирифта, ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, оҳи ҷонкоҳе кашид ва худ ба худ мазмуни ин байтро суруд:

*Меравам 3-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,
Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам!*

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёрии шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барку бод мерафтанд. Муғулон баъд аз сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дар тохт шуданд, ки он сайди аз дом частаро ба даст дароранд. Саворони муғул чандин бор ба канор – дар рӯбарӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор баъд аз талафоти бисёр додан мачбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд.

Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта, аз дур назорат карда рафтано барои худ мувофиқ ёфтанд.

Улоқнуён ба Банокат – ба аскарони муҳофизи (гарнизони) муғул хабар фиристод, ки дар он ҷо дар роҳи киштиҳои Темурмалик занҷири гароне бикашанд, то ки киштиҳои вай ё дар он ҷо ба занҷир бархӯрда шикананд ва ғарқ шаванд, ё ки аз роҳ бозмонда дар муҳосира афтанд.

Темурмалик роҳи худро давом медод. Вақте ки ӯ ба пеши Банокат расида дид, ки муғулон роҳашро занҷирбанд кардаанд, дар лаби ӯ табассуми истехзокоронае пайдо шуд ва дар дили худ «агар роҳи сели ҷӯшон ва оташи хурӯшонро бастан мумкин мебуд, аҷаб набуд, ки муғулон роҳи маро баста тавонанд. Аммо чунон ки он дар дунё мумкин нест, ин ҳам имкон надорад» гуфт ва табарзини пӯлодини худро ба даст гирифта, дар пеши як дариҷаи киштӣ нишаст ва киштирононро фармуд, ҳамон паҳлуи киштиро, ки ӯ дар он ҷо нишастааст, ба занҷир наздик баранд.

Киштӣ бо як паҳлу ба занҷир наздик расид. Дариҷаи киштӣ кушода гардид, дасти пурзӯри Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи чор-панҷ рӯза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури офтоби шаъшапоши нимрӯзӣ медурахшид, намоён шуд.

Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тезии барқе, ки аз ҳаво мечаҳад, поин фуромад. Баъд аз дар об фуру рафтани занҷири кандашуда садои шараққоси бурида шудани вай ба гӯши муғулон, ки аз дур нигоҳ карда истода ғарқ шудан ё ба муҳосира афтодани қаҳрамони пуртавоноро нигарон буданд, расид ва дар паси садои занҷир садои кафи дасти чингизиён ҳам баланд гардид. Аммо маълум нашуд, ки онҳо ин кори муъҷизавори баҳодури номдорро бо қарсакзаниҳо таҳсин мекарданд, ё ин ки ба сабаби аз доми занҷирашон частани ин шери далер кафи афсӯс ба ҳам месуданд.

Киштиҳо бо низому тартибе, ки адмирали худраси тоҷик – Темурмалик нишон медод, роҳи худро давом доданд. Чингизиён монанди девонағони занҷиргусаста саросемавор ба

ҳар сӯ медавиданд, аммо чуръат надоштанд, ки ба киштиҳо наздик оянд ва бо киштিনিшинон мардонавор мубориза намоянд.

Улоқнӯён барои хабардор кардан аз ин аҳвол ба пеши Ҷӯҷӣ чопар фиристод. Ҷӯҷӣ фармуд, ки саворони муғул дар ду тараф ва дуртар аз канор дар ҷойҳои пинҳон ва пасхам камин гиранд ва худро ба темурмаликиён ҳеч нишон надиҳанд. Ҳар гоҳ, ки Темурмалик аз об ба хушкӣ барояд, бо ӯ мубориза сар кунанд. Вақте ки бо қувваи бисёр бо ӯ бичанганд, оқибат ӯ талаф мешаванд, ӯ дастгир ва ӯ асир.

Ин фармони Ҷӯҷӣ ба амал омад. Дар назари кишти-нишинон то ҷойҳои дур ягон муғул ҳам намоён наме-шуд. Киштиҳо хеле поин ба қисми поёни рӯди Сир расида буданд. Темурмалик то охир бо ин роҳ сафар карда наме-тавонист, чунки охири ин роҳи обӣ ба баҳри Арал мерасид, ки атрофи вай дар дасти муғулон буд. Чун ӯ дид, ки дар он наздикиҳо аз душман хавфе нест, фармон дод, ки бору буна ва аспу аробахоро ба хушкӣ бароранд.

Савол ва супориш

1. *Чаро сарбозон аз рафтори Темурмалик, ки ӯ ба хушкӣ танҳо рафтани буд, норозӣ шуданд?*

2. *Ба андешаи шумо Темурмалик аз хушкӣ чӣ гирифт? Лаъл, ёқут ё чизи дигар?*

3. *Бо кадом мақсад Темурмалик ва ҷанговарони ӯ соҳили назди Хучандро тарк карданд?*

4. *Дар ин қисмат корнамоиш Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?*

5. *Пас аз мутолиаи ин боб калимаҳои бароятон номафҳумро ҷудо карда, аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маънии онҳоро ёбед ва ҳифз намоед.*

6. *Аз харита рӯди Сир ва баҳри Аралро ёбед.*

7. *Дар байти зер:*

Меравам з-ин шаҳру дар дил дарди ёре мебарам,

Дарди ёре аз диёре бар диёре мебарам,

кадом санъати шеърӣ истифода шудааст?

6. ЧАНГ ДАР БИЁБОН ВА ТИРИ БЕПАЙКОН

Темурмаликиён ҳамаи асбоб, аслиҳа ва озуқаву аспу аро-баеро, ки дар киштиҳо доштанд, ба канори чапи рӯди Сир бароварданд. Ҳамаи ашӯро ба аробаҳо бор карда, аробаҳо-ро ба аспҳо бастанд ва якчанд сар аспе, ки дар миёна буд, бо навбат ва дукаса савор шуда роҳи биёбонро пеш гирифтанд.

Дидбонони пинҳонии чингизӣ ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷойи биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дида, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаи худро пеш гузаронида, ҳудаш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизӣ муқобил истод. Тирҳои ӯ монанди уқобоне, ки ногаҳонӣ парвоз карда ба гурӯҳи бумҳо ҳучум оваранд, ба тӯдаи душманон парвозкунон мерафтанд, ҳар тирӣ ӯ беҳато одаме ё асперо ба замин меғелонид. Муғулон тоб наоварда пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида, вазифаи қофила-солориро адо кард.

Ин аҳвол чандин бор такрор ёфт ва чандин рӯз давом кард. Дар охирҳо муғулон бисёр шуда, то талаф шудани як қисмашон истода мечангиданд ва оқибат шикаст хӯрда, пас мегаштанд. Дар ин ҷангҳо баъзе ҷанговарони Темурмалик ҳам кушта ва ҳаста шуданд.

Оқибат чингизӣ бисёр шуда, атрофи қофилаи Темурмаликро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунаҳоро дар миён гирифта, аз рӯйҳои худро ба муғулон гардонда, ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудоз чингизӣро ба наздик омадан роҳ надиханд ва ҳудаш шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода, ба тарафи гурӯҳи чингизӣ асп монд.

Аспи Темурмалик дар миёнаи тӯдаи душманон даромад. Шамшери дурӯя кори муғулонро якрӯя кардан гирифт, аспи

омӯхтаи кордидаи ӯ ҳам душманкушӣ мекард; - чароғпоя шуда, худро бо тамоми вазнинияш ба болои муғулон мепартофт, лағад ҳавола мекард ва дандон мезад ва бо ҳар роҳе, ки донад ва тавонад, вай ҳам аз чингизиён интиқоми ҳамватанони худро мегирифт.

Дар ин чанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтан ва пароканда шудан маҷбур гардиданд. Темурмалик бо чанговарони худ сафари худро давом дод. Лекин муғулон ӯро ба осуда сафар кардан роҳ намедоданд ва баъд аз ҳар чанг, ки нафаси худро рост мегирифтанд ва қувваи нав ба онҳо мерасид, таъқиб ва ҳучуми худро такрор мекарданд.

Дар ҳар кадоми ин чангҳо қувваи Темурмалик кам шудан мегирифт; чанговаронаш кушта ва хаста мешуданд, камонҳо шикаста, зеҳнҳо канда шуда, дами шамшер ва табарзинҳо баргашта ва сипарҳо дарида мерафтанд. Оқибат рӯзе муғулон бо қувваи бисёр калон аз канори биёбон намоён гардиданд. Вақте ки Темурмалик сиёҳии душманҳоро дид ва шумораашонро тахмин кард, чанговарони худро пеши худ гирд оварда гуфт:

– Ҷавонони қаҳрамони ватандӯст! Имрӯз дар ин маърака бояд аз мо кам саломат монад, чунки ин чанг дар шароите мегузарад, ки душман аз мо даҳ баробар зиёд аст, ҳам яроқи онҳо пурра ва аспҳошон бардам аст. Ва ҳол он ки дар дасти мо яроқ қариб намондааст ва он чизе ҳам, ки боқӣ мондааст, шикаста, канда шуда ва дамаш баргаштааст. Ҳар касе, ки аз шумо ҷонаш барояш ширин бошад, ҳамин вақт аз байни мо дур шуда, худро ба гӯшаи биёбон гирад, то ки дар вақти гармии чанг аз саф гурехта, сабаби дилшикастагии дигарон нашавад. Дар ин чанг танҳо касе иштирок карда метавонад, ки нисбат ба душмани ваҳшии хунхор нафрату ғазаби бисёр дошта бошад, хори асириро ба худ ор доништа, ҷони худро ба кафи даст гирифтаву синаашро сипар карда ба майдон даромада тавонад.

Ҷанговарон, ки ин суҳанони сардори худро шуниданд, ба ҷӯшу хурӯш омада, ба ӯ бо мазмуни байтҳои зерин ҷавоб доданд:

Чаҳон, то чаҳон аст, гарданда аст,
 Бимирад, агар шоҳ, агар банда аст.
 Ба дунё намонда касе ҷовидон,
 Наёбем мо ҳам зи мурдан амон.
 Бимирем чун кому ноком мо,
 Ҳамон беҳ, ки мирем боном мо!
 Ба номи наку кушта гаштан ба ҷанг
 Беҳ аз зиндагонии боайбу нанг!
 Бифармо, ки мо ҷонсупорӣ кунем,
 Ба ҷанги ватан бар ту ёрӣ кунем!
 Бифармо, ки мо дар сафи корзор
 Барорем аз мағзи душман димор!
 Бифармо, ки бо оташи ҷанг зуд
 Барорем аз ҳастии хасм дуд!
 Ту фармон деҳу қаҳрамонӣ бибин,
 Зи мо ҷондихӣ, ҷонситонӣ бибин!
 Ба дарё фиристӣ агар баҳри ҷанг,
 Зи тӯфон натарсем ҳамчун наҳанг.
 Ба ҳар ҷо, ки ёбем хасми дурушт,
 Салоҳ ар набошад, кушемаи ба мушт!
 Ситонем мо хуни хеш аз адӯ,
 Аз он пеш, ки хуни мо резад ў.
 Чу кардем якчанд душман ҳалок,
 Пас, он гоҳ аз кушта гаштан чӣ бок?
 Ки ин маргамон умри сонӣ диҳад,
 Ҳаёти нави ҷовидонӣ диҳад.

Чун Темурмалик аз ҷанговарони худ ин суханҳои қаҳра-
 мононаро шунид, ба онҳо таҳсину офарин гуфта, ҳар кадо-
 машонро як-як ба бағал кашида, сару рӯяшонро падарона
 бўсид ва онҳоро, ки аз сад нафар зиёд набуданд, ба пеши
 бору буна пиёда дар саф рост кард ва худ ба аспи оҳудави
 шертавон савор шуда дар пеш истод.

Чун муғулон наздик расиданд, Темурмалик нафарони
 худро ба тирборон фармон дода, ҳудаш ба тарафи муғу-
 лон асп ронда, худро дар қалби душман зад. Ў бо ҳамлаҳои

паёпай чингизиёро сар мезад, даст мебурид, по мешикаст ва сина медарид ва гурӯҳҳои даргурезафтадаи онҳоро то пароканда шуда дур гардидан пеш мекард. Вақте ки қалби лашкари душманро торумор кард, паҳлуи росту чапро ҳам ба ҳамин ҳол овард.

Пиёдагардони Темурмалик қалъавор дар пеши бору буна саф кашида истода чингизиёро тирборон мекарданд ва тирҳои онҳо монанди чолаи баҳорӣ, ки гиёҳхоро хароб ва поймол кунад, душманро ба замин меҳобониданд.

Дар вақте ки қариб буд душман тамоман мағлуб ва пароканда шавад, аз як ғӯшаи биёбон гурӯҳи нави саворони чингизиён пайдо шуда, ба пушти сафи темурмаликиён тохт оварданд ва ду тараф ба ҳам омехта шуда, ба тарзи дасту гиребон ва бағал ба бағал бо ҳам меҷангиданд.

Муғулон аз ҳама пештар бору бунаи Темурмаликро ба чанд аспу ароба, ки боқӣ монда буд, ба даст дароварда, бо посбонони зӯрдаст ба ақибгоҳи дурдаст фиристоданд ва боқимондаҳояшон то торикии шаб ҷангро давом кунониданд.

Вақте ки торикӣ ҳама ҷоро фаро гирифта дӯсту душманро аз якдигар фарқ карда намешудагӣ шуд, муғулони зиндамонда аз майдон баромада рафтанд ва Темурмалик ҳам, ки аспаш пайзада шуда ва ҳудаш аз чанд ҷойи баданаш захмдор шуда буд, пиёда аз майдони ҷанг баргашта ба қароргоҳи худ омада дид, ки дар он ҷо на бору буна мондааст ва на аспу одам.

Темурмалик бо синаи сӯзон ва дили бирён яккаву танҳо ҷанггоҳро давр мезад ва мурдаҳои ёрони бо ҷон баробари худро аз ҷасадҳои муғулон ҷудо карда, ба канорае баровард.

Дар ҳамин вақт ду нафар аз рафиконаш, ки онҳо ҳам аз чанд ҷояшон захмдор шуда буданд, аз як канор пайдо шуда, дар мурдагундорӣ ба ӯ ҳамроҳӣ карданд ва ҳамаи мурдаҳояшонро дар он ҷо ғӯрониданд.

Темурмалик бо ду рафиқи худ шабро дар он ҷо, дар пеши пуштаҳои куштаҳои муғулон гузаронид ва баъд аз рӯз

сафед шудан аз чанггоҳ як халтача талқон ва чанд дона курут ёфта, аз он чизҳо кути лоямуте карда, ҳар се нафар ба роҳ даромаданд. Лекин боз ба онҳо осуда сафар кардан мурасар нашуд ва ҳанӯз аз чанггоҳи дирӯза бисёр дур нарафта буданд, ки гурӯҳе аз саворони муғул ба онҳо расида, ба таслим даъват карданд.

Темурмалик боз ба ҷанг даромад. Ин ҷанг бисёр дер нақашида бошад ҳам, муғули бисёре кушта гардид ва ду рафиқи Темурмалик ҳам талаф шуданд. Муғулони зиндамонда пас гаштанд. Темурмалик ҳам дар ҳолате, ки бо худ ғайр аз як камону се тир, ки яке аз онҳо ҳам бепаикон буд, яроке ва чизе дигар надошт, ба роҳ даромад ва ҳанӯз бисёр роҳ нарафта ба паси худ нигоҳ карда дид, ки се нафар муғул аз дунболаш омада истодаанд.

Темурмалик аз роҳ боз истода, рӯй ба муғулон карда ва он тири бепаиконро ба ҷиллаи камон гузошта, ҷашми ростии яке аз онҳоро нишон гирифта, зехро кашиду сар дод.

Муғуле, ки ҷашмаш ба тири бепаикони Темурмалик нишона шуда буд, «воҳ» гӯён ду дасташро ба рӯ кашид. Маълум буд, ки тири бепаикони қаҳрамони пуртавон ба нишон расида, ҷашми ӯро баровардааст.

Темурмалик ду тири боқимондаро ба ҳаво баланд карда, ба ду нафар муғули боқимонда нишон дода овоз дод:

– Ҳанӯз дар дасти ман ин ду тир ҳаст, ки барои тамои кардани кори ҳар дуи шумо басанда аст. Лекин маро ҳайф меояд, ки инҳоро барои рехтани хуни мурдори шумо нобуд кунам. Беҳтар он аст, ки шумо ҷони худро ғанимат шумурда аз дунболи ман баргардед ва ин ду тир ҳам дар дасти ман саломат монад.

Муғулон, ки «қодирандозӣ» ва «қадарандозӣ»-и ин диловарро борҳо озмуда буданд ва ҷашми ҳамроҳашон ба онҳо дарси ибрати нав дода буд, танбеҳи ӯро қабул карда, ба роҳи омадашон баргашта рафтанд ва Темурмалик ҳам ба тарафи Хоразм раҳсипор гардид, ки шояд аз он ҷо ба муқобили чингизийн муборизаи нави ташкил намояд.

Савол ва супориш

1. *Темурмалик ва ҷанговарони ӯ бо кадом усул дар биёбон ба муқобили муғулон ҷангиданд?*
2. *Сабаби шикаст хӯрдани Темурмаликро шумо дар чӣ мебинед?*
3. *Бо кадом мақсад Темурмалик ба ҷанговаронаш муроҷиат кард?*
4. *Ҷавоби ҷанговарони Темурмаликро ифоданок хонед.*
5. *«Темурмалик боз ба ҷанг даромад». Аз он аъзоҳои ҷумларо муайян намоед.*

7. ТАНҲОГАРДӢ. ФОҶИАИ ХОРАЗМ. ТУРКОНХОТУН. ДАР ШАҲРИ КАТ. ИНТИҚОМ

Темурмалик яккаву танҳо аз ҷанггоҳ бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ӯ аз биёбон баромада, ба ҷойҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид. Аммо ҳамаи он ҷойҳои собиқ обод аз биёбони холии беобуалаф бадтар шуда буданд; киштзорҳо, боғу бўстонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб карда шуда буданд; деҳаҳо ва работҳо тамоман сӯхта вайрон буданд. Дар тамоми он ҷоҳо аз чинси одамӣ ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва чизе ба назар наменамуд. Аз нишонаи одамӣ танҳо ҷасадҳои сарбурида, синадарида, дасту-по шикаста ва шикамчоккардашуда буданд, ки гӯшти онҳоро дарандагон ва парандагони мурдорхӯр хӯрда буданд ва меҳӯрданд. Маълум буд, ки онҳо асари панҷаҳои мурдори дарандагони хунхори чингизӣ буданд, ки аз худашон дар он сарзаминҳо нишона ва ёдгорӣ гузошта буданд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил метапид, нафас тангӣ мекард ва ғзабе, ки нисбат ба чингизӣён дошт, садчандон зиёдтар шуда буд. Аммо чӣ чора, ки роҳи интиқомгириро намеёфт ва аз ин сабаб дарун-дарун месӯхт.

Ӯ дар ҳолате, ки дилаш бо оташи ғзаб шуълавар шуда буд, ба сӯйи пойтахти Хоразм, ки дар он вақтҳо пойтахти Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр ҳам он ҷо буд, равон шуд, ки шояд аз он ҷо барои дили худ тасаллое ёбад. Аммо дар наздикии шаҳри Урганҷ ба майдоне расид, ки дар он ҷо садҳо ҳазор ҷасадҳои мардон, занон ва кӯдакони кушташуда ба ҳам

омехта ва болои ҳам хобида буданд. Дар миёни кушташудагон часадҳои баъзе занон менамуд, ки шиками онҳоро чок карда, тифли норасидаашонро бароварда, сар бурида, дар канорашон гузошта буданд.

Темурмалик дигар тоқати дидани ин ғочагоҳ надошт ва дастҳои худро дар пеши чашм кашида ба шаҳр рафт. Аммо аз он шаҳри азиме, ки ӯ вайро чандин моҳ пеш аз ин дида буд, нишонае наменамуд: қасрҳо, кӯшкҳо, кохҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд. Чингизиёни ваҳшӣ барои тамоман нест кардани осори маданият баъд аз вайрон кардан об сар дода буданд, ки ҷойи шаҳри пештара монанди толобе ба назар менамуд.

Темурмалик аз даҳшати ин манзараи ваҳшатангез дар хайрат афтада, чашмони худро мемолид ва муайян карда наметавонист, ки оё ин манзарае, ки мебинад, як хоби ҳавлноки даҳшатоваре аст ё он шаҳри ободе, ки пеш аз ин дидани вай ба ҳаёлаш меояд, дар воқеъ ҳақиқат надоштааст ва дар ҳақиқат вай ҳаёле будааст, ки дар хоб ба сурати шаҳр ба назараш намуда будааст?

Темурмалик бешуурона ҳаракат карда, ба лаби дарёи Аму рафт ва дар лаби об нишаста, сару тани худро бо оби равони сард шустушӯ кард, ки қадре хунаш сард шуда, дилаш аз ҳаяҷон ва рағу паяш аз изтироб ором ёбад.

Ӯ баъд аз шустушӯ беҳаёлона ба ҳар тараф нигоҳ мекард, ки дар каноре, аз ҷойи нишастааш дуртар ба рӯи реги обоварда часади як одам ба назараш вохӯрд. Ӯ дар аввал он часадро яке аз мурдагон гумон кард. Аммо баъд аз андаке часад ҷунбид. Темурмалик донист, ки он часад ханӯз зинда будааст ва аз ҷояш хеста, ба пеши вай рафт. Дар ҳақиқат вай ҷондошт, аммо қуввате надошт, ки аз ҷояш хезад ва ё ғап занад.

Темурмалик донист, ки ин одам гурусна аст. Ӯро бардошта ба хушкӣ баровард ва аз хӯроки эҳтиётии худ як каф талқонро ба об омехта, атола карда, дар даҳони он кас рехт.

Баъд аз соате «мурда» зинда шуда, хеста нишаст ва қуввати гуфтор пайдо карда, саргузашти худро ҳикоя кард.

Назар ба ҳикояи ӯ, Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ баъд аз гурехтанаш аз Самарқанд аз роҳ ба модараш Турконхотун, ки дар Хоразм буд, мактубе фиристода фармудааст, ки ӯ аҳли ҳарам, ҳазина ва дигар чизҳои пурбаҳоро бардошта ба Мозандарон равад.

Турконхотун аз ин мактуб ва фармон ҳис кардааст, ки писараш аз чингизиён гурехтааст ва ӯ дар дили худ гумон кардааст, ки «акнун ачаб нест аҳли дарбор ба писараш исён кунанд ва каси дигареро ба подшоҳӣ бардоранд». Бинобар ин, ӯ касонеро, ки эҳтимоли исён кардан ё қобилияти подшоҳ шудан доштаанд ва умуман касонеро, ки мансуб ба қабилаи ҳуди Турконхотун набуданд, ба пою гарданашон сангҳои гарон баста, дар оби Аму ғарқ кунонидааст.

Ин одам ҳам яке аз он бадбахтон будааст, ки аз хушбахтӣ обварзӣ ва оббозиро медонистааст ва бандҳои дар гардану пой басташудаи ӯ ҳам сусттар будаанд, ки дар зери об онҳоро кушода ва сангҳоро аз худ дур карда тавонистааст. Баъд аз бар рӯйи об баромадан чандин рӯз дар об ва дар қазираҳо байни об мондааст ва дар охир худро ба ин канор кашидааст, лекин аз беҳолӣ дар ин ҷо афтода мондааст.

Темурмалик бо шунидани ин ҳикояти пурваҳшоният Султон Муҳаммад ва модари ӯ Турконхотунро дар қатори чингизиён гузошта, ба ҳамаи онҳо лаънат ва нафрат фиристонд ва баъд аз нигоҳубин карда ба қувват овардани ин одам ӯро ҳамроҳи худ гирифта ба роҳ даромад, ки шояд дар ягон ҷой коре карда тавонад.

Роҳи ин ду рафиқ аз болои ҳамон кушишхона буд, ки Темурмалик аз дидани он манзараи пурфочиа бетокат шуда буд. Вақте ки рафиқи нави Темурмалик он манзараро дид, навҳа ё нолаи ҷонкоҳе кашида ба рӯ афтод ва хомӯш шуд.

Темурмалик андаке об ёфта ба рӯйи он кас зад, дасту пой ва шонаву бозуҳояшро молиш дод. Аммо он одам асари ҳаёт нишон намедод – ӯ дилкаф шуда мурда буд.

Темурмалик аз ваҳшати дар Хоразм пайдошуда дар даҳшат афтода, бе он ки ба кучо рафтани худро муайян карда тавонад, монанди сарсариёни яккаву танҳо ба роҳ даромад ва дар роҳи худ ба шаҳри Кат рост омад, ки атрофи ин шаҳр ҳам пур аз мурдаҳои лухсидаву пӯсида буд, боғу бӯстонҳо хароб ва биноҳо вайрон шуда буданд. Дар ин ҷо ҳам аз авлоди одам касе ба назар наменамуд. Танҳо дар як бинои нимхаробаи ҳокимнишини ин шаҳр дастаи қаровулони муғул бо як шаҳна ҷойгир шуда буданд.

Темурмалик дар фикри интиқомгирӣ афтода, ба гӯшаи вайронае худро кашида, бе он ки ҳаракате кунад ва садое барорад, то шаб дар он ҷо хобид ва баъд аз он ки сиёҳии шаб олабро фурӯ гирифт, ӯ аз ҷойи пинҳоншудааш баромада, оҳиста-оҳиста ба бошишгоҳи муғулон рафт ва дар он ҷо камингоҳе ёфта, дар вай хазида, душманонро ба зерӣ чашми худ гирифта, нигарони фурсат шуд.

Муғулон як гӯсфандро хафа (буғӣ) карда куштанд ва баъд аз пӯст канда тоза намудан вайро бар болои тӯдаи оташе гузошта, хомсӯз ва нимбирён карданд. Аз хумҳое, ки аз шаробхонаи ҳокими пештараи он ҷо ғанимат афтода буд, ба карсонҳо – табақҳои ҷӯбин шароб рехта, чунон ки қимиз менӯшида бошанд, пай дар пай нӯшидан гирифтанд. Гӯсфанди хомсӯз бар сархушҳо ба ҷойи газак (нуқл) хидмат мекард.

Муғулон аз бисёр нӯшидани шароби ангурии пурзӯр дар андак вақт маст гардиданд ва яке аз паси дигаре афтода, ҳамагӣ дар хоби мастӣ гунуданд.

Темурмаликро вақти кор расид: ӯ ҳамаи он чингизиёнро ба хобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнахезанд. Баъд аз он аз байни аспоне, ки дар он ҷо дар ихтиёри муғулон буд, як аспӣ туркманини охусурини гарданқозро чудо карда гирифт ва аз яроқҳои онҳо ҳам табарзин, шамшер ва камону тир барин аслиҳаҳоро ба қадри даркорӣ ва барои эҳтиёт як қадар хӯрокворӣ ва гӯшти хомсӯз гирифта, аспро савор шуда, ба роҳ даромад.

Савол ва супориш

1. Мақсади муғулҳо аз тамоман хароб намудани Хоразм чӣ буд?
2. Кирдору рафтори Турконхотунро шарҳ диҳед. Муносибати худро нисбат ба чунин шахсон баён намоед.
3. Чаро ҳамсафари Темурмалик аз дидани Хоразми ваҳшатсаро якбора чон дод?
4. Ҷумлаи «Темурмаликро вақти кор расид, ӯ ҳамаи он чингизиёро ба ҳобе фиристод, ки дигар ҳаргиз барнахезанд»-ро шарҳ диҳед.

8. СУҲБАТ БО СУЛТОН МУҲАММАД. ҲАМРОҲӢ БА ҶАЛОЛИДДИН

Темурмалик аз шаҳри Кат баромада, рост ба Нишопур рафт, ки Султон Муҳаммад аз Самарқанд гурехта омада, дар он ҷо маҷлиси айшу тараб барпо карда буд. Назар ба нишондодҳои баъзе асарҳои таърихӣ: «султон Муҳаммад дар моҳи сафари соли 617 (1220) ба Нишопур даромада, масолеҳи мамлакат (салоҳи ҳоли мамлакат)-ро пушти по зада, рӯй ба нишот ва айш овард ... ба нӯшидани косоти (косаҳои) молломол даромад ва асҳоби лавҳу тараб (аҳли бозӣ ва хушвақтӣ) дар хидмати ӯ гирд омада, надим ва мушири ӯ (ҳамсуҳбат ва соҳибмашварати ӯ) шуданд...».

Темурмалик ба пеши султон даромад, аз саргузашти худ ва аҳволи мамлакат ба ӯ ҳикояҳо кард ва дар охир дар роҳи мудофияи мамлакат фикри худро ба ӯ баён намуд.

Султон Муҳаммад бо шунидани ҳар сухани Темурмалик гӯё ки аз худ дафъи малол мекарда бошад, соғарҳои паёпай мебардошт ва дар охир мастии султон ба дараҷае расид, ки суханони Темурмаликро нафаҳмида дар ҷавоби вай «ҳо-ҳо», «оре, бале» мегуфт ва баъд аз шунидани фикри Темурмалик дар бораи мудофияи мамлакат ба ҷойи ҷавоб ин рубоиро хонд:

*Айёми гул асту бас намонад, май хӯр!
Гул худ чӣ, ки то нафас намонад, май хӯр!
Аз даври фалак дар ин работи вайрон
Бас зуд, на дер, кас намонад, май хӯр!*

Темурмалик ҳам дар ҷавоби ӯ ин рубоиро хонд:

*Шоҳо, зи майи гарон чӣ бар хоҳад хост?
В-аз мастии бекарон чӣ бар хоҳад хост?
Шаҳ масту ҷаҳон харобу душман пасу пеш!
Пайдост, ки 3-ин миён чӣ бар хоҳад хост!*

Ва аз маҷлиси ӯ бо ҳазор андӯҳу алам баромад. Аҳволи султон ва суҳбати вай ба Темурмалик аз ваҳшонияти чингизиён ҳам бадтар таъсир кард, чунки ӯ ҳар ваҳшигарию чингизиёро, ки мидид, дар ғазаб шуда ва ба ғайрат омада, дар роҳи интиқомгирӣ аз душман устувортар мегардид. Аммо ин аҳволи султон ӯро ба навмедӣ ва маъюсӣ андохт, ки ин вазъият барои ӯ марғи муфти беҳунбаҳо буд.

Бо вучуди ин, Темурмалик бо бузургони аҳли дарбор вохӯрда, ба ҳар кадомашон дар бораи муқобилат кардан ба душмани хунхори ғаддор фикри худро гуфт. Аммо аз ҳеҷ кас ҷавоби мувофиқе нашонид ва дар охир ба пеши вазир рафт, ки дар ҳар кори мамлакат баъд аз султон ӯ ҷавобгар буд ва ба вай фикри худ ва аҳволи мамлакатро нақл карда, дар охири суҳбаш гуфт:

– Аммо намедонам, чӣ ҳол пеш омадааст, ки на подшоҳ ба аҳволи парешони халқ назар меандозаду на амирон ва вазирон? Вазир дар ҷавоб гуфт:

– Ҳар чизе, ки ту мегӯӣ, тамоман дуруст ва рост аст. Аммо ман ҳам дар пеши арбоби хирад ва тамиз маъзурам, зеро ман ба вазифаи қавводагӣ ва дар тартиб додани маҷлисҳои базму тараб чунон машғулам, ки ба танзими асбобу аслиҳаи мардонагӣ пардохтан наметавонам. Чанд рӯз аст, султон ба ман фармон додааст, ки барои якчанд замон созанда либос ва асбоби зинат тартиб диҳам ва то онҳо мукамал нашаванд, ба ҳеҷ кори дигар машғул нагардам.

Темурмалик азбаски дар дарбори Султон Муҳаммад ҳеҷ ҷойи умедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андӯҳу алам ва ҳасрату ғам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, мидид, ки султон ба он ҷо мактуб фиристода, ба душман муқобилат

накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вагарна, бе ҳеч муқобилат ба ҷанг таслим шуданро ба аҳоли амр кардааст. Дар ин миён ӯ шунид, ки писари Султон Муҳаммад – Ҷалолиддин байрақи қаҳрамонӣ ва ватанпарвариро баланд бардошта, дар ҳар ҷо бо муғулон мечангад ва ба онҳо голиб мебарояд.

Темурмалик дар рикоби Султон Ҷалолиддин ба муқобили чингизиён ҷангиданро ният карда, ба тарафи ӯ раҳсипор гардид. Ҷалолиддин дар он рӯзҳо дар музофоти Ғазнин, дар мавзеи Боронӣ манзил дошт.

Темурмалик ба Боронӣ вақте расид, ки Ҷалолиддин бо як лашкари калони чингизиён, ки дар зери фармони Қайқурнӯён буд, мечангид ва ҷанговарони Ҷалолиддин лашкари муғулро аз худ бисёр дида, дар ҷанг дудила шуда истодаанд. Аммо Ҷалолиддин пеш даромада, одамони худро ба пойдорӣ даъват мекунад.

Темурмалик ин ҳолро дида, бе ҳеч гуфтугузор ба тарафи душман асп давонд. Ин кори Темурмалик ба ташвиқоти қаҳрамононаи Ҷалолиддин илова шуда, ҷанговаронро водор кард, ки ҳама якборагӣ ба сӯи чингизиён бо тохт ҳучум оварданд ва аскари муғулонро қатл карданд.

Темурмалик то охири кори Султон Ҷалолиддин бо ӯ ҳамроҳ буд ва ба муқобили душман дар рикоби ӯ қаҳрамоноҳо нишон медод. Оқибат аз ҷиҳати худсарӣ, ихтилоф ва ахлоқвайронии сардорони хоразмшоҳӣ, ки онҳо дар замони Султон Муҳаммад ин тарбияро аз ӯ гирифта буданд, кори Ҷалолиддин то охир барор нагирифт: дар Ироқи Аҷам, дар вақти дар пайи ӯ афтодани чингизиён ҳокимони Шом ва Осиёи Хурд, бо вучуди даъвати ӯ, ба вай ёрӣ надоданд; бародараш Ғиёсиддин дар охири як мастӣ малик Нусрат ном касеро, ки яке аз аркони давлати Ҷалолиддин буд, кушта ва аз бародар рӯйгардон шуда, ба тарафе баромада рафт. Бароқхоҷиб ном қарахитойӣ, ки аз дарбори Султон Муҳаммад буд, дар Кирмон эълони истиқлол кард, ки ҳамаи ин ҳодисаҳо муборизаи Ҷалолиддинро ба муқобили чингизиён

мушкил мекарданд, аммо ӯ муборизаи худро мардонавор давом медод. Лекин қувваи вай нисбат ба қувваи чингизиён хеле кам буда, ҳамеша ҷангҳои нобаробар мебурд. Чингизиён бошанд, паёпай қувваҳои нав гирифта, ба муқобили Ҷалолиддин ҳучумҳои пуршиддат мекарданд.

Дар як шабе, ки лашкариёни Ҷалолиддин ва худӣ ӯ дар хоб буданд, чингизиёни бисёре ногаҳонӣ ба урдуи вай ҳучум карданд ва қариб ҳамаи лашкариёнаш кушта гаштанд ва Султон Ҷалолиддин аз миёна ғойб шуд ва касе надонист, ки ӯ дар маърака кушта шуд, ё ин ки гурехта баромада, дар қадом дашту биёбон дар дасти дуздон талаф гардид.

Баъд аз ғайб шудани Ҷалолиддин Темурмалик танҳо монда бошад ҳам, доимо мақсади аз истилогарони муғул қасосгириро дар назар дошт.

Чингизиён ҳам барои дастгир кардани Темурмалик ҷораҳои бисёре дида, ба ҳар ҷонибу атроф ҷосусҳо фиристода, кӯшиш мекарданд, ки Темурмаликро зудтар нест намоянд. Бинобар он Темурмалик маҷбур шуда буд, ки тағйири либос карда, яъне либоси дарवेशӣ пӯшида, ба дигар ҷойҳо равад.

Савол ва супориш

1. *Чаро Темурмалик ба назди Султон Муҳаммад омад? Ба фикри шумо қори ӯ дуруст буд?*
2. *Дар ҳолати ҷанг ба қорҳои ношоиста машғул будани султон ва арқони давлат нишонҳои чист?*
3. *Ба рафтори Султон Ҷалолиддин чӣ гуна баҳо медиҳед?*
4. *Сабаби шикасти лашкари Ҷалолиддин дар чӣ буд?*
5. *Рубоии Султон Муҳаммад ва рубоии ҷавобгуфтаи Темурмаликро шарҳ диҳед.*

9. ИШТИЁҚИ ЁРУ ДИЁР. ЗИНДАГОНИИ ҶАЗИРА

Темурмалик муддати дароз дар Шом ва Арабистон бо либоси дарवेशӣ гардиш кард. Дар ин миён Чингизи хунрез мурд, ба ҷойи ӯ писараш Уқтой бар тахти хонӣ нишаст. Дар замони ӯ шиддати ваҳшонияти чингизиён дар Мовароуннахр ва Хуросон қатъан шуд ва мардум қам-қам гун шуда,

ба зироат ва иморат рӯ оварданд, мамлакат як дараҷа оромӣ гирифт.

Темурмалик хеле пир шуда, мӯяш сафед ва рӯяш пурчин гардида буд. Бо вучуди ин, ӯ меҳост, ки ба ватан равад, охири умрашро дар он ҷо гузаронад ва ҷисми беобу ҳавои ватан парваришёфтаи худро дар вақти мурдан ба хоки ватан супорад. Вақте ки вай ором ёфтани мамлакати худро аз оянда ва равандагон шунид, бо ҳамон либоси дарवेशӣ табарзин ва асоро ба даст гирифта, пиёда ба роҳ даромад.

Темурмалик рост ба Хучанд омад, ки дар он ҷо таваллуд шуда буд. Аммо ӯ дар он ҷо фаҳмид, ки ҳанӯз ӯ ва қаҳрамони ӯ аз ёди дӯсту душман набаромадааст: ҷунонки аҳолии Хучанд номи ӯро ба некӣ ёд карда, ба ӯ офарин ва раҳмат мефиристанд, инчунин, чингизиён ҳам ҳар гоҳ, ки номи ӯ ва қаҳрамони ӯро шунаванд, ба ғазаб омада, дили пуркинашон нисбат ба ӯ бо оташи кинаву адоват аланга мезанад. Бинобар ин, ӯ дар Хучанд доимӣ монданро мувофиқ наёфта, ба Фарғона рафт ва бошишгоҳи доимии худро дар қаландархонаи он ҷо кард, аммо ӯ гоҳ-гоҳ ба Хучанд меомад. Аз ҳар кас аҳволи мамлакатро мепурсид, воқеаҳои замони истилои чингизиён ва аҳволи замони ҳукмронии ононро мукамал ёд мегирифт.

Дар вақти истилои чингизиён, ҷудо шудани Темурмалик аз Хучанд фарзанди ӯ тифли навзод буд, ки бо занаш дар шаҳр монда буданд. Темурмаликро ақида он буд, ки зану фарзандаш дар қатори чандин ҳазор зану фарзандони ҳамватанонаш дар қатли оми чингизиён талаф шуда рафтаанд, чунки онҳо то ба шаҳр даромадани душман ба ҳеҷ тараф гурехта ҳам наметавонистанд. Бо вучуди ин, ӯ дар зимни ҳикояҳои гузашта, вақте ки суҳан дар бораи Темурмалик меомад, аз аҳволи зану фарзанди ӯ мепурсид. Аммо дар ҳар бор дар ҷавоб хабари талаф шуда рафтани онҳоро мешунид ва бо афсӯсу надомати дарунӣ гумони худро боз як бори дигар тасдиқ мекард. Бо ҳамаи ин ӯ аз пурсуков бознамеистод.

Як рӯз яке аз пирамардони деҳаи Қистакӯз, ки бо Темурмалик ҳамсухбат буд, дар вақти аз аҳволи зану фарзанди Темурмалик пурсидани ӯ (албатта, Темурмалик – Темурмалик будани худро аз ҳама кас пинҳон медошт) дар ҷавоб «Онҳо дар ҳамон қатли ом талаф шуда рафтанд» гуфта бошад ҳам, баъд аз андаке хомӯш мондан илова кард:

– Ҳарчанд аз он воқеа зиёдтар аз бист сол вақт гузашта бошад ҳам, муғулон ханӯз душмании Темурмалик ва авлоди ӯро аз ёд набаровардаанд. Агар ту сирро нигоҳ дошта тавонӣ, ман ҳақиқати ҳолро ба ту маълум мекунам.

Темурмалик, ки бо шунидани ин суханҳо ба будани ягон хабари дигар умедвор шуда дилаш ба тапидан даромада буд, бо қасам ва аҳду паймон ваъда дод, ки ҳар чизе, ки дар ин ҷо шунавад, дар ҳамин ҷо мемонад.

Пирамард ба сухан даромад:

– Оре, дар он дарёи хуну оташ зани Темурмалик ҳам монанди ҳазорон занон, бачагон, пирон ва беморон ғарқ шуда рафт, аммо тифли навзоди ӯ саломат монд.

Темурмалик қариб буд, ки аз ин хабари шодиявари ногаҳонӣ қолабтиҳӣ шавад ва рӯйи фарзанди ба ҷон пайвандашро баъд аз наздик омадан ба ӯ надида шодикафак шавад. Аммо дили қаҳрамони ӯ, ки ба он ҳама ҷангу ҷидолҳои нобаробари пурушӯб ва ба он қадар мусибатҳо ва дарду аламҳои тоқатшикан тоб оварда буд, тавонист, ки ба ин шодмонии ногаҳонии аз ҳад зиёд ҳам тоқат кунад ва бо вучуди ин худро аз ҳаяҷон боз дошта натавониста сухани пирамардро бурида:

– Чӣ гуна халос шуд ва ҳоло дар кучост? – гӯён суол дод.

Пирамард аз ҳаяҷон ва изтиробии фавқулодаи ҳамсухбати худ пай бурд, ки ин қаландар худи ҳамон Темурмалик аст. Аммо худро ба нофаҳмӣ зада, сухани худро давом дод:

– Аз деҳаи мо дар ҳарами Темурмалик хидматгоре буд. Вақте ки муғулон ҳамаи аҳолии Хучандро аз шаҳр баровардаанд, он хидматгор ҳам тифли навзоди Темурмаликро бардошта, ҳамроҳи зани ӯ аз шаҳр баромадааст. Муғулон бо тирборон ва ханҷару шамшер ҳамаро қатли ом кардаанд.

Зани Темурмалик ҳам дар он миён кушта шудааст. Аммо он хидматгор, бо вучуди аз чанд чояш захмдор шуданаш, тифлро аз бағали худ напартофтааст ва тани худро ба чони он кӯдак сипар карда ва худро мурда сохта, дар қатори кушташудагон хобидааст ва баъд аз торик шудани шаб ӯ тифлро бардошта, ба тарафи кӯҳистон рафтааст, ки аҳолии деҳаи мо ҳам гурехта ба он ҷо рафта буданд.

Ҳаяҷони Темурмалик ҳеч паст намешуд, балки дақиқа ба дақиқа зиёдтар шуда, меҳост, ки ҳамаи саргузашти писарашро ва ҳоло дар кучо будани ӯро дар як сония фаҳмида гирад, бинобарин, боз сухани пирамардро бурида пурсид:

– Охир чӣ шуд ва он тифли навзоди бемодар чӣ гуна зинда монд?

– Сабр кун, ҳамаашро мегӯям, – гуфта пирамард ҳикояи худро давом куноид, – падару модари он хидматгор ҳам дар он гурезгоҳ буданд, ки модараш тифлро ба тарбияи худ гирифт ва дар миёнаи гурезагон занони ширдор ҳам буданд, ки ҳар кадом аз шири фарзанди худ қадре нигоҳ дошта, ба он тифл мемаконданд.

Муҳаббат ва шафқати Темурмалик ба он хидматгор, ки сабаби зинда мондани фарзандаш шудааст, чӯш зада:

– Ҳоло он хидматгор зинда аст? – гуфта пурсид.

– Не, – гуфт пирамард дар ҷавоб, – яке аз он захмҳо, ки дар қатли ом аз ханчари муғулон расида буд, ба бадӣ гашта, реши равон шуд ва он ҷавон бо он реши равон дар ҳамон рӯзҳои гурезагӣ фавтид. Аммо падару модари ӯ он тифлро парвариш карда ба воя расонданд.

– Падару модараш ханӯз зиндаанд? – гуфта боз Темурмалик пурсид.

– Онҳо ҳам баъд аз ба воя расидани он кӯдак яке аз паси дигаре вафот карданд, – гуфт пирамард дар ҷавоб.

– Хуб, ҳоло он кӯдаки бавоярасида дар кучост? – гуфта пурсид Темурмалик бо ҳаяҷони аввалӣ.

– Аз кӣ ва чӣ будани он бача танҳо ман, ки бо падари он хидматгор дӯст будам ва як нафари дигар, ки аз қадрдонони Темурмалик аст, хабардор ҳастему бас. Мо барои

нигаҳдории он шербача аз шарри душманони гургтабиати рӯбоҳхислат ин сирро махфӣ нигоҳ доштем. Баъд аз он ки кӯдак ҷавони калон шуд, барои ин ки ӯ фарзанди кадом кас будани худро донад, ҳақиқати ҳолро ба худи ӯ фаҳмонидем ва ӯро ҳам таъкид кардем, ки барои нигаҳдории ҷони худ ва ҷони парваришкунандагони худ ин сирро ба касе нагӯяд.

– Хуб, ҳоло он ҷавон дар кучост? – гӯён Темурмалик боз ҳам сухани пирамардро бурида пурсид.

– Баъд аз он ки – гуфт пирамард, – падархонду модархондаш мурданд, ба ҷазирае, ки қалъаи Темурмалик дар он ҷо буд ва ҳоло муғулон он ҷазираро «Арал» мегӯянд, рафта, дар он ҷо кулбае бино карда, ба худ бошишгоҳ сохт ва аз он ҷо бо каланд қадре замин кушода киштукор кард, то ки ҷойи қаҳрамонии падарашро обод ва чароғашро равшан нигоҳ дорад ва ҳоло ҳам дар ҳамон ҷост.

– Дар он ҷазира ғайр аз писари Темурмалик боз каси дигаре ҳаст? – Темурмалик пурсид.

– Баъд аз он ки бо таҷрибаи писари Темурмалик мардум ҳосилхезии он ҷазираро донистанд ва дарё ҳам ҳар сол ба атрофи ҷазира ҳоку регҳои нав оварда партофта, он ҷоро васеъ кардан гирифт, баъзе безамин ва камзаминҳо тобистон он ҷо рафта, киштукор мекардагӣ шуданд. Аммо ғайр аз писари Темурмалик зимистон дигарон ба қишлоқи худ баргашта меоянд ва ӯ бошад, тобистону зимистон дар он ҷо зиндагӣ мекунад.

Темурмалик бо дили пур аз шодӣ аз пеши пирамард баромад ва шабона ба лаби дарё рафт, ки ба ҷазира гузарад. Хушбахтона, дар канори об якчанд қайқҳо буданд, ки деҳқонон тобистон дар рафтуои ҷазира аз онҳо фоида мебурданд. Темурмалик ба яке аз он қайқҳо савор шуда, ба ҷазирае, ки чандин сол пеш аз ин он ҷоро бо як олам андӯху алам тарк карда буд, гузашт.

Дар ҷазира аз қалъа асар намонда буд, аммо дар ҷойи вай як кулбаи пастак менамуд, ки аз тобдонаш рӯшноии чароғе ба назар намоён мегардид. Азбаски ҳанӯз киштукор

сар нашуда буд, дар он ҷо ғайр аз нури чароғи он кулба дигар асари ҳаёт ва зиндагонӣ наменамуд.

Темурмалик рост ба пеши он кулба рафт ва дар торикӣ истода аз тобдон даруни кулбаро аз назар гузаронид. Дар он ҷо як ҷавони баландқомати тахминан бистудусола, ки нав мӯйлаб сабз карда буд, таом меҳӯрд. Ӯ ба пеши дари даромади кулба омада истода сурфа кард.

– Ҷавон дартоз аз кулба баромада:

– Кист? – гӯён ояндаро пурсид.

– Ман, яке аз ҷӯраҳои падарат! – гӯён Темурмалик ба ҷавон наздик шуд ва ўро ба оғӯши пиронаи худ, ки аз ғояти шавку ҳаяҷон чун оғӯши ҷавонон гарм шуда буд, бо иштиёқ ва шодмонӣ кашида, падарона бўсид ва ҳар ду ба кулба даромаданд.

Ҷавон дар пешгоҳи кулба пӯстакеро паҳн карда, қаландарро бар рӯи вай шинонд ва аз нону таоми тайёри худ ба пеши ӯ кашида, ўро зиёфат кард.

Ҷавонро гармбӯсиҳо ва бо ҳаяҷон вохӯрдӣ карданҳои ин қаландари пир, ки аз ҳар ҳаракаташ иштиёқи падарона зоҳир буд, ба тарафи худ кашид. Бо вучуди ин, аз он ҷо, ки кинаи чингизӣ ва маъмурони онҳоро нисбат ба падари худ медонист, бо ин меҳмон бо эҳтиёт муносибат карданро лозим донист ва дар муомилаи ин шахси ношинос мазмуни ин байтро, ки Саъдӣ гуфтааст:

*Манеҳ дар миён роз бо ҳар касе,
Ки ҷосус ҳамкоса дидам басе,*

ба худ дастуруламал қарор дода пурсид:

– Шумо бо падари ман дар кучо ва чӣ гуна ҷӯра шуда будед?

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, нишон медод, ки гӯё ӯ дар ҳамаи он корҳо ба Темурмалик ҳамроҳ будааст ва дар охири сухан аз ҷавон пурсид:

– Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?

– Ҷавон ҳамон эҳтиёткори аввалаашро аз даст надода ҷавоб дод:

– Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам наме-
донам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта, ба ин синну
сол расидаам.

– Ман падари ту мебошам! – гуфт қаландар дар ҳолате,
ки ашки шодӣ аз ҷашмонаш меҷакид.

Ҷавон бо шунидани ин суҳан, ки гувоҳии дилашро тас-
диқ мекард, дар ҳаяҷони тӯфонмонанде афтод. Лекин аз
эҳтиёткорӣ ба қувваи ҷавонӣ худдорӣ карда гуфт:

– Як пирамард ҳаст, ки «падаратро мешиносам» мегӯяд,
агар ӯро оварда, бо шумо рӯ ба рӯ кунам, ҳақиқати ҳол рав-
шан мешавад.

– Зудтар он пирамардро ҷеғ зан! – гуфт Темурмалик ба
писараш.

Ҷавон ҳамон замон аз об бо қайқ гузашта, ба тарафи
шаҳр рафт ва саҳарии барвақт ду пирамардро ҳамроҳи худ
гирифта омад, ки яке аз онҳо ҳамсуҳбати дирӯзаи Темурма-
лик буд ва дигаре касе буд, ки дар аввалҳои ҳокимии Темур-
малик дар Хучанд ба ӯ пешхидматӣ мекард.

Пирамардон ба кулба даромаданд. Чун ҷашми ҳамсуҳ-
бати дирӯзаи Темурмалик ба ӯ афтод, фарёди шодиёнае ба-
роварда, ӯро ба бағал кашид ва сару рӯяшро бӯсида гуфт:

– Худи дирӯз ман пай бурда будам, ки ту Темурма-
лик мебошӣ, азбаски ту сирри худро накушодӣ, ман ҳам
изҳори дарёфти дили худро муносиб надониста будам; Ху-
доро шукр, ки он дарёфти ман рост баромад.

– Дили ман ҳам гувоҳи медиҳад, ки шумо Темурмалик
мебошед, – гуфт пирамарди пешхидмат, – бо вучуди ин, агар
рухсат диҳед, нишонаеро, ки худам медонам, бибинам, то ки
дар дили касе шубҳа намонад.

Темурмалик рухсат дод. Пешхидмати пештарааш рони
чапи ӯро кушода, ҷашм андохт ва фарёд кашида гуфт:

– Валлох, ки шумо Темурмалик мебошед! – ва ба дигарон
нигоҳ карда, илова намуд, – ин кас дар ҷанги Қарахитоиён
аз рони чапи худ тир хӯрда захмдор шуда буд, ки ман он

захмро намад сӯхта пахш карда, то беҳ шуданаш нигохубин карда будам ва ҷойи он захм сиёҳча шуда монда буд. Он доғ холо ҳам дар ҳамон ҷо ва ба ҳамон ҳол намоён аст.

Бо шунидани ин суханҳо ҷавон худро ба пойи падар андохт, бо лабҳои аз ҳаяҷон хушкида кафи пойи пуробилаи ўро мебӯсид ва ҷашмони пур аз ашки шодии худро бар рӯи пойи аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро аз бўсаҳои гарми муштоқона саршор мекард. Ду пирамард бошанд, якдигарро оғӯш карда, лабу рӯи ҳамдигарро мебӯсиданд ва бо ин шодии ногаҳонӣ худашонро табрик мекарданд. Ин манзара чунон шодибахш буд, ки нависандаи ин сатрҳо ҳам дар вақти таҳрир худро аз ҳаяҷон боздошта натавонист.

Баъд аз он ки падару писар аз бўсаву канор дилосо шуданд, мӯйсафедон ҳам ба навбат Темурмаликро ба оғӯш кашада, аз канору бўс табли шодмониро баландовоз карданд.

Баъд аз рӯз сафед шудан пирамардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта, худашон рафтанд, то ки ин ду алампасидаи ғамиҳичроншикан бо якдигар дарди дилҳои ғамдидаи худро гуфта ва шунда, доди худро аз айёми дурӣ ва маҳҷурии гузашта ситонанд.

Пирамардон аз об гузаштанд. Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам ҷудо шуда, ба хонаҳои худ рафтанд.

Лекин хабари омадани Темурмалик як сирри шодиангези калоне буд, ки дар дили ҳеҷ кас намегунҷид: ҳар кадоми ин пирамардон ҳамин ки дӯстони бозътимодашонро دیدанд, «як гап мегӯям, ба ҳеҷ кас нагӯй!» гӯён сирри омадани Темурмаликро кушоданд ва ҳамин қадар худдорӣ карда тавонистанд, ки дар бораи бошишгоҳи ӯ ва писари ӯ ба касе лаб накушоданд. Он дӯстони «бозътимод» ҳам ба дӯстони «бозътимод»-и худ ин сирро, ба тарзе ки дар боло нишон дода шуд, гуфта додан гирифтанд. Дар натиҷа хабари омадани Темурмалик дар шаҳр овоза шуд ва ӯ маҷбур шуд, ки аз ҷазира сафар кунад.

Савол ва супориш

1. *Чаро Темурмалик дар пирӣ ба ватан баргаишт?*
2. *Аз кирдору рафтори писари Темурмалик кадом хислатҳои ӯро ҳис кардед? «Пирамардон аз об гузаитанд». Ҷумла хуллас аст ё тафсиلى? Онро таҳлил кунед*

10. ЧАҒАТОЙХОН. САФАР АЗ ЧАЗИРА. ИНТИҚОМГИРӢ ДАР ВАҚТИ АСИРӢ. АТРИ КАФАН

Хабари омадани Темурмалик ба маъмуруни муғул ҳам расид. Маъмурон аз як тараф ба кофтуков даромада бошанд, аз тарафи дигар, ин хабарро ба Чағатой, ки ҳокими Туркистон, Мовароуннаҳр, Хуросон ва Ғазнин то лаби оби Синд буд, расонданд.

Чағатой бадтарин ва хунхортарини писарони Чингизхон буд, ӯ дар ҳамаи сифатҳои ваҳшиёна ва золимона вориши ҳақиқии Чингизи хунрез буд. Бинобар ин, Чингиз ниғаҳдории қонуни ваҳшиёнаи худро ба ӯ супурда буд. Масалан, аз рӯйи қонуни Чингизхон рӯзона дар об даромадан ё гӯсфандро сар бурида куштан, мамнӯъ буд.

Чағатой, ки дар вақти оромии мамлакат дар ҳақиқии раиат, хусусан дар ҳақиқии мардуми тоҷик, ин қадар саҳтгирӣ мекард, бо шунидани хабари Темурмалик чиҳа қардани ӯ худ аз худ маълум аст.

Чағатой чандин ҳазор саворони ҷаррорро дар зери фармони Қатағанӯғлон ба сафар баровард ва ба ӯ фармон дод, ки «ҳамаи дашту биёбонро ҳалқа гирифта, ҳар каси дучоромадаро дастгир карда, бояд то Хучанд равӣ ва агар дар ин миён Темурмалик ба даст наафтад, бояд ки тамоми Мовароуннаҳр ва Хуросонро кофтуков кунӣ, то ӯро ба даст надарорӣ ва ё накушӣ, ба пеши ман боз нагардӣ ва ба кашидани ёсо (чазо) мунтазир бошӣ!»

Баъд аз он ки дар Хучанд маъмуруни маҳаллӣ дар кофтукови Темурмалик шиддат ё вусът бахшиданд, ӯ дар ташвиш афтод. Ташвиши ӯ на барои ин буд, ки ба даст меафтад ё кушта мешавад, балки ӯ аз ин метарсид, ки агар дар

он чо дастгир шавад, писараш ҳам дастгир ва кушта хоҳад шуд. Бинобар ин, ӯ аз ҷазира сафар карданро мувофиқ ёфт.

Темурмалик инро медонист, ки агар ӯ аз ҷазира рӯйи-рост сафар кунад, писараш аз вай чудо намешавад ва агар дар ҷое ба дасти душман афтад, ӯ ҳам гирифтор мешавад. Бинобар ин, шабе, бе он, ки ба писараш хабар диҳад, дар вақти дар хоб будани ӯ табарзин ва асои қаландариро ба даст гирифта, оҳиста аз кулба баромада ва бо қайқе, ки дар канори об буд, ба тарафи рости дарёи Сир аз об гузашт ва қайқро ба канори об баста, худаш ба тарафи кӯҳистони Кон-сой нигоҳ карда равон шуд.

Писари Темурмалик як вақт аз хоб бедор шуда дид, ки падараш дар ҷойи хобаш нест. Аввал «шояд барои ёзидан берун баромада бошад» гуфта қадре нигарон шуд. Вақте ки ӯ ба зудӣ баргашта наомад, барои хабаргирӣ берун баромад, аммо ӯро дар наздикиҳои кулба наёфт. Дуртар рафт, ӯ нест. Ҳама ҷойи ҷазираро гардиш кард. Боз аз вай асаре наёфт. Рӯз ҳам шуд, наомад.

Чавон ба гузаргоҳи ҷазира, ба ҷое, ки қайқ дар он ҷо меистод, рафт. Қайқ дар ҷояш набуд. Ӯ муқаррар кард, ки падараш аз об гузаштааст, аммо дар тарафи чапи об ҳам қайқи барзиёд наменамуд. Бинобар ин, ӯ тарафи дасти рости дарёи Сирро чашм андохта, ҷазираро гардиш кард. Дар он ҷо як қайқи холиро дид ва донист, ки падараш ба тарафи дасти рости об гузаштааст.

Чавон хост, ки аз пайи падараш равад. Аммо қайқ набуд, ки савор шуда аз об гузарад. Ӯ баргашта ба кулба омад. Аз он ҷо ду ҷўбқадуи калонро, ки дар вақти оббозӣ онҳоро дар паҳлуи худ мебаст, гирифта бозгашта, ба канори ҷазира рафт. Дар он ҷо либосҳояшро аз тан кашида бугча кард, кадуҳоро дар зерин бағалаш аз ду тараф баст ва бугчаро ба сараш банд карда, ба об фурумад. Дар андак фурсат моҳивор обро бурида, ба он тарафи об – ба пеши қайқи худ гузашт.

Чавон кадуҳоро аз бағал кушода, дар даруни қайқ гузошт ва бугчаро яла карда, либосҳояшро пӯшида, пайи падари гумгаштаи худро гирифта, ба роҳ даромад.

Чавон дар санглохҳо ва заминҳои сахт нақши пойи падари худро гум кард. Аммо баъди қадре пеш рафтан ва ҳар тарафро аз назар гузаронидан боз нишонаҳои пойро ёфта дар роҳи худ давом менамуд. Бар болои баландиҳо ва тепаҳое, ки дар роҳаш рост меомаданд, баромада ба ҳар тараф назар меандоخت, ки шояд аз гумкардаи худ нишонае ёбад. Чун чизеро намедид, боз дар роҳи худ шитоб мекард.

Чавон, чунонки аз ҳазира аз падари худ хеле дер баромада буд, инчунин, дар роҳ ҳам барои пайковӣ хеле дер монд. Бо вучуди ин, паю почайи чавонӣ ба ӯ ёрӣ дод, ки дар нирӯзӣ аз болои як баландӣ сиёҳии падари худро дида тавонад. Аммо ӯ падари худро дар вазъияте дид, ки шодии аз ёфтани мақсуд пайдошудаашро ташвиши он ҳолат барҳам дод: падарашро чандин савори мусаллаҳи муғул пеш андохта мебурданд.

Саворон Темурмаликро бурда, ба хонаи сиёҳе дароварданд. Дар пешгоҳи он хонаи сиёҳ Қатағанӯғлон ҷой гирифта буд ва дар гирдогирди хона қадре поёнтар аз сардор сарҳангони муғул менишастанд, ки ҳамаашон мусаллаҳ буда, дар пеши ҳар кас як камон бо як тиркаши пуртир гузошта шуда буд.

Ясаул аз бозуи Темурмалик дошта, ба ӯ фармуд, ки бо одати муғул зону зада, ба Қатағанӯғлон, ки сардори лашкар буд, таъзим ва эҳтиром намояд.

Темурмалик бо як чунбиши инодкорона бозуи худро аз панҷайи ясаул бароварда гуфт:

– Ман дар дунё ба касе таъзим нахоҳам кард!

Ясаул бо нигоҳи пурсиш ба Қатағанӯғлон чашм дӯхт, ки сардор дар ҳаққи ин «беодоб» чӣ мефармуда бошад.

Қатағанӯғлон ба ясаул нигоҳ карда гуфт:

– Зону заданаш лозим нест. Бигузор монанди як одами шубҳанок ба пурсишҳо рост истода ҷавоб диҳад.

Темурмалик мунтазири сухани ясаул нашуда, рост ба Қатағанӯғлон нигоҳ карда гуфт:

– Ман ҳеҷ гоҳ мисли як одами шубҳанок ё гунаҳкор рост истода ба пурсишҳо ҷавоб намедиҳам. Агар ту аз ман

чизеро пурсидан ва ба пурсишҳои худ аз ман ҷавоб гирифтани хоҳӣ, роҳ деҳ, то ман дар ҷое нишонам, ки ба ман муносиб бошад. Баъд аз он аз ман ҳар чӣ мепурсида бошӣ, пурсидан гир! – Хуб, – гуфт Қатағанӯғлон, – ҳар ҷо, ки меҳоҳӣ, бинишин, лекин ба пурсишҳо рост ва дуруст ҷавоб деҳ!

– Ман дар умри худ дурӯғ нагуфтаам, – гуфт Темурмалик ва рафта дар паҳлуи Қатағанӯғлон, ки сарҳангон барои эҳтироми сардори худ он ҷоро ҳолӣ гузошта буданд, нишаст ва ба ӯ нигоҳ карда гуфт:

– Пурсидан гир!

– Ту Темурмалик нестӣ? – Қатағанӯғлон ба ҷашмони Темурмалик ҷашм дӯхта пурсид.

Темурмалик инкор карданро ба шаъну шарафи худ муносиб надида:

– Оре, ман ҳамон Темурмалики хучандиям, ки яккаву танҳо ҳазорҳо шумо барин чингизиёни хунхорро, чунон ки саги газандаро кушанд, куштаам! – гуфт.

Муғулҳо бо шунидани ин сухани Темурмалик ба ҷунбиш омаданд ва ҳамаашон шамшерҳояшонро аз ғилофҳо кашида, ба Қатағанӯғлон нигоҳ карда мунтазири фармони ӯ шуда истоданд.

Қатағанӯғлон бо ҷашмоне, ки аз оташи ғазаби ваҳшиёнааш шуълавар шуда буд, ба Темурмалик нигоҳ карда меистод. Ӯ дар ҷавоби ин сухани ҷонгудои Темурмалик ягон ҷавоби заҳрдор ёфта гуфта, баъд аз он ба қатлаш фармон доданӣ буд. Аммо дар муқобили ин сухани бечавоби қаҳрамони халқи тоҷик ягон чизе ба хоҷаи ваҳшии даранда намерасид.

Дар ҳамин вақт касе аз поёни хонаи сиёҳ овоз баровард. Ин кас як муғули пирсоли якҷашма буд. Ӯ ба Темурмалик хитоб карда гуфт:

– Вақте ки дар майдони ҷанг озод будӣ ва бо як тирӣ бепаёгон ҷашми маро зада кӯр кардӣ, ин гуна лофзаниҳо ба ту мезебид. Акнун, ки ба дасти мо асир афтадаӣ, дасту поят аз заминро осмон канда шудааст, ба чӣ ғарра шуда калонгашӣ ва даъвои баҳодурӣ мекунӣ?

Темурмалик бо шунидани ин суханҳо чолокона камону тирро аз пеши Қатағанӯғлон гирифта синаи он муғулро, ки чандин сол пеш аз ин чашми ўро бароварда буд, нишон гирифт:

– Дар ҳолати асирӣ ҳам метавонам монанди ту чандин саги разилро ба чаҳаннам фиристонам! – гӯён тирро аз шаст раҳо кард ва муғули якчашма ба замин яксон шуд.

Муғулон шӯрида бо шамшерҳои луч аз ҷо бархостанд ва бо ишорати Қатағанӯғлон шамшерҳояшонро ба сари Темурмалик ҳавола карданд.

Темурмалик ҳам аз ҷо бархост ва асои дарवेशияшро бар дами теги муғулон сипар карда, табарзинро ба қор даровард. То захмҳои қорӣ хӯрда ба замин ғалтидан чандин муғулро бо зарбаи табарзин ба замин хобонид.

Дар ҳамин вақт ҷавоне барқвор аз дари хонаи сиёҳ даромада, аз байни гурӯҳ ба худ роҳ кушода, ба Темурмалик наздик шуда дид, ки ӯ ғалтида ва дастии табарзин ханӯз дар дасташ аст. Ҷавон ҳам шуда табарзинро ба даст гирифтӯ дар навбати аввал бо як зарба сари Қатағанӯғлонро монанди ошқадуи лухсида пош хӯронд ва баъд аз он ҷо бо зарбаҳои паёпай чандин муғулро аз по афтонд ва бо захмҳои гарон худааш ҳам ба болои мурдаи Темурмалик афтод.

Ин ҷавон писари Темурмалик буд.

Ҳамон рӯз ин ғочиа дар шаҳри Хучанд ва атрофи он овоза шуда, калону хурд ба тазйиқу фишори маъмурони чағатойӣ нигоҳ накарда, ҷомаҳои сиёҳ пӯшида, миёнашонро аз рӯй баста, чунон ки падарашон кушта шуда бошад, барои падари қаҳрамонашон – Темурмалик мотам гирифтанд. Аз ҳама зиёдтар ду пирамарде, ки аз содадилӣ сабаби фoš гардидани сирри Темурмалик шуда буданд, мусибат ва ҳасрат мекашиданд. Ин ду пирамард боз якчанд қасонро, ки аз ёсои (ҷазои) чингизийн наметарсиданд, ҳамроҳи худ гирифта, ба тарафи Консой рафта, қатлгоҳи Темурмаликро ёфтанд. Муғулон мурдаҳои худро бардошта, мурдаи Темурмалик ва писарашро дар он ҷо монда рафта буданд.

Хучандиён дар он чо ду қабр кофтанд ва мурдаҳоро монанди шаҳидшудагон ношуста бо либоси хунолудашон гӯрондан хостанд. Аммо бинобар эҳтиёт пеш аз гӯронидани мурдаҳо чайбу кисаҳои онҳоро кофта диданд, ки шояд васитномае барояд.

Дар миёнбанди Темурмалик халтачае ёфтанд, ки дар вай як каф хок ва як пора қоғози хатнок буд. Хатро хонда диданд, дар он чо чунин навишта шуда буд:

«Эй он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхоҳи одамон ва ватандӯст бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгори Ватани азизи ман аст!».

Дар охири хат ин байт буд:

*Атри кафан зи хоки Ватан кардам орзу,
Во ҳасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!*

Савол ва супориш

1. Темурмалик чаро сирри худро фош кард?
2. Рафтори писари Темурмалик дуруст буд?
3. Муроҷиати Темурмаликро аз асар ёбед ва ифоданок хонед.
4. Дар бораи хислат, рафтор, корнома, нотарсӣ, фидокорӣ ва ҷасурии Темурмалик ишро нависед.

ҚАҲРАМОНИ АСАРИ БАДЕӢ

Дар асари бадеӢ танҳо персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадеӢ шуда метавонанд. Аммо на ҳамаи персонажҳои мусбат қаҳрамони асари бадеӢ мешаванд. Қаҳрамон бояд дар асар мавқеи муҳим дошта бошад. Персонажҳои дигар барои амиқу барҷаста баромадани образҳои асосӣ, ки онҳо қаҳрамон ҳастанд, бояд хидмат кунанд. Нависанда бештар дар симои онҳо андешаҳои ахлоқӣ-сиёсӣ ва эстетикӣ хешро нишон медиҳад. Масалан, дар асари устод Айнӣ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», ки аз номаш ҳам маълум аст, симои асосии асар Темурмалик аст. Ҳодисаву воқеаҳои асар бо иштироки ӯ мегузаранд. Нависанда ҳам

дар симои Темурмалик беҳтарин хислату характери ҷавонони тоҷикро ҷамъбааст намудааст. Хислатҳои ватандӯстӣ, далерӣ, фидокорӣ, ҷоннисорӣ барои истиқлоли кишвару ватан сифатҳои хоси Темурмаликанд, ки устод Айни дар рафти ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ бисёр ҷолиб нишон додааст. Дар асар персонажҳои мусбати дигар ҳам, аз қабيلي Султон Ҷалолиддин, пирамард ва писари Темурмалик иштирок кардаанд. Вале қору амалиёти онҳо барои барҷаста баромадани образи асосӣ – қаҳрамони асар Темурмалик ёрӣ расонидаанд.

Ҷамин тавр, дар асарҳое, ки пеш мутолиа кардед, қаҳрамонҳои асосӣ Эраҷ, Хоча Насриддин, Луқмони Ҳаким мебошанд. Ҳар кадоми онҳо симоҳои барҷаста буда, халқ дар зимни қору амалиёти онҳо афкори пешқадами хешро ба қалам додааст.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА
(1911 – 1977)

*Касе, к-ӯ бовариш халқро арзанда мегардад,
Ба ҳар кас дӯстрӯ, ҳар хонаро зебанда мегардад.*

Мирзо Турсунзода яке аз бузургтарин адибони асри ХХ эътироф шуда, бо шоҳасарҳои ҷовидонааш дар байни халқҳои дунё шухрати хосса дорад. Ӯ соли 1911 дар деҳаи зебои Қаротоғи водии Қисор чашм ба олам кушод. Дар тифлӣ модараш вафот кард. Дар ин рӯзгор, ки ӯ ханӯз хурд буд, дарду доғи модарро камтар хис намуд. Баъдтар Мирзо ёди модар мекунад, симои модари мушфику меҳрубонашро пеши назар меорад. Аммо рӯю мӯй, умуман симои модар, барояш ноаён мемонад. Ин эҳсосоти самимиرو адиб дар шеъри «Модар» баъдтар ба сад дарду алам баён кардааст:

*Тифл мондам аз ту, модар, рӯйи ту дар ёд нест,
Қомати ту, чашими ту, абрӯйи ту дар ёд нест.
Дар сурогат мезанам худро ба ҳар як кӯю дар,
Чунки то имрӯз, модар, кӯйи ту дар ёд нест.*

Хушбахтона, шоир аз ҳаводис ноумед ва рӯҳафтода на-мегардад.

Дар анчоми шеър боз модарро ситоиш карда, садои модарро дар шеъраш, деҳааш, дар симои занони солхӯрдаи кишвараш мебинад:

*Шеър гӯям, ояд аз шеърам садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарам.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки бош, то ҳастам, ба ҷойи модарам!*

Мирзо дар хонаи бачагон камол ёфта, соҳибмаълумот мегардад ва дар матбуоти тоҷик кор мекунад. Пас аз он раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интиҳоб шуда, то охири умр адои вазифа менамояд. Ё соли 1977 дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм мепӯшад. Ёро дар ҷойи хушманзараи водии Ҳисори Шодмон, доманакӯҳи Лучоб, болотар аз Душанбе ба хок супурданд. Имрӯз дар баландии Лучоб макбараи устод бисёр зебо қомат афрохтааст. Гирду атрофи он ҳамеша сабзу хуррам ва гулпӯш аст. Махсусан, баҳорон, ки устод бисёр ин фаслро ситоиш мекард ва дӯст медошт, боз ҳам ин мавзеъ рангинтар, назарработар мегардад. Имрӯз садҳо нафар мухлиси абёти шӯрангези устод Турсунзода аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои хориҷӣ ба зиёрат омада, аз шеъри дилангезаш қироат мекунанд, ба сари қабраш гулчанбар мегузоранд. Доир ба ҳамин лаҳзаҳо шоир Гулназар Келдӣ бисёр воқеъ гуфтааст:

*Дар сари қабри ту гиряд аз ҷудоӣҳо баҳор,
Нола хезад аз дили ҳар санги хомӯши Ҳисор.
Ман чӣ гӯям, ки ту худ боре ба ҳасрат гуфтай:
«Ҷашми ман хоҳад, ки бинад навбаҳори бешумор».*

Эҷодиёти Мирзо Турсунзода рангин ва пулурзиш аст. Ҳоло чун муште аз хирвор чанд асари устодро бароятон пешкаш менамоем.

ПОРА АЗ ДОСТОНИ «ЧАРОҒИ АБАДӢ».

ИНТИЗОРӢ

Шабе, ки то сахар бедор будам,
Мушавваш, тангдил, ночор будам.
Нахуфтам, доштам уммедворӢ,
Диламро мефишорид интизорӢ.
Гирифта дуди таммоку гулӯям,
Хамида мӯйи сар то чашму рӯям.
Задам гӯгирд, кардам боз хомӯш,
Папирос даргирондан рафт аз хуш,
Қаду бар хонаро гаштам, нишастам,
Гирифтам хома бо ларзанда дастам.
Дилам мехост, ки шеъре бинависам,
Намоям шарҳи достонам, ҳадисам.
Агарчи хона ором аст дар шаб,
Ба шоир ҷойи илҳом аст дар шаб.
Нишастам, лек чизе ҳам нагуфтам,
Ҳама хуфтанд, танҳо ман нахуфтам,
Чаро ки доштам уммедворӢ,
Ба сӯйи роҳ чашми интизорӢ.
Чӣ хомӯш аст манзил дар дили шаб,
Шуда гӯё ки гунгу кар дили шаб.
Намеомад на овози хурӯсе,
На ширин хандаи ошиқ арӯсе.
На болу пар кушоданҳои мурғон,
На бо ҳам хӯрдани шохи дарахтон.
Фақат аз боғ меомад насиме,
Насими атрбӯ, дилкаш, ҳалиме.
Шунидам ман фақат дарро кушода,
Нафасгирии аҳли хонавода.
Ба саҳни боғ частам чун шарора,
Нигаҳ кардам ба нурафшон ситора.

Ҳавои шаб ҳузури рӯху чон буд,
 Замин сабзу мусаффо осмон буд.
 Бунафша дар лаби чӯ ноз мекард,
 Гули садбарг чашмаш боз мекард.
 Дарахтон бар умеди бор буданд,
 Ҳама дар ними шаб пуркор буданд.
 Ҳама монанди ман бо интизорӣ
 Ғанӣ буданд аз боди баҳорӣ.
 Шуморо, – бороранда дарахтон,
 Шудам чун гавҳари чашмам ниғаҳбон.
 Шинондам, об додам, парваридам,
 Нахустин меваҳотонро чашидам.
 Шумо аз нав ҳавои бор доред,
 Ба оянда самарбахш интизоред.
 Дар ин хангом монанди шумоям,
 Чунин асту чунин дардам, давоям.
 Ба чашмонам шуданд ин дам намоён
 Таваллудхонаву дунёи тифлон.

Савол ва супориш

1. Рӯзгори шоирро нақл кунед.
2. Чаро Турсунзода ба ин баҳши дoston «Интизорӣ» ном гузоштааст?
3. «Дарахтон дар умеди бор буданд» чӣ маъно дорад?
4. Байтҳоро, ки ба тасвири баҳор баҳшида шудаанд, аз матн ёфта, аз ёд кунед.

САЙЁҲИ ҲИНД

Кӯдаке мегашт бо кутии худ
 Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
 Метавонистӣ, ки дар чашмони ӯ
 Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
 Медавид он ҳар тараф бо ҷустуҷӯ,
 Сӯйи ҳар як раҳгузар оварда рӯ.

Огаҳӣ медод симои писар,
К-омадаст ин ҷо вай аз мулки дигар.
Ў нарезондаст хуни нофи худ
Дар ҳамин шаҳри лаби баҳри кабуд.
Гашт маълумам, ки афғонбачаест,
Содаву гумроҳу нодонбачаест.
Гашт маълумам, ки меҳмон омадаст,
Меҳмон аз мулки афғон омадаст.
Гуфтам: Эй сайёҳи ҳинди кобулӣ,
Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
Қисми хурдатро ба пушти Ҳиндукуш
Кӣ ҳаво дод, аз чӣ мегардӣ хамуш?
Ё туро баҳти сиёҳат рондааст?
Боди афғонӣ магар паррондааст?
Ё касе гуфтат, ки дар Ҳиндустон
Ризқи инсон аст чун оби равон?
Ҳар чӣ меҳохӣ, ту пайдо мекунӣ,
Нозу неъматҳо муҳайё мекунӣ.
Меравад дар ҷӯйҳояш ҷойи об
Дар тамоми фаслҳо ширу шароб.
Балки овардӣ ту ҳангоми сафар
Ҷаннати афсонавиро дар назар.
Ин замин кардаст аз даври куҳан
Фикри оламо асири хештан.
Хуб медонам, ки сӯйи ин диёр
Н-омадӣ монанди қавми судхор.
Н-омадӣ, то ки ҷаҳонгирӣ кунӣ,
Зулми нав баҳшию ҷонгирӣ кунӣ!
Н-омадӣ, то хуни ҳиндуҳо хӯрӣ,
Баҳти бад орию нафъи сад барӣ.
Омадӣ, ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ хурд ҷони хешро.
Гушнагӣ партофтат беҳайрухуш
Дар паси кӯҳи баланди Ҳиндукуш.

Эй чаҳонгарди ҷавони кобулӣ,
 Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
 Ҳам падар, ҳам модари бекори ту
 Чашм баста дар раҳи бозори ту.
 Мисли ту сайёҳи хурди номурод,
 Дар ҷавонӣ ман надидам рӯзи шод.
 Мешунидам аз падар шабҳои тор
 Мисли ту афсонаҳои бешумор.
 Ё ба ман мегуфт: «Дар самти Ҷануб,
 Кишваре бисёр зебоисту хуб.
 Сурати он мамлакат дигар бувад,
 Обҳояш нукра, ҳокаш зар бувад.
 Пасттар ҳар сол гардад Офтоб
 Як қади найза ба рӯи хоку об».
 Ман кунун аз мулки хуррам омадам,
 Чун вакили халқи аъзам омадам.
 Омадам, дидам туро бо чашми худ
 Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
 Медавӣ, бо чашми пурнам медавӣ,
 Пеши пойи нокасон ҳам мешавӣ.
 Мекунӣ бо рангубори хеш пок
 Мӯзаҳои бахтдуздонро зи хок.
 Эй чаҳонгарди ҷавони кобулӣ,
 Кӯдаки хурдию дар ҳукми гулӣ.
 Ҳайфам ояд, ки ту дар ин синну сол
 Мондаӣ бебаҳра аз фазлу камол.
 Дузди бахти халқҳо минбаъд боз
 Пойи худро сӯйи ту созад дароз.
 Хоки пояшро набояд пок кард,
 Пок аз ин бояд, ки акнун хок кард.

Савол ва супориш

1. Шоир зери мафҳуми «қавми судҳор» кӣҳоро дар назар дорад?
2. Муносибати адиб ба афгонбача чӣ гуна аст?

3. *Шумо дар бораи Афғонистон чӣ медонед?*
4. *Аз харита Афғонистон ва пойтахти он – шаҳри Кобулро нишон диҳед.*
5. *Байти охирро маънидод намоед.*

МЕҲМОНИ МАҒРИБӢ

Ҳеҷ шунидӣ гапи садсоларо,
Қиссаи деринаи Банголара¹?
Ҳеҷ шунидӣ, ки руҳи осмон
Чилва кунад лаълсифат дар ҷаҳон?
Ҳеҷ шунидӣ ту, ки дар Офтоб
Об чу симоб хӯрад печутоб?
Ҳеҷ шунидӣ ту, ки кӯҳи баланд
Дар сари худ ҷатр кашад аз паранд²?
Об равад тағ-тағи яхҳои пир,
Мисли ҷавохир зи дили ҳар адир.
Лолаву себарга ба вақти саҳар
Ҳалқабагӯшанд зи луълӯи тар.
Ҳеҷ шунидӣ, ки баланд аз саҳоб
Сайркунон лона гузорад уқоб?
Ин ҳамаро бинӣ ту дар Ҳиндукуш,
Дар сари кӯҳи баланди нукрапӯш.
Гашта дар ин ҷо ватани ҷонварон
– Бойтарин сайдгаҳе дар ҷаҳон.
Наъраи фил ояду бабру паланг,
Савти хуши булбулакон ранг-ранг.
Ҳаст замини заҳи пур аз мағок³,
К-аз нами ӯ мешавад одам ҳалок.
Маймуни посӯхта, думсӯхта,
Кирми чу гавҳар ба шаб афрӯхта.
Ин ҳама дар бешаи Ҳиндустон
Воҳиманоканд ба пиру ҷавон.
Гар биравӣ ту ба тамошои боғ,
Мекунӣ аз бӯй муаттар димоғ.

Ин ҳама дар домани Ганг аст, Ганг,
Қиссаи шўрафкани Ганг аст, Ганг.
Нақл намоянд, ки аз Ғарби тор
Кард сафар бандаи кибру виқор.
Дар бари худ карда либоси сафед,
Қой ба дил дода умеди палид.
Қувваи пурчозибаи ин диёр
Кард дили мардаки ғарбӣ шикор.
Дағдағаи ӯ зи ҳад афзун бувад,
Аз хиради одамӣ берун бувад.
Дар дили ӯ ҳеч надорад асар
Хубии ин мамлакати хокзар.
Абри баланди сари ин кӯҳи пир
Лаззати парвози уқоби далер.
Меравад аз пайраҳаи кӯчабоғ,
Зинати он боғ накарда суроғ.
Мегузарад аз бари вайронаҳо,
Мадрасаву обидаву⁴ хонаҳо.
Мегузарад ӯ нанамуда назар
Бо ҳаяҷони дилу шавқи ба сар.
Ишқи гулу нолаи булбул асар
Ҳеч надоранд ба ин раҳгузар.
Омаду бар гардани ҳинду нишаст,
Ҳар чӣ ки мехост, гирифт ӯ ба даст.
Пӯсти рӯбоҳу палангон гирифт,
Ҳосили бечораи деҳқон гирифт.
Пахтаву абрешиму гандум гирифт,
Нони даҳони ҳама мардум гирифт.
Шираи ин бойзаминро кашид,
Хуни дили халқи гадоро макид.
Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
Пояи ин ҳукм вале бебақост!
Ҳеч надидӣ ту чунин мақбара,
Қасру биноҳои ачиби сара.

Гунбази он мадрасаҳои қадим,
Шаъшааи обидаҳои азим.
Нақшу нигори дару дарвозаҳо,
Точмаҳал⁵ рафта дар овозаҳо.
Дидаӣ дар зери замин зинаҳо
Софтар аз чехраи оинаҳо?
Меваи ширини ба монанди қанд,
Сояи боғу чамани дилписанд?
Дидаӣ оё ту ба чашмат аён
Муъҷизаи кишвари Ҳиндустон?
Ҳеч магар дидаӣ дар умри худ
Боғи муаллақ чу гилеми кабуд?
Санъати дар нозукӣ нозуктаре,
Духтаракони ба мисоли парӣ?
Сохта аз нукраву зар косаҳо,
Дурру зар овехта раққосаҳо.
Кӯчаву бозор пур аз морбоз,
Фолбину мардуми маймуннавоз.
Дар талаби нон шуда чамъе ҳалок,
Хаставу, афтода гурӯҳе ба хок.
Дида ман инро чигарам пора шуд,
Ашк равон аз бари рухсора шуд.
Ин ҳама дар кӯчаи Калкутта буд,
Шаҳри пур аз ҳарзаву сафсатта буд.
Гарчи сари халқ шуд аз ғам сафед,
Пур бувад аммо дили ӯ аз умед.
Пайкари он гарчи чу хокистар аст,
Лек ниҳон дар дили ӯ аҳгар аст.
Гарчи ба ғорат равад ин сарзамин,
Боз дар он ганҷи равонро бибин.
Меҳнати деҳқонписару коргар
Аз ҳама ашёи ҷаҳон муфттар.
Ин магар афсонаи Бангола аст?
Қиссаи бадбахтии садсола аст?

Мегузарад мағрибии худписанд
Карда сару бинии худро баланд.
Бозикунон чӯб-асоро ба даст
Шому саҳар роҳ равад мисли маст.
Баҳри чӣ ин мағрибии дилсиёҳ
Карда ҳарисона ба Машрик⁶ нигоҳ?
Бурд дилашро магар ин сарзамин,
Бӯи хуши ин чамани нозанин?
Ё ҳаваси дидани бӯзинаҳо,
Ё ба каф овардани ганчинаҳо?
Нақл намоянд, ки аз Ғарби тор
Кард сафар одами бенангу ор.
Ном баровард ба сангиндилӣ,
Тухми ситам коштану ҷоҳилӣ.
Дар дили ӯ ҳеч надорад асар
Нолаву фарёди падар ё писар.
Зинати боғу чамани дилфиреб,
Рӯи гулу савти хуши андалеб.
Бо сари пурфитнаву бо карруфар
Мекунад аз байни халоиқ гузар.
Мекунад ин ғарбии рӯбаҳмичоз
Дасти тамаъро сӯи ҳинду дароз:
«Дурри гаронро ба кафи ман бинех,
Зар бидеҳу зар бидеҳу зар бидеҳ».
Мегузарад дуртар аз издиҳом
Бе назари диққату бе эҳтиром.
Гоҳ намоён шавад ӯ чун сипоҳ,
Гоҳ ба монанди гадоёни роҳ.
Гоҳ чу як гурбаи пояндамуш,
Гоҳ гурезанда чу муши хамӯш.
Ҳар чӣ ки мехост дар ин сарзамин,
Пурра даровард ба зери нигин.
Пӯсти рӯбоҳу палангон гирифт,
Ҳосили сарпанҷаи деҳқон гирифт.

Нуқраву тилло зи дили кон гирифт.
 Тоқату ороми фақирон гирифт.
 Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
 Пояи ин ҳукм вале бебақост!
 Фурсати он аст, ки ин «меҳмон»
 Тарк кунад кишвари Ҳиндустон,
 Чунки дар ин мамлакат ин зарпараст
 Ҳеч ба чизи дигаре дил набаст.
 Сар назад аз мағрибии бекарам
 Чизи дигар ғайри чафову ситам.
 Тир назад мағрибии дилсиёҳ
 Чуз ба дили халқ дар ин сайдгоҳ.
 Гарчи дусад сол дар ин хона монд,
 Боз ба ин оила бегона монд.
 Ҳукми вай имрӯз агарчи равост,
 Пояи ин ҳукм вале бебақост!

Лугат

1. **Бангола** – вилоятест дар Ҳиндустон.
2. **Паранд** – ҳарир, либосвории тунуки чиркин.
3. **Мағок** – чуқурӣ, ғор, яъне мавзеи чуқури ифлос.
4. **Обида** – макбара.
5. **Точмаҳал** – макбараи муҳташам, ки дар асри XVII бино ёфтааст.
6. **Машрик** – Шарқ.

Савол ва супориш

1. *Шоир ба асар чаро «Меҳмони мағрибӣ» ном гузоштааст?*
2. *Чаро кӯҳи Ҳиндукуширо шоир нуқрапӯш гуфтааст?*
3. *Ба андешаи шумо чаро марди мағрибӣ аз мардumi ин сарзамин ҳама чиз – бойиғарию сарват, истиқлол, бахту саодатро гирифт? Оё мубориза бурдан мумкин набуд?*
4. *Аз асар лаҳзаҳои тасвири омадани марди мағрибиро ёбед, хонед ва аз ёд намоед.*

ДУХТАРИ МУҚАДДАС

«Ин духтар аз хонадони сарватмандест ва ўро як вақте ба домодшавандаи шашсолае гахворабахш карда буданд, лекин ў роҳи дигареро интиҳоб намуд. Ў мактабро тамои карда буд, бинобар ин, чун дид, ки падару модараш зиндагии ўро бар бод додани ҳастанд, қарор дод, ки аз ҳукми онҳо сар тобад, чунки ин кори онҳо аз рӯи адолат нест. Вай худро озод ҳисоб кард. Вай як пӯсти паланг ва як пӯсти бабрро гирифт китобҳои дарсӣ ва баъзе чизҳои худро печонида, аз хонаи худ рафт.

Вай сар то сари мамлакатро тай карда, танҳои мечуст. Ниҳоят, ба Кашмир омад ва дар як ғор манзил гирифт. Хӯрокаш пиёзи ёбӣ, решаҳои хӯрдани ва мева буд, лекин ў хонданаширо давом меод.

Баъд ў ба Лоҳур омад ва ба донишгоҳ дохил шуд. Пас аз тамои кардани донишгоҳ боз ба ғори худ рафт.

Вале ўро ҷустуҷӯ карда ёфтанд ва гуфтанд, ки ба хона равад, вағарна, ба зӯр хоҳанд бурд, лекин духтар иродаи маҳкам дошт ва хост, ки аз роҳаш нагардад. Чун дид, ки ўро ба зӯр аз роҳаш гардондани ҳастанд, пиёда ба Дехлӣ ба назди Маҳатма Ганди омад. Ў ба Маҳатма Ганди гуфт: – «Ман дар ҷустуҷӯи ҳақиқат ҳастам!». Маҳатма Ганди дарди дили ўро гӯш карду гуфт: «Касе дар Ҳинд бояд ба ин духтар кордор набошад, ў бояд мувофиқи таби дили худ зиндагӣ кунад».

Баъд рӯҳониёни файласуф ўро санҷиданд ва диданд, ки ў дар ҳақиқат самимона ба роҳи камолоти маънавӣ қадам гузоштааст. Он гоҳ онҳо ба ў шаҳодатномае доданд, ки ў ҳақ дорад худро «Духтари муқаддас» номад ва дар кадом маҷлис, ки хоҳад, расман суҳанронӣ кунад.

Онҳо додани чунин шаҳодатномаеро аз он сабаб зарур шумориданд, ки ин духтарро аз фиребгарони сершуморе, ки саросари Ҳиндустон шаҳр ба шаҳру деҳ ба деҳ гашта, чашмбандӣ мекунанд ва низ худро муқаддас меноманд, фарқ кардан осон шавад.

Пас ў ба ҳаракати тарафдорони сулҳ дар Ҳиндустон

иштирок мекард. Баъд ба Вена, ба Конгресси муҳофизати сулҳ рафт ва пас аз он ба Маскав сафар кард.

Ин зан дар Ҳиндустон хеле машҳур аст. Суханони зеринро ӯ гуфтааст: «То он вақте ки дар кӯчаи шаҳру деҳоти Ҳинд одамон меҳобанд ва аз гуруснагӣ чон медиханд, то он вақте ки ин қадар бойҳо дар қасрҳо зиндагонӣ мекунанд, то он вақте ки дар Ҳиндустон гадое ҳаст, ман ба таърифи ҳукуматдорон калимае нахоҳам гуфт».

Чунин аст саргузашти «Духтари муқаддас», ки Н.Тихонов ҳикоя кардааст.

Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Чустучӯ мекард он инсофро,
Осмони софи кӯҳи Қофро.
Олами аз шӯру ғавғо покро,
Рӯҳпарвар, тозаву тар хокро.
Дӯстиро, ҷеҳраҳои бозро,
Бомдоди рӯзи некоғозро.
Чашми ақли худ ба олам чун кушод,
Аз ҷафобинӣ ба дод омад, ба дод.
Рӯйи он мисли гули пажмурда шуд,
Дар даруни сина дил афшурда шуд.
Рӯз аз рӯз об мешуд мисли мум,
Ғам ба ӯ мекард чун оташ ҳучум.
Чун ба дар мебаст чашми интизор,
Ёд мекард аз суханҳои Тагор:¹
«Ҳар қадар занҷир гардад тангтар,
Тоб вақти кашмакаш н-орад дигар».
Худ ба худ меҳонд «Банди мотарам»²:
«Оби Ганга,³ ошиқи хокистарам».
Кӯҳи сабр акнун чу вулқон гашта буд,
Чашми дарёи хурӯшон гашта буд.
Чанд – Бибиро⁴ ба хун оғушта дид,
Дар муқобил душманонро кушта дид.

Хост чун бодe, ки ояд аз дара,
 Дар биёбон паҳн гардад яксара.
 Аз дамаш рӯбад хасу хошокро,
 Пок созад, пок рӯйи хокро.
 Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
 Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
 Аз нишастан, сабр кардан ор кард,
 Хешро дар кӯчаву бозор кард.
 Кулбаи вайронаро партофт, рафт,
 Бахти нопадои худро кофт, рафт.
 Кӯчаву бозор пур буд аз гадо,
 Аз гапи «бахшиш»⁵-у аз дарвешҳо.
 Тарк карда одамон Банголоро,
 Ҳавлию гову бузу бузғолоро.
 Ҳиндӣ аз дасти мусулмон дар азоб,
 Худ мусулмон аст бо ҳоли хароб.
 Як ҳавою як замину обро,
 Як макон, як ҷойи хӯрду хобро,
 Як ғаму андӯхро, як дардро,
 Як садои дил, як оҳи сардро
 Ғайр – бевичдон ба ду таксим кард⁶,
 Мамлакатро ҷойи хавфу бим кард.
 Духтари ҳиндӣ ба ҳар сӯ чашм дӯхт,
 Ҳар нигоҳаш чун шафақ афрӯхт, сӯхт.
 Монда буд хомӯш тӯпи «Замзама»⁷,
 Гӯшро кар карда «Султон Ҷамҷама».
 Дид он тӯфони моҳи хутро⁸,
 Ҳам кафан, ҳам гӯр, ҳам тобутро.
 Шуд ба чашмаш мисли Иблиси палид
 Соҷи ғафси Маунбеттен⁹ падид.
 Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
 Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
 Кард аз Лоҳури пурдахшат фирор
 Чун рамида сайд сӯйи кӯҳсор.

Орзуи гӯшаи Кашмир¹⁰ кард,
Шиква аз бераҳмии тақдир кард.
Хост хилватгоҳ дар вайронае,
Бутпарастию ибодатхонае.
Хост, ки дигар набинад рӯзро,
Чехраи бадхоҳи оламсӯзро.
Хост пӯшад рӯйро аз Офтоб,
Чун маҳи афтода дар зери саҳоб.
Нашнавад бо гӯш фарёди касе,
Ғингаси занбӯру овози касе.
Хост, ки маҳфуз дорад нангро,
Баста дар дил аз қаноат сангро.
Рӯ ниҳад бар Шива¹¹ бо ачзу ниёз,
Бошад он чун уд дар сӯзу гудоз.
Монда духтар дастро болои даст,
Дар ибодатхона чандин маҳ нишаст.
Халқро машҳур накли тоза шуд,
Чун муқаддас духтаре овоза шуд.
Карда дар бар пӯсти бабру паланг,
Гоҳ берун шуд ба дашти сабзранг.
Гоҳ мисли соя дар шабҳои тор
Мулкро мекард он гаштугузор.
Чустучӯ мекард қути лоямут,
То каме ором созад нафси худ.
Аз тамошо чашм мепӯшид он,
Чун дили саҳро намечӯшид он.
Лек дузида дили онро ба худ,
Зинати Кашмир мафтун менамуд.
Бод меовард аз «Боғи Насим»¹²
Дар саҳаргоҳон димоғашро шамим¹³.
Дастӣ рассоми табиат дилрабо,
Чун арӯс ороста Кашмирро.
Кӯҳи барфин – оби ширин дорад он,
Чашмаву рӯди булӯрин дорад он.

Абр агар аз осмон борон диҳад,
 Аз замин гул шаддаи марҷон диҳад.
 Осмонаш чун гилеми рангае,
 Ё ба мисли лаълии пуртангае.
 Пас чӣ сон дилро набандад хусни он
 Бо ҳазорон шаъшаа, бе ресмон!
 Лаънат он касро, ки созад бо итоб
 Ин латофат, ин зарофатро хароб!
 Духтари ҳиндӣ яроқи чанг дид,
 Вақти сайру гашт тӯпу танк дид.
 Лашкари бегона дар он ҷо шудааст,
 Зинати Кашмир зери по шудааст.
 Дуди танк, айроплан, дуди матор
 Ҳалқа мезад дар фазои беғубор.
 Духтари ҳиндӣ ба хашм омад, ба хашм,
 Боз шуд чун мош онро ҳар ду чашм.
 Чун нидо, чун огаҳӣ, ҳамчун қасам
 Ин суруд омад ба гӯшаш дам ба дам:
 «Лолаҳо бигзор, дар Кашмири мо
 Доимо бошанд дар нашъунамо».
 Обҳо бигзор чӯшанду даманд,
 Чун сафедӣ дар уфуқ – субҳи баланд!
 Мо вале ҷонсаҳт мардон мерасем,
 Мисли санги кӯҳсорон мерасем.
 То ки рӯзи имтиҳон, рӯзи ҷидол
 Ҳам насозад қомати моро шамол».
 Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
 Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
 Боз дунболи раҳи дигар гирифт,
 Роҳи одамгарди Амритсар¹⁴ гирифт.
 Гашт дар шаҳру ба ҳар кас гӯш кард,
 Лаб фурӯ басту нафас хомӯш кард.
 Шаҳр буд аммо пур аз овози халқ,
 Аз чапакҳои фалакандози халқ.

Дар миёни кӯчаву бозорҳо,
Дар дами дар, дар таги деворҳо
Одамон дар коғаз имзо мекунанд,
Сулҳро ташвиқу илқо мекунанд.
«Сулҳ – меғуфтанд, ки, – омоли¹⁵ мост,
Навбаҳори чор фасли соли мост.
Сулҳ истиқболи фарзандон бувад,
Хотири ҷамъи куҳансолон бувад.
Сулҳ бошад, бигзарад нон бемалол
Аз гулуи халқ дар ҳар гуна ҳол.
Адлро барпо кунад паймони сулҳ,
Бахтро парво кунад даврони сулҳ».
Духтари ҳиндӣ ба гапҳо гӯш кард,
Пайкараш ларзиду тобу тӯш кард.
Кӯчаҳоро хӯрда кард аз рафтуо,
Мешунид аз халқ як гуна нидо.
Менависад номи худ дар ҳар қадам
Ҳар яке бо нӯги ангушту қалам.
Тӯдаеро кам-камак наздик шуд,
Сулҳчӯро аз пайи табрик шуд.
Духтаре, ки адлро уммед дошт,
Бо қалам дар коғаз имзоро гузошт.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Олам аз таърихи он огоҳ шуд.
Аз Ватан, аз сарзамини модарӣ,
Рафт берун, дид мулки дигаре.
Дид кишварҳои гуногуни даҳр,
Сулҳпарварҳои рӯзафзуни даҳр.
Дар забон, дар ғоя, мазҳаб мухталиф,
Аз пайи сулҳанд аммо ҳамради¹⁶.
Дид як роҳи сафеди сулҳро,
Қалъаву қулфу калиди сулҳро.
Конгресси Вена¹⁷ оғӯшаш намуд,
Сулҳро чун ҳалқа бар гӯшаш намуд.

Мисли як уммеди дерин Москва,
Орзуву хоби ширин Москва.
Такаягоҳи сулҳҷӯён Москва,
Иттифоқи дӯстдорон Москва.
Шаҳри бемонанди пуршон Москва.
Ҷони дунё, ҷони инсон Москва.
Пойтахти мулки аъзам Москва,
Дар вафою аҳд маҳкам Москва.
Ҳиндудухтарро саодатманд кард,
Меҳмон бинмудаву хурсанд кард.
Духтари ҳиндӣ адолатхоҳ шуд,
Олам аз таърихи он огоҳ шуд.

Лугат

1. Тагор – Робиндранат Такур (1861-1941), нависандаи бузурги Ҳинд.

2. «Банди мотарам» – «Суруд дар бораи ватан», асари нависандаи бузурги Ҳинд.

3. Ганга – Ганг, яке аз калонтарин дарёҳои Ҳиндустон, ки обаш муқаддас ҳисоб мешавад ва мурдари сӯхта, хокистарашро ба ин дарё меандозанд.

4. Чанд-Бибӣ – зани ҳинду, ки ба муқобили Акбаршоҳ (1556-1605) ном подшоҳи мусалмони Деҳлӣ қаҳрамонона ҷангида ҳалок гардидааст.

5. Бахшиш – садақа, чизе, ки ба гадоеён дода мешавад.

Ин ҷо воқеаи соли 1947 дар назар дошта шудааст, ки мустамликадорони Англия Ҳиндустонро ба ду давлат – Ҳиндустон (давлати ҳиндувон) ва Покистон (давлати мусулмонон) тақсим намуданд.

6,7 «Замзама» ва «Султон-Ҷамчама» – номи тўпхое, ки ҳоло дар майдони шаҳри Лохур истодаанд ва як вақтҳо онҳоро ба муқобили истилогарон истифода бурдаанд.

8. Ҳут – охири моҳи соли шамсӣ (аз 18 феврал то 21 март).

9. Маунбеттен – номи подшоҳи Англия, ки то соли 1947 ҳокими Ҳиндустон буд.

10. Кашмир – вилояте, ки дар шимоли Ҳиндустон воқеъ аст.

11. Шива – Худои ғазаб, фариштаи чазо дар таълимоти динии ҳиндувон.

12. Боғи Насим – номи боғи қадимист дар Кашмир.

13. Шамим – бӯй, бӯйи хуш.

14. Амритсар – пойтахти Кашмир.

15. Омол – орзу, хоҳиш.

16. Ҳамрадиф – ҳамфир, ҳамроҳ.

17. Конгресси сулҳ дар соли 1952 дар пойтахти Австрия, шаҳри Вена баргузор гардида буд. Ин ҷаласаи олиро Кумитаи умумиҷаҳонии сулҳ барои муҳофизати сулҳи пайдор ташкил намуда буд.

Савол ва супориш

1. Асарро мувофиқи мазмун ба қисматҳо ҷудо намоед.

2. Бигӯед, ки нақли шоири рус Николай Тихонов ба мазмуни достони Мирзо Турсунзода чӣ муносибат дорад?

3. Чаро духтари ҳиндуру муқаддас эълон кардаанд? Муқаддаси ӯро шумо дар кадом лаҳзаҳои асари шоир ҳис кардед?

4. Духтари ҳинду дар Кашмир чӣ гуна ҳодисаҳоро дид ва онҳо ба кори ояндаи ӯ чӣ гуна таъсир расонданд?

5. Дар ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии духтари ҳинду кадом воқеаҳо нақши ҳалкунанда бозиданд?

6. Шумо дар симои духтари ҳинду кадом хислатҳои оли инсониро мебинед? Ӯро ватандӯст, ватанпарвар гуфтан раво аст?

ЭРАЧ МИРЗО (1874 – 1926)

Эрач Мирзо адиби бузурги Эрон аст. Ӯ дар Табрез соли 1874 таваллуд шудааст. Бобоёни ӯ аз хонадони сулолаи Қочориён (1796 – 1925) буданд, вале ҳаргиз аз гузаштагони худ намеболид ва зиндагии фақирона дошт. Эрач Мирзо чунон марди фурутан ва хоксоре буд, ки ҳатто шоир будани хешро инкор ҳам мекард. Адиб дар ин бора чунин гуфтааст: «Ман ҳамеша шоир нестам ва ба навиштани шеър ҳеҷ гоҳ худро маҷбур намекунам. Баръакс, ҳангоме ки илҳомам меояд, ман ба он итоат мекунам».

Эрач Мирзо соли 1926 дар Техрон вафот кард. Адиб дар сурудани асарҳои хурди лирикӣ дасти тавоно дошт.

Силсилаи шеърҳои «Модарнома»-и Эрач Мирзо шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо кард ва сазовори мукофоти аввали озмуни байналмилалӣ гардид. «Модарнома»-и адиб ба аксари забонҳои дунё тарҷума шудааст.

Инак, ба кироати шумо аз силсилаи «Модарнома», «Қадри модар»-ро бо ду шеъри дигар пешкаш менамоем.

ҚАДРИ МОДАР

Писар, рав қадри модар дон, ки доим
Кашад ранчи писар бечора модар.

Бирав, беш аз падар хоҳаш, ки хоҳад
Туро беш аз падар бечора модар.

Зи чон маҳбубтар дораш, ки дорад
Зи чон маҳбубтар бечора модар.

Нигаҳдорӣ кунад нӯх моху нӯх рӯз
Туро чун чон ба бар бечора модар.

Аз ин паҳлу ба он паҳлу нағалтад,
Шаб аз бими хатар бечора модар.

Ба вақти зодани ту марги худро
Бигирад дар назар бечора модар.

Бишӯяд кӯҳна, орояд наватро
Чу камтар коргар бечора модар.

Тамузу дай¹ туро соат ба соат
Намояд хушку тар бечора модар.

Агар як атса ояд аз димоғат,
Парад хушаш зи сар бечора модар.

Агар як сурфае беҷо намой,
Хӯрад хуни чигар бечора модар.

Барои он ки шаб роҳат бихобӣ,
Нахобад то сахар бечора модар.

Ду сол аз гиряи рӯзу шаби ту
Надорад хобу х(в)ар бечора модар.

Чу дандон оварӣ, ранчур гардӣ,
Кашад ранчи дигар бечора модар.

Сипас чун по гирифтӣ, то наяфтӣ,
Хӯрад ғам бештар бечора модар.

Ту то як мухтасар қоне бигирӣ,²
Кунад қон мухтасар бечора модар.
Ба мактаб чун равӣ, то бозгардӣ,
Бувад чашмаш ба дар бечора модар.
Агар як рубӣ соат³ дер ойӣ,
Шавад аз худ бадар бечора модар.
Набинад ҳеҷ кас заҳмат ба дунё
Зи модар бештар бечора модар.
Тамоми ҳосилаш аз умр ин аст,
Ки дорад як писар бечора модар.

Лугат

1. Тамузу дай – тобистону зимистон.
2. Маънои байт: то он, ки туро оҳиста-оҳиста заҳмати беш кашида калон мекунад, аз ин заҳмат дилу қонаш оҳиста-оҳиста адо мегардад.
3. Як рубӣ соат – чоряк соат ё 15 дақиқа.

Савол ва супориш

1. Боз кадом шеъри Эраҷ Мирзоро медонед, ки ба модар бахшида шудааст?
2. Дар шеър чанд бор калимаи "модар" такрор шудааст?
3. Радифу қофияи чаҳор байти аввали шеърро нишон диҳед.
4. Аз ҳарита пойтахти Эрон – Техрон ва зодгоҳи Эраҷ Мирзо – Табрэро ёбед.

ИДИ НАВРӢЗ

Иди Наврӯз аввали сол аст,
Рӯзи айшу нишоти атфол¹ аст.

Ҳама он рӯз рахти нав² пӯшанд,
Чою шарбат ба хушдилий нӯшанд.

Писари хуб рӯзи ид-андар
Равад аввал ба хидмати модар.

Даст дар гарданаш кунад чун тавқ,
Сару дасташ бибӯсад аз сари шавқ.

Гӯяд: «Ин иди нав муборак бод,
Сад чунин Соли нав бибинӣ шод!».

Баъд ояд ба дастбӯси падар,
Бӯса бахшад падар ба рӯи писар.

Писари бад чу рӯзи ид шавад,
Мавқеи диду боздид³ шавад,

На падар дӯст дорадаш на аму,
На касе идӣ оварад бари ӯ.

Идӣ он рӯз ҳаққи он писар аст,
Ки начибу шарифу боҳунар аст.

ҚАДРИ УСТОД

Гуфт устод: «Мабар дарс аз ёд! »
Ёд бод, ончи маро гуфт устод!

Ҳеч ёдам наравад ин маънӣ,
Ки маро модари ман нодон зод.

Падарам низ чу устодам дид,
Гашт аз тарбияти ман озод.

Пас маро миннат аз устод бувад,
Ки ба таълими ман устод истод.

Ҳар чӣ медонист, омӯхт маро,
Ғайри як асл, ки ногуфта ниҳод.

Қадри устод наку доништан,
Ҳайф, устод ба ман ёд надод.

Гар бимурдаст, равонаш пурнур
В-ар бувад зинда, Худо ёраш бод!

Лугат

1. **Атфол** – бачагон.
2. **Раҳти нав** – либосҳои нав.
3. **Мавқеи диду боздид** – ҳангоми вохӯрӣ, суҳбат, табрики як-дигар ба муносибати иди Наврӯз.

Савол ва сунориш

1. Дар шеъри «Иди Наврӯз» кадом хусусиятҳои ҷашнгирии Соли Нав нишон дода шудааст?
2. Муносибати ҳеширо ба шеъри «Қадри устод» баён кунед.
3. Шеърро аз ёд кунед.

ХАЛИЛУЛЛОҶИ ХАЛИЛӢ

(1907 – 1988)

Халилуллоҳи Халилӣ яке аз шоирони тавонои асри XX-и Афғонистон ба шумор меравад. Ӯ ҳамзабони мост. Шоир соли 1907 дар шаҳри Кобул ба дунё омад. Фарҳангу адаб омӯхт ва дар ин чода марди фозил гашт. Асарҳои таърихӣ, адабиётшиносии ӯ дар ҳаллу фасли масъалаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ арзиши бузург доранд. Вале Халилуллоҳи Халилӣ асосан бо асарҳои адабияш шуҳрати мақоми хосса дорад.

Бояд гуфт, ки шоир борҳо ба Тоҷикистон омадааст ва дар ҷашни Абдурраҳмони Ҷомӣ иштирок намудааст. Халилуллоҳи Халилӣ рӯзҳои вопасини рӯзгори худро дур аз Ватан дар ғарибӣ гузаронд. Пас аз он ки Артиши Шӯравӣ вориди Афғонистон гардид, мардуми зиёд аз аҳли адаб кишварро тарк намуданд. Халилӣ низ аввал ба Покистон ва баъд ба Италия рафт ва даҳ соли охири умри хешро дар он ҷо гузаронид. Адиб бо сад дарду алам дур аз ёру диёр бо ёди Ватан соли 1988 вафот кард.

Адиб дар ғарибӣ бо ёди ватан мезист, чун булбул дур аз ҷаман менолид, ашки ҳасрат мерехт.

Шоир ба ҷавонони афғон хитоб карда, онҳоро ба ягонагӣ, иттиҳод даъват менамуд. Инак, дар ҳамин мавзӯ чанд шеърӣ дардомези адибро, ки онҳо садои қалби шоиранд, ба рои мутолиаи шумо пешкаш менамоем.

ХИТОБ БА АВЛОДИ ВАТАН

Нури ҷашми Ватан, эй бачаи афғон, афсӯс,
Дили ман доғ шуд аз дасти ту, эй ҷон, афсӯс!
Чанд гӯям, ба ту фарзанди мусалмон, афсӯс,
Ба ту, эй унсури афсурдаи бечон, афсӯс!
Кист ҷуз ту, ки кунад гиря ба вайронии ту,
Овах¹, афсӯс ба ин рӯзи парешонии ту!

Ҳама бедор, ту дар хоби гаронӣ, то кай?
Гофил аз сирри тараққии ҷаҳонӣ, то кай?
Чашм бар роҳи камоли дигаронӣ, то кай?
Ту ба ин пардаи торик ниҳонӣ, то кай?
Ҳала², барҳез зи ҷо, ғафлати бечо то кай?
Хоби нӯшин чӣ қадар, нашъаи саҳбо³ то кай?
Ай писар, чашми Ватан сӯйи ту боз аст ҳанӯз,
Қавмро ҷониби ту даст дароз аст ҳанӯз.
Мамлакатро ба ту сад гуна ниёз аст ҳанӯз,
Фурсати хидмати ту дуру дароз аст ҳанӯз.
Вақти бозӣ набувад, фурсати кор аст, биё!
Эй писар, кор накардан ба ту ор аст, биё!

ДУБАЙТИЮ РУБОИЁТ

Мусалмонон! Зи дур ояд садое,
Садои ҷонгудозе, ғамфизое.
Надонам ки кучо шабхун зада гург,
Вале донам, ки нолад ошное.

Ятиме, дардманде, бенавое
Баровард аз дили саҳро садое:
«Манех зинҳор аз каф шамъи уммед,
Агар хоҳӣ расӣ рӯзе ба ҷое».

Азбас хушу масту дилрабо меоӣ,
Чун боди баҳор ҷонфазо меоӣ.
Дил хонаи ишқи туст, ободаш дор,
Чун хона хароб шуд, кучо меоӣ?

Ин кинаварон⁴ боз бо найранги дигар
Доранд сари фитна ба оҳанги дигар.
Фарёд, ки ин шуъбадабозон⁵ ҳар рӯз
Хоҳанд ба номи ошті ҷанги дигар.

Зебо Ватанам, чаннати дунё Ватанам!
Эй ғарқаи хуну ашк, танҳо Ватанам!
Ман чуз ту дигар ном наёрам бар лаб,
Ай во Ватанам, во Ватанам, во Ватанам.

Лугат

1. **Овах** – дарег, афсус.
2. **Ҳала** – акнун, ҳоло.
3. **Саҳбо** – шароб, майи сурхтоб
4. **Кинаварон** – душманон, интиқомчӯён, қасосгирон.
5. **Шуъбадабоз** – найрангбоз, ҳилагар, маккор.

Савол ва супориш

1. Номи шеър – «Хитоб ба авлоди Ватан»-ро шарҳ диҳед.
2. Шоир кинаварон гуфта киҳоро дар назар дорад?
3. Чаро шоир дар бораи Ватан бо ҳасрат ёд мекунад?

ФОТЕХ НИЁЗӢ (1914 – 1997)

Адиби муборизу ватанпарвар дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941 – 1945) ҳам бо қалам ва ҳам бо тиру туфанг зидди душман – фашистони хунхор ба по хест, ҷангиду ҷангид. Ниҳоят, дастболо шуд, шахди ғалабаро чашид. Бо ордену медалҳои ҷангӣ ба Тоҷикистони азиз, ҳамчун номаш, фотеҳ баргашт. Фотеҳ Ниёзӣ бо як ифтихору сарбаландӣ боз хома ба даст гирифт ва дар васфи қаҳрамонию ҷоннисории фарзандони Ватан асарҳо офарид, ки бештари онҳо гӯё аз ҳодисоту воқеоти ҷангии нависанда буданд, ки дар либоси бадеият, бо як санъати воло орошта гардидаанд. Романи «Вафо», қиссаи «Димаи диловар», «Ҳисса аз қиссаҳои ҷанг», «Ҳар беша гумон мабар, ки холист» ва ғайра асарҳои барҷастаи адибанд, ки аз қаҳрамонию ҷоннисории сарбозони Ватан ҳикоят мекунанд.

Фотеҳ Ниёзӣ 18-уми апрели соли 1914 дар шаҳри бостонии Самарқанд дар оилаи хизматчи таваллуд ёфтааст ва соли 1997 дар шаҳри Душанбе зиндагиро падруд гуфтааст. Ӯ соли 1970 сазовори унвони олӣ – Нависандаи халқии Тоҷикистон ва соли 1977 сазовори ҷоизаи ба номи устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ гардид.

Ҳоло барои шумо, хонандагони азиз, пораеро аз романи «Вафо», ки дар бораи мардонагӣю ҷоннисории сарбозони содиқи Ватан Сафар Одинаев, Мамарачаб ва дигарон қисса мекунад, пешкаш менамоем.

КОРНАМОИИ МАМАРАЧАБ (Фасле аз романи «Вафо»)

Мамарачаб боз чизе гуфтани буд, вале аз роҳрав тӯп-тӯп қадаммонии касе ӯро аз гап боздошт. Ҳар ду ба роҳрав нигоҳ карданд. Ба тарафи заминкан робитачии командири взводи сеюм меомад.

– Хӯш, Костя?

– Барои шумо омадам. Зуд ба назди комвзвод, рафик сержант.

– Боз чӣ гап, аз ин ҷо ҳам кӯчро ғундоред-ку намегӯяд?

– Намедонам, ҳамаи командирони отделенияро ҷеғ мезананд.

Сафар сумка ва автоматашро ба гардан овехта, аз блиндаж баромад. Аз роҳрав ба Мамарачаб гуфт:

– Ту дар ҳамин ҷо бош, дур нарав.

– Хуб.

Дар блиндажи командири взвод – лейтенанти хурд Харитонов, ғайр аз командири отделенияи чорум, дигар ҳама чамъ омада буданд. Сафар аз командири взвод иҷозат гирифта даромад ва аз пахлуи командири отделенияи пулемётчиён чорзону нишаст. Комвзвод Харитонов дар пешгоҳи блиндаж, дар болои суффачае, ки дар пешаш аз тахтаи бараш сӣ-чилсантиметрии кӯҳна столча сохта шуда буд, ба кадом як коғаз чашм дӯхта менишаст.

– Хуб, рафикон! – Ҳама ба тарафи командири взвод Харитонов рӯ гардониданд. – Ман шумоёнро барои бо як фармон хабардор кардан ҷеғ задам. Аз ҳамин шаб сар карда, мавқеи мо боз хавфноктар шуда монд. Немисҳо имрӯз субҳ хатти мудофиавии моро аз ду ҷо рахна кардаанд. Қисмҳои танкӣ ва мотории онҳо ба тарафи мо фишор дода меоянд. Дивизияи мо фармон гирифтааст, ки ба мудофияи марзаҳои худ ва зада баргардонидани ҳучумҳои душман тайёр бошанд. Имшаб навбати муҳофизати посбоникунанда ба взводи мо супурда шуд. Отделенияи сержант Одинаев ва Клименко дар ду тарафи гарданаи теппаи дуюм, ки дар рӯ

ба рӯямон аст, дар посбонӣ меистанд. Ду отделенияи даҳ нафар дигар, то фармони махсус бояд даҳ нафар барои ба разведка рафтан ҳозир бошанд. Фаҳмидед?

– Фаҳмидем, рафиқ лейтенанти хурд, – ҳама баробар ҷавоб доданд.

– Мумкин? – пурсид Сафар. Харитонов иҷозат дод. – Ҷойи посбонии отделенияи моро аз харита саҳеҳтар нишон медед. – Мана, наздиктар оед, – гуфт Харитонов харитаи топографиро ба наздиктари худ кашида ва дастони ангуштонаш кӯтоҳ-кӯтоҳи худро ба рӯи харита монду баъд бо нӯги сурхи қалами дуранга ба ду нуқта доирачае кашид, ана ҳамин ҷо. Боз дар аснои ба иҷрои вазифа шурӯъ кардан худам ҳамроҳ рафта нишон медиҳам. Боз чӣ суол ҳаст? Дигар суол набошад, ба отделенияҳои худ рафта, тайёриятонро бинед. Расо дар соати 20 шурӯъ мекунем, – Харитонов ба соат нигоҳ кард. – Дар ихтиёри шумо боз чор соати комил.

Командирони отделенияҳо, пас аз шунидани фармон ба ҷойҳояшон рафтанд. Вақте ки Сафар ба заминкани худ наздик шуд, аз он ҷо садои думбура ва овози ба вай ҷӯршудаи Нозир мебаромад. Сафар бо кадом як мулоҳиза охишта-охишта қадам монду ба даромади заминкан расида, як дам рост истод. Ба гӯши вай овози думбура ва суруди Нозир аз харвақта дида чунон форам мерасид, ки гӯё аввалин бор мешунида бошад.

Нозири камаровӣ бо овози на он қадар баланд, вале формами худ месароид:

*Ду қоши сиёҳ дорию мӯйҳои дароз,
Дар мактаби шӯроӣ ту мехонӣ ба ноз.
Қурбони ду абрӯи сиёҳат бишавам,
Пеши мани зор кай ту меойӣ боз?*

Дар ҳангоми суруд Сафар як дам худро фаромӯш карда, фикран ба Тоҷикистон, ба водии Ҳисор, ба кӯҳсорони Қаротегину Дарвоз, дар кӯчаҳои тахту ростии Сталинобод, ки дар ин шабу рӯзҳо саросар сабзапӯш шудаанд, сайругашт мекард. Аз Юнусбобо шармкунон бо Зебӣ дар таги кадом

як ниҳоли боғчаи мактаб танҳо суҳбати ширин мегузаронд. Модараш ба гардани ӯ часпида ашки шодӣ, ашки пазмоншавӣ рехта, дере дар гирди сари ӯ парвона барин чарх мезад. Боз... боз... чӣ хаёлҳо, ки аз пеши назари вай намегузаштанд.... Лекин садои якбора хомӯшшудаи думбура ва суруд ҳамон замон фикри Сафарро ҳам аз ин сайругаштҳо боздошт. Вай худ ба худ табассуме карду ба гирду атрофаш назар партофта, ба заминкан даромад.

Дар блиндаж Нозир, Мамарачаб, Дадабой, Степан Шестак ном ҷанговари сибирӣ ва Аркадий Косенко ном ҷанговари украинӣ ба ҳамдигар ҷафс менишастанд. Баробари намӯён шудани Сафар ҳама аз ҷояшон ҷунбида, илоҷи хеста берун баромаданро меҷустанд.

Сафар аз даромад нигоҳ карда, «Эҳе, қариб ҳамаи отделения дар ҳаминҷо-ку» гӯён, ҷанговаронро ба нишастан таклиф карда, ҳудашро берунтар гирифт. Солдатҳо якта-якта берун баромада, камтар дилхушӣ кардани ҳудро гуфтанд. Сафар ҳам ин кори онҳоро маъқул шуморида ба Нозир таҳсин хонд:

– Бале, камаровӣ!

– Гоҳ ғамзаю усул, гоҳ Худою Расул, рафиқ сержант, – ҷавоб дод Нозир.

– Нағз, бисёр нағз кардӣ, камаровӣ. Боз кӣ медонад, ки ин ғамзаю усулҳо кай мешуда бошад, – гуфт Сафар ва ба Нозир шарҳи ин суҳанро фаҳмонд.

– Боз пагоҳ-бегоҳ нақораи ҷанг баланд мешудагӣ барин.

Сафар ин суҳанро гуфту ҷашмаш ба уфуқ афтод. Офтоб сурхчатоб шуда, ба сӯйи ғарб фуру мерафт.

Дар рӯи ҳамон уфуқи оташвор хол-хол нуқтаҳои сиёҳ пайдо мешуданд ва онҳо ба назар торафт калонтар менамуданд. Сафар як дам нафасашро ба дарун кашида, хомӯш монд. Ҷанговароне, ки дар пеши ӯ буданд, мисли вай ба ҳамон сӯ нигоҳ карда монданд.

Дикқати онҳоро овози фавқулода баланди кадом як кас, ки парвози ҳавопаймоҳои фашистиро хабар меод, бурид. Ҳама яроку аслиҳаи дар окопҳо ва майдончаҳо истодаро

ба камарҳои траншея ва окопҳо руст карда, ҳудашон ҳам пинҳон шуданд. Дар як дам атрофро ҳомӯшӣ фаро гирифт. Акнун гургури самолётҳо баландтар шунида мешуд. Ғайр аз ин, аз ким-куҷо ғичир-ғичири чархи вайронаи ароба ва бо қаҳр дашномдихии касе низ ба гӯш мерасид.

Самолётҳои вазнини бомбаандози немисҳо, ки дар зери химояи қирқунандагон парвоз мекарданд, бо ғулғулаи худ осмонро пур карда, ба болои мавқеи ротаи лейтенант Осмуҳин расиданд. Ин сафар самолётҳо аз ҳарвақта пасттар ва бо суръати сусттар парвоз мекарданд.

Ҳамин ки самолётҳои бомбаандоз аз болои мавқеи рота хеле дуртар гузашта рафтанд, яке аз он ду «Мессершмит»-и қирқунанда, ки гоҳ аз пеш, гоҳ аз қафо парвоз мекарданд, аз роҳи худ баргашта, якбора сарозер омада, майдону роҳхоро аз пулемёти худ тирборон кардан гирифт. Самолёт чунон ба замин наздик мепарид, ки лётчики он равшан дида мешуд. Ҳар бори як қатор тир андохта гузаштан лётчик сарпӯши кабинаи худро кушода, сарашро бароварда, ба қафояш нигоҳ мекард. Ҳамин тавр вай се-чор бор сарозер омада, баъд боз аз қафои шарикони худ шитобида рафт.

Баъди аз чашм ғойб шудани қирқунанда, ҷанговарон аз паноҳгоҳҳо яке аз қафои дигар берун баромаданд ва зуд аз ҳамдигар ҳолпурсӣ карданд. Ҳама ҳаёт ва безарар будани худро меғуфтанд. Аммо баногоҳ касе аз дур ончунон фарёд бардошт, ки гӯшу чашми ҳама баробар ба он сӯ дӯхта шуд.

Дар сари он роҳи калон, ки аз паҳлуи чапи мудофиягоҳи рота мегузашт, як марди кулӯтариши синабараҳнаи сарлучришу мӯйҳояшро хорошида-хорошида, гоҳ ба замин меафтод ва гоҳ бархоста ба чор тараф даст ёзонда ёрмандӣ металабид.

Сафар бо ҷанговаронаш ба он сӯ давид. Каме дуртар аз он ҷойи исти мардак, дар қарибии ҷӯйбор аробаи чорчарҳае меистод, ки дар болаяш лақулукҳои бисёре бор карда шуда буд. Дар пеши он як писараки нух-дахсола нӯги лаҷоми аспро маҳкам дошта, рӯ ба замин наҷунбида меҳобид.

Яке аз ҷанговарон писаракро зуд аз ҷояш бардошта, рӯболо хобонид. Вай бечон буд. Аз сари синааш то болои

нофаш олудаи хун буд. Мардаки кулӯтариш ва дар паҳлуи вай занаки миёнасоли мӯсиёҳ худро ба болои мурдаи писарак партофта, чунон фиғону нола мекарданд, ки дили дигарон ҳам аз нолаи онҳо об мешуд.

Ин писараки ҳанӯз ба камол нарасида, ки ҳамроҳи падару модараш хонаю ҷойи худро партофта, аз дасти истилогарон ба ақибгоҳи дур паноҳгоҳ кофта мерафт, қурбони тирӣ ҳамон лётчики қирқунандаи немис шуда буд.

Ҷанговарон бо фармоиши Осмухин ва Ванюшин, ки онҳо низ ба сари ин воқеаи хунин расида омада буданд, ҷасади писаракро бардошта, аз сари роҳ ба миёнаҷойи як пали замини қорам бурданд. Дар он ҷо барои ӯ қабр кофта, ин писари бемаҳал қурбоншудаи соҳили Донро ба оғӯши хоки Дон супурданд.

Падару модар дар байни ним соат дар доғи писар дева-навор ҳушу ҳаёли худро гум карда, аз болои қабр сар намебардоштанду хоки ўро ба ашкҳои худ тар мекарданд.

Дар болои қабр салоти кӯтоҳи автомату милтиқҳои ҷанговарон садо дод. Падари писарак аз ҷояш хеста, ба кифти Сафар, ки вай дар паҳлуяш истода буд, даст партофта, сарашро ба синаи ӯ монду бо овози пуралам гуфт:

– Фарзандонам, ҳаққи хуни ин бародари аз дасти Гитлер ҷавонмаргшудаи худро ҳам фаромӯш накунад.

Мамарачаб ба сари қабр омада, зани дар болои он хобидаро оҳиста бардошт ва ўро ба пеши аробаи чорчарха, ки ҷанговарон онро рост карда, чизу чораҳои ба ҳар сӯ тити парешоншудаашро ҷо ба ҷо карда буданд, оварда, ба он савор кард. Ароба ба таври ҳузнор нолишкунон боз ба роҳ даромад.

Мамарачаб аз паси ароба хеле нигоҳ карда монд. Дар ҷашмони пилқояш варамкардаи вай ашк ҷӯшида буд. Дан-донҳои ӯ асабонӣ ғичиррос мезад.

Вақт аз поси шаб гузашта, ситораи Парвин ба шимол хамида буд. Аз он теппаи зинамонанд саҳрои пасту баланд каф барин намудор шуда меистод. Аз тарафи рости теппа пайраҳае торафт қачу килеб шуда, ба гандумзори поён

даромада мерафт, аз тарафи чап бошад, камтар замини хамвор ва баъд се-чор пастхамиҳое, ки рӯи онҳоро хасу хошоки хушк зер карда буд, ба чашм меафтоданд. Хомӯшии шабро ғайр аз садои тӯпҳое, ки аз дур шунида мешуд ва ба онҳо гӯш одат карда буд, боз чунин чирросзании мӯру малахҳо ва баъзан овози чуғзе вайрон мекард. Осмонро тез-тез ғур-ғури ба худ хоси самолётҳои бомбаандозӣ немисӣ фаро мегирифт. Дар ҷануби шарқӣ, дар шарқ, шарқи шимолӣ ва дар ғарб, ба торикии шаб нигоҳ накарда, уфук сурху сафедча метофт. Ҳанӯз рӯзона мегуфтанд, ки дар ғарб тамоми заминҳои гандумзор оташ зада шуданд, дар қафо бошад, Калач, Абганерово ва боз якҷанд стансияҳои роҳи оҳан ва маркази шаҳру районҳоро немисҳо бомбаборон кардаанд.

Дар ҳамин вазъият навбати дар қаровулии саҳроӣ истодан ба Мамарачаб ва Степан Шестак омада буд. Сафар бо ҳамроҳии онҳо ба гарданаи теппа хомӯш амида баромад. Дар ин ҷо Дадабой ва Аркадий Косенко дар посбонӣ меистоданд.

– Хомӯш, ман! – гуфт Сафар ба Дадабой, ки вай аз ҷойи худ ҷунбида «Кист?» гуфт. – Чӣ гап?

– Хотирҷамъӣ, рафиқ сержант, – пичиррос зада ҷавоб дод Дадабой.

– Ягон чизро пай набурдед?

– Пашша ҳам пар назадааст.

– Хуб, постро ба инҳо супореду худатон аз қафои ман оед.

– Марҳамат, Мамадполвон, – гуфт боз шӯҳӣ карда Дадабой, – чашмакаторно калонтар кушода меистед, уқо, боз ягон кас аз почекаторн қапида, ба поён ҳаво надихад, ҷӯраҷон!

– Гапро бисёр накарда, тезтар гузар! – гуфт Мамарачаб ва ба окопи то зону кофташуда даромад. Степан ҳам ба окопе, ки аз вай се-чор метр дуртар буд, рафта фувромад.

Сафар вазифаҳои ҳар дуи онҳоро такроран фаҳмонда дод ва аломати сигналро ҳам гуфт:

– Боз дар ғафлат намонӣ, Мамарачаб? – таъкид кард Сафар.

– Хотирчамъ бошед, рафик сержант, Мамарачаб Дадабой барин аз пар задани пашша ҳам беҳабар намонанд.

– Чашматро сӯзан, гӯшатро сик кун! – гӯён Сафар бо ҳамроҳии Аркадий Косенко ва Дадабой Ёрматов ба поёни тепла фурумада рафт.

Мамарачаб дар окоп қулайтар дароз кашида, ба тарафи Степан рӯ гардонд ва бо забони нимколаи русӣ аз ӯ пурсид:

– Стёпа!

– Ҳа.

– Мо ҳам ҳозир одами чандон хурд не-а?

– Набошад-чӣ. Тақдири як қисми калон дар дасти мо бошаду...

– Ба гумонат, немис ба ҳамин ҷоҳо меомада бошад?

– Шайтон медонад. Ҷанги дар он тарафи Дон шударо дар хотир дорӣ, бе ҳеҷ огоҳӣ дар байни як-ду соат бо немис даст ба гиребон шуда будем?

– Лаънатихо танку машинаи бисёр доранд. Ҳеҷ вақт пиёда намегарданд.

– Ба ҳаёли ту, мо магар танку машина надорем?

– Ку, аз рӯзе, ки ба фронт омадам, як бор ҳам ба машина савор нашудаам.

– Қисми мо пиёдагард. Агар қисми моторикунонда мешуд, аз болои автомашина намефурумадӣ.

– Кайф кайфи ҳамонҳо будааст. Ақиб гурезад ҳам, ба пеш равад ҳам, ҳуди комиссар барин доимо машина тайёр.

– Не, ҷӯра, кори онҳо ҳам он қадар хуб нест.

– Ҷаро?

– Барои автомашина роҳи ҳамвори васеъ даркор, ин хел роҳ дар ҳар ҷо ҳам шудан намегирад, ба болои ин, Худо накарда, агар чашми самолёти немис афтида монад, баъд ҳолат хароб.

– Набошад, ҳамааш ҳам як бало гӯй.

– Не, ин хел ҳам не. Аз ҳама хубаш қисми пиёдагард. Бе-сабаб нест, ки ўро модари қўшунҳо меноманд. Агар дурусттар замин канда, панаҳ шавӣ, Ҷабраил ҳам туро ёфта наме-тавонад. Душман, ки омад, аз қаъри замин хестагӣ барин, ба

ногаҳ ба сараш ҳамла мекунӣ, самолёташ ояд, дарҳол ба чор тараф паҳн шуда, зуд аз чашмаш ғоиб мешавӣ – гӯён Степан торафт бештар донишмандии худро нишон додан меҳост.

– Шабу рӯз пиёдагарди ро намегӯӣ? – пурсид Мамарачаб.

– Бехтар ин, ки ҳамеша пиёда гардӣ. Агар доимо савори автомашина гардию ягон ҳодиса шуда автомашина аз саф баромада монад, баъд наркоми бекор шудагӣ барин хеле вақт пиёда гашта наметавонӣ.

– Ин гапат ҳам маъкул, – гуфт Мамарачаб ва пурсид: – Стёпа, синнат чанд?

– Чаро якбора синнамро мепурсӣ?

– Хеле бачаи гапдон будай.

– Хотирчамъ бош, ин чанг як ману ту не, кӯдаки дар гаҳвора бударо ҳам гапдон мекунад. Худи ту ба чанд даромадӣ?

– Бисту сеи пурра.

– Аз ман як сол хурд будай. Зан дорӣ?

– Не, – гуфт Мамарачаб ва аз ин суоли Степан як дам хаёлаш парешон шуд.

Баъд худи ӯ аз Степан пурсид:

– Ту чӣ?

– Зан надораму маҳбуба дорам. Тӯй ҳам карданӣ будем, лекин ана ин чанги фалокат сар шуда монд.

– Ҳозир ҳам ҳамон маҳбубаат ҳаст? Мактуб менависад?

– Ҳаст, дар Урал, дар заводи тўпсозӣ кор мекунад. 45-миллиметраи танкзанро ҳамонҳо месозанд. Ана, ту гапдониро аз вай шунав. Пулемёти «Максим» барин. Як сар кунад, то ҳамаи лентай гапро тамом накунад, наменонад... Дирӯз боз хат кардааст.

– Хӯш, чӣ менависад?

– Навиштаҳои аз фармони командири дивизия ҳам зӯртар гӯям, хато намекунам, ҷӯра. Албатта, дар аввали хат салому табрикҳои ширадор... Баъд аз ҳамаи онҳо ба чароҳат қаламфурпошӣ сар мешавад... Менависад, ки «Чӣ, магар қафо гашта-қафо гашта то Урал омаданӣ ҳастӣ?... Ба ваъдаҳои дар ин ҷо додаат вафо карданро фаромӯш кардӣ? Дугонаҳои ман ҳар бори аз ту мактуб гирифтаам бо

пичингу киноя мепурсанд, ки Стёпа ба тарафи мо боз чӣ қадар наздик омадааст. Агар иҷозат медоданд, ҳозир ҳудам ба даст яроқ гирифта, ба фронт мерафтам. Мо, одамони ақибгоҳ, шабу рӯз барои шумо кор мекунему шумо бошед, аз ақибгардӣ шарм ҳам намекунед». Дар охири мактуб чунин навиштааст ва зери онро хат ҳам кашидааст: «Стёпа! Хоҳӣ, ки ояндаи ҳаёти мо хушнуд, саодатманд бошад, ба гитлерчиёни лаънатӣ амон надох! Куш, бисёртар куш! Қир кун! Аз хокамон зада пеш кун! Умедворам, ки дар рӯзҳои нағз, дар соатҳои интизорӣ бо гармони дӯстдоштаи худ суруди ғалабаро навохта меойӣ ва ин вафо ба ваъдаҳои якдигарамон мешавад». Ана, шунидӣ?

– Ҳа, ҳақиқатан ҳам духтари доно будааст.

– Доно ҳам гап-мӣ? Хайр, зинда бошем, ниқори худро аз душман меситонем.

– Чӣ гуфтӣ, Миша? (Мамарачабро ҷанговарони рус Миша меномиданд).

– Албатта, агар омада монад, ҳуди ҳамин шаб дандонҳои ҷашро мешиканем, – гуфт Мамарачаб, ки гапҳои Степан Шестакро шунда боз дили ӯ ба ҷӯш меомад ва торафт аз саргузаштҳои худ бадтар ба ғаш омада, худ худро коҳиш медод. Вай дар гирдобии ҳамин ҳаёли ғурӯ рафта буд, ки овози «ширикӣ» ӯро ба худ овард.

– Чӣ гап шуд? – пурсид бесаранҷомона Мамарачаб.

– Қулфи автоматро санҷидам, – ҷавоб дод Степан.

– Ту ҳам ҷойи автомат санҷиданро ёфтӣ.

– Мабодо кор накарда монад гуфтам, ҷӯра.

– Шарти тир баромада равад, баъд чӣ мешуд? Як худат садҳо касони дар ақибамон бударо бесаришта мекардӣ.

Мамарачаб аз ин таъкиди худ, ки камтар бо қаҳр баён мекард, мамнун мешуд.

Вай якумин бор, мисли командир, бо ин хел овози қатъӣ муомила мекард. Пас аз ин ӯ дар фикраш чӣ гуна масъулият ҳис кардани худро фаҳмида, ба гирду пешаш бо диққати том назар афканд.

Як соат, ду соат, се соат вақт гузашт. Аз сабаби он, ки

дар як ҷо начунбида, бодикқат ба атроф нигоҳ карда ме-
нишастанд, чашмони ҳар ду солдат мисли донаи анор суп-
сурх шуда буданд, мижаҳо ба қавоқ вазнинӣ кардагӣ барин,
пеши чашмони онҳоро мегирифтанд. Вале ҳисси масъулият
ва қарзи адои хизмат иродаи солдатии онҳоро торафт мус-
тахкам нигоҳ медошту ба ғафлатмонӣ роҳ намедод. Хамин
тавр вақти дар пост истодан қариб ба охир мерасид. Шаб аз
нисф гузашта, торикии пеш аз дамиши субҳ заминро осмонро
фаро гирифта буд. Мамарачаб ин вақт мижа назада ба пеш
нигоҳ мекард. Степан Шестак оҳиста – «Миша!» гуфту Ма-
марачабро ҷеғ зад. Мамарачаб ҳам «ҳа» гӯён рӯяшро нагар-
донда ҷавоб дод.

– Ту Кировро медонӣ?

– Ҳа, медонам. Ба номи вай дар деҳаи мо колхоз ҳам
хаст, одами бисёр нотик буд мегӯянд.

– Ман дар кадом як китоб як сухани дар солҳои вазни-
ни ҷанги граждани гуфтаи ӯро хонда будам. Медонӣ, чӣ ме-
гӯяд: «Шаб чӣ қадар торик бошад, ситораҳо ҳамон қадар
равшан медурахшанд».

Мамарачаб беихтиёр чашм ба осмон дӯхт.

Осмон пур аз ситора буд. Гоҳ паст, гоҳ баланд милт-милт
дурахшидани онҳо чунон зебо менамуд, ки кас аз тамошо-
шон сер намешуд. Баъд аз ба осмон нигоҳ кардан Мамарачаб
чашмашро аз он ҷо канда, ба пешаш нигоҳ карда гуфт:

– Боз дар тамошои ситора шуда, аз пост беҳабар на-
монам.

Аз нав чашми ӯ ба пеш дӯхта шуд. Дар ин асно аз дур
ғурриши мотори самолёт торафт наздик шунида мешуд,
вале ин ғурриш ба болои сари онҳо наомада, боз ғойб гашт.
Аз мобайн бист-сӣ дақиқа нагузашта Степан пичиррос зад:

– Тсс, аз ҷап нуқтаи сиёҳ намуда истодааст.

– Ку? – пурсид Мамарачаб рӯяшро ба ҳамон тараф
нигаронида.

– Нағзтар нигоҳ кун, ана, боз ғойб шуд.

– Хомӯш, овозат набарояд! – гуфт Мамарачаб аз нуқтаи
сиёҳ пай бурда ва боз ба ҳамон сӯ бодикқат чашм дӯхт.

Сиёҳӣ аввал якто, баъд дуто, сето шуд. Мамарачаб автоматро ба тиркушоӣ ҳозир карда:

– Исто! Кӣ меояд?! – гӯён садо баровард. Баробари овози вай ҳар се нуктаи сиёҳ ғоиб шуд. Боз якчанд вақт нагузашта, ҳамон нуктаҳои сиёҳ аз нав пайдо шуданд. Ин сафар сето не, чорто ва панҷто шуданд.

Мамарачаб ба Степан фармуд, ки мушак парронад. Степан мушакпарронакро ба ҳаво бардошта, куланги онро зер кард. Мушак напаррид.

– Лаънатӣ! Мушаки пуч будааст. Ана, акнун, бароварда ҳам намешавад.

Степан саросемавор ҳарчанд зӯр занад ҳам, мушаки напаридаро аз мил бароварда натавонист. Мамарачаб фурсатро аз даст наодо, Степанро барои хабаррасонӣ ба назди сардори постҳои муҳофизаткунӣ фиристод.

– Гранатаҳоро ба ман монда рав.

Степан хазида-хазида ба окопи Мамарачаб омаду ду гранатаи худро ба паҳлуи вай гузошта, «Маҳкам исто!» гуфт ва боз хазида-хазида аз гарданаи теппа ба пастӣ фуromaда рафт. Степан аз теппа ба пастӣ фуromaда ғоиб шуда буд, ки боз нуктаҳои сиёҳ паси ҳам аз ҳар ҷо-ҳар ҷойи пастҳамӣ пайдо шуданд. Онҳо гоҳ намуда, гоҳ ғоиб шуда, ба тарафи чап ҳаракат мекарданд. Ин ҳаракати нуктаҳои сиёҳ Мамарачабро бадтар ба шубҳа мегузошт. Вай дарҳол гумон бурд, ки сиёҳиҳо аз тарафи чап ба қафои теппа гузаштани ҳастанд.

Аз ин теппа то ҷойи подразделения бо роҳи рост қариб шашсад-ҳафтсад метр буд. Вале дар доманаи теппа чуқурии хорзоре буд, ки онро аз тарафи рост давр зада гузаштан лозим буд. То рафта омадани Степан камаш понздаҳ-бист дақиқа вақт лозим буд. То он вақт хомӯш истодан, шахсони номаълумро аз чашм ғоиб карда, ба истгоҳи қисм роҳ додан лозим буд. Бинобар ин, Мамарачаб, аввало мувофиқи қоидаю талаби адои хидмат ва сониян аз рӯйи он орият ва ҳисси интиқом, ки дар ин муддат дар ӯ ҳосил шуда буд, барои ба задухӯрди тан ба тан даромадан аҳд кард.

Вақте ки сиёҳии якум ба паҳлуи чап боз пештар мерафт, Мамарачаб лаби поёни карахшбастаашро ба зери дандонҳои пешаш гирифта, мили автоматро ба ҳамон сиёҳи ни-гаронида, кулангро зер кард.

Аз паси тири автомати ӯ аз пеш ҳам тир кушода шуд. Мамарачаб аз окопаш баромаду ҳазида-ҳазида ба тарафи окопи Степан рафт. Аз он ҷо сиёҳи боз наздиктар дида мешуд. Дар пеши чашми вай, дар бист-биступанҷ метр пастӣ ду сиёҳи меҳазид. Мамарачаб якумин бор бо шумораи зиёди душман танҳо як ҳудаш рӯ ба рӯ шуда буд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки вай ба ҳаяҷон меафтод, нафасгирияш душвор мешуд, дилаш ғайри одат чунон беқарор мезад, ки ҳатто гуп-гупи ӯро ҳудаш ҳам мешунавид.

Хомӯшии беинтиҳо ва дар торикии ғафс танҳо дар як тепша мондан ваҳмо зиёд мекард. Вале ин вазъият дер давом накард. Ҳамон лаҳзае, ки ду сиёҳии аз тарафи чапи тепша ҳаракаткунанда дар як ҷо истода монд, ба гӯши Мамарачаб садои ғучур-ғучур гапзанӣ расид. Вай як дам нафасашро ба дарун кашида, ин гапзаниро бодикқат шунидан меҳост. Аммо гуп-гупи дили ба ҳаяҷономадаи вай аз назди гӯшҳояш дур намешуд ва дар ҳамин ҳолат ҳам ӯ якчанд калима суҳанро базӯр шунда гирифт. Мамарачаб баъд аз ҳамин боварии комил ҳосил кард, ки дар рӯбарӯи вай, албатта, одамони ғайр, одамоне, ки бо нияти сиёҳ омадаанд, истодаанд. Аз паси ҳамин мулоҳиза дарҳол дасти Мамарачаб ба граната дароз шуд... Дастони ангуштонаш дароз-дарози камгӯшти вай ханӯз банди гранатаро надошта, се-чор тири ҳарранга аз болои сар ва паҳлуи вай шуввас зада гузаштанд. Мамарачаб синаашро боз ҷафстар ба замин дода, сарашро ба девори окоп панаҳ кард.

Ин тирҳои ҳарранга гумони ӯро боз бештар тасдиқ карданд. Дандонҳои ӯ ба ҳамдигар хӯрда ғичиррос мезаданд, ғазаб ҳокими тамоми азму ихтиёри вай гардид. Мамарачаб дар ҳамин ҳолат якбора сарашро аз окоп боло бардошта, саҳт ба пеш чашм дӯхту дасти ростии граната доштаашро ба ҳаво бардошта, баъд бо тамоми қувва онро

ба дур гурронд. Худи ҳамон сония ба гирду пеш таркиши сахт садо дода, оҳанпораҳо ҳуштак кашида ба ҳаво париданд. Баъд аз таркиш, Мамарачаб боз ба нишебии теппа чашм дӯхт. Дар пеши назари ӯ кунда барин сиёҳӣ ба чорпанҷ метр поён ғелида рафт. Аз ин ӯ гӯё ғизои рӯҳӣ гирифт. Вай боз ба гранатаи дуом даст дароз карда буд, ки дуртар аз нӯги пойи худи вай гранатаи аз пеш партофташуда таркида, аз по то сараш ба хоку дуд чӯлид. Аммо Мамарачаб ҳеҷ чизро хис ва писанд накарда, кифташро чунбонда, боз гранатаи дуомро ҳаво дод. Пас аз таркиши гранатаи дуом ба сари вай чунон тир борид, ки ба вай имкони сар бардоштан намерод. Бо вучуди ҳамин, Мамарачаб бо дасти чапаш тирдон, бо дасти росташ аз гардани қундоқи автоматаш дошта, аз рост ба чап, баъд аз чап ба рост тир кушод. Боз як гранатаи дигар ба паҳлуи рости ӯ афтода таркиду ба сӯйи вай хоку кулӯҳи оҳанпораомехтаро оварда зад. Рӯйи рости вай, ки ба қундоқи автомат чафс карда шуда буд, зараре надиду вале дасту ангуштонашро чизе сӯзондагӣ барин шуд.

Мамарачаб дар ҳамин вақт ҳам, ба ҳеҷ чиз эътибор навода, аз задухӯрди тан ба тан даст намекашид. Вай боз гранатаи сеюмро ба даст гирифта буд, ки аз қафои ӯ, аз гарданаи теппа пулемёти «Максим» ба қор даромад. Мамарачаб, ки ба чашмонаш хун чӯшида, дасту пояш маҷрӯҳ гашта буд, ин пулемётро, ба чӣ фикр рафта, пулемёти душман ҳаёл карду, ба ақибаш гашта, дасти гранатадошташро ба ҳаво бардошт. Дар ҳамин асно Степан ба паҳлуи вай ҳазида омада: «Миша! Одамони мо омаданд!» – гӯён дасти гранатадори ӯро маҳкам дошт.

Худи ҳамон шаб ба тамоми дивизияи полковник Людников маълум шуд, ки қувваҳои пешчанги гитлерчиён ба самти марзаи мудофиавии ӯ бо қувваи калон зер карда меоянд. Разведкачиёни немисҳо, ки онҳоро Мамарачабу Степан ярадор карда буданд, дар тергав нишон доданд, ки қисмҳои танкӣ ва моторикунонидашудаи онҳо аз субҳи рӯзи дигар дер намонда, бояд ба ин ҷо расанд ва хатти мудофиавии нави қисмҳои советиро рахна карда, ба сарзамини Волга бароянд.

Тамоми шаб дар изтироб гузашт. Дар подразделенияҳо тайёри ба ҷангҳои дарпешистода як дақиқа хомӯш намешуд.

Пагоҳии барвақт самолётҳои душман мавқеи ҷанговарони моро саҳт бомбаборон карданд. Баъд аз ҳуҷуми самолётҳо тўппаронии пеш аз баҳамлагузарӣ сар шуд. Снаряди минаҳое, ки гоҳ дар пеш, гоҳ дар қафо, ё аз ду паҳлу метаркиданд, ҷангу хоки заминро ба ҳаво бардошта, имкони ҷашм кушода нигоҳ кардан намедоданд. Аз тўппаронии пайдарпай замин меларзиду гулдур-гулдур садо меод. Осмонро тирагӣ фаро мегирифт, бӯи ғализи дуди борут ба димоғ зада, роҳи нафасгириро танг мекард.

Ин оғози ҷамлаи немисҳо барои раҳна кардани ҳатти мудофияи дивизияи полковник Людников буд. Аз отделения ба взвод, аз взвод ба рота, аз рота ба баталён, аз баталён ба полк ва сонӣ ба дивизия дам ба дам дар бораи вазъияти ҳатти пеши ҷанг, ҳаракату амалиёти душман маълумот мерафт.

Ҳамон даме, ки оташи тўпҳои душман ба дарунтари ҳатти мудофия нигаронида шуд, аз тарафи чап ва аз рӯбарӯи ҳамон теппае, ки шаби гузашта Мамарачаб дар он ҷо дар пост истода буд, ғулғулаи мотори танкҳо баланд гардиданд. Онҳо аз бешазорҳои дур, аз замини гандумзор, аз роҳи машинагард яке аз ақиби дигар аввал нуктаи сиёҳ барин, баъд охиста-охиста кутӣ барин, сонӣ хонача барин ва дар охир фили хартуми худро рост карда давидагӣ барин, аз мили каме ба ҳаво майлкардашон беист оташ фишонда, ҷор тарафро бо ғулғулаи мотори худ фаро гирифта меомаданд.

Аз байни ҳамин садою ғулғулае, ки заминро осмонро фаро гирифта буд, ба гӯш садои баланди аз даҳан ба даҳан гузаштаи тўпчиёни мо шунида мешуд:

– Нишон фалон, фалон қадар ҷаптар – ба сӯи танки душман бо снаряди зиреҳзан оташ!

Баъд аз гулдурросзании тўпҳои мо пеши роҳи танкҳои душманро ҷангу губори дудомези ғафс фаро мегирифт. Лаҳзае онҳо аз назар ғойб мешуданду вале боз роҳи худро дигар карда, ба пеш зер карда меомаданд. Боз оташ, боз ҷангу хоки дудомез ҳаворо пур мекард. Лекин танкҳое, ки дар зиреҳи

худ нишони фашистӣ доштанд, аз пешу қафои ҳамроҳони худ, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷойи гандумзор ва роҳҳои машина-гард мисли паҳоли оташгирифта месӯхтанд, гузашта, ба пеш меҳазиданд. Аз ҳама аввал ин танкҳо ба сӯйи тӯпҳои танкзани ба онҳо амоннадиҳанда мешитобиданд. Ана, он танке, ки аз гандумзор ба тарафи роҳ гузашта буд, ба сӯйи тӯпе пеш рафт, ки вай дар канори роҳ, дар миёни ҷӯйбори хушк истода оташ мекушояд. Меҳоҳад ҳамин ҳозир ўро ба зер тасмачархҳои худ гирифта маҷақ кунад. Бист метр. Понздаҳ метр. Рост, рӯбарӯ омад. Ана, паҳлуи ҳудаширо ба вай рост гардонд. Ана, ҳозир тӯп ва расҷети ўро мисли наҳанг ба доми худ хоҳад кашид. Садои тӯп ва аз пайи вай боз як таркиши гӯшкаркунанда. Ҳалқаи дуди ғафс аввал сафедчатоб ва баъд торафт сип-сиёҳ ранг гирифта, танку тӯпро аз чашм ғойб сохт, вале худӣ ҳамон дам аз оғӯши он ҳалқаи дуду оташ забона заду пас аз вай танки аз қафо оянда ҳам, аспак барин, дар ҷояш ҷарх зада истода монд.

Овози кадом як ҷанговаре баланд шуд:

– Бале, офарин! Танки дуюмро ҳам зад!

Баробари ин овоз касе боз фарёд зад:

– Ба муқобили пиёдааскарони душман, оташ! Боз як садои дигар фармон меод:

– Оташ ба қафои танкҳо, ба сӯйи солдатҳои душман, оташ!

Аз паси танкҳои даргирифта, вайроншуда ва танкҳои дар ҳар ҷо камингирифтаи немисӣ солдатҳои либоси кабудпӯш, ки остинҳояшон барзадагӣ ва ду дасташон ба автоматҳояшон буд, аз як сари палҳои замин то сари дигари вай қатор-қатор саф кашида, бо ғалоғулии бетартиб ба пеш метохтанд ва ҳамин, ки аскарони мо бар зидди онҳо аз тӯпу пулемёту автомат оташ мекушоданд, ҳамон замон қафонокӣ мегурехтанд.

– Ин подаи гӯсолаҳоро бин! – гуфт Сафар, ки ба обу арақ ғӯтида граната дар даст дандонҳояшро сахт ба ҳам совида, бо шиддат ба пеш нигоҳ мекард.

Аз нав боз як гурӯҳ танкҳо ба пеш ҳазиданд. Онҳо аз паҳлуи рости чапи теппаи якум, ки онро ҷанговарони

Осмухин мудофиа мекарданд, гузашта, бевосита ба дарунтари мудофиагоҳи рота зер карда даромаданӣ мешуданд.

Аз заминкан ба заминкан, аз хандақ ба хандақ фармоне паҳн шуд, ки ба муқобили танкҳои душман бо гранатаи зиддитанкӣ ва шишаи даргиранда мубориза баранд.

Дар паҳлуи чап, дар он ҷое, ки бо оташи тӯпи зиддитанкӣ ду танки немис аз кор бароварда шуда буд, болои ҳам се танк пайдо шуд, дар паҳлуи рост ҳам ду танки дигар ва аз рӯ ба рӯ боз се танки дигар бо оташфишонӣ ба солдатҳои худ роҳ кушода меомаданд. Танки дуюм, ки аз роҳи паҳлуи чап пеш мерафт, охир ҳамон тӯпи танкзанро, ки аз ҷӯйбор истода оташфишонӣ мекард, бо тасмачархи ростии худ маҷарда карда, ба тарафи мавқеаҳои взводи якуми рота роҳ гирифт. Аз рост ҳам ҳамон ду танк бо тӯпу пулемёти худ ба ҷанговарони мо имкони сар бардоштан намедод.

– Ба ҷойи ман гузар, – гуфт Сафар ба Дадабой ва ҳудаш дар даст гранатаи зиддитанкӣ ҳамида-ҳамида ба паҳлуи ростии теппа давид ва аз гардани теппа синаашро ба замин ҷафскунон ҳафт-ҳашт қадам поёнтар ҳазиду ба як чуқуриро, ки онро таркиши бомба қариб ним қадим одам кофта буд, даромад.

Вай ба чуқурӣ даромаду ҳамон дақиқа танки ба домани теппа ҳазида истодаро ба нишон гирифт. Ҳамин ки танк синаашро ба тарафи шимол гардонда, аз гардиши ҳамвортари теппа пеш рафтани шуд, гранатаи танкзани Сафар ба ҳаво парид ва то мижа задан таркише афрофта ба ларза овард.

Таркиши сахте ҳаворо ба ларза оварда, хоку ҷанги бисёре ба болои Сафар мисли борон мерехт. Вай дар ҳамин ҳолат ҷашм пӯшида нақшаи нав кашидани шуда буд, ки аз паҳлуи ростии чуқурӣ тасмачархи як танки дигар, як кано-ри девори чуқуриро паҳн карда гузашт. Сафар ҳудашро ба тарафи чапи девори чуқурӣ гирифта, ба вай мисли парвона зич ҷаспид. Тасмачарх қариб ними чуқуриро бо замин ҳамвор карда, бо ғурриши зӯр ба теппа баромада рафт.

Сафар ҷашм кушода чизеро намедид, гӯшҳои вай гув-вас мезаданд, сари худро кунда барин вазнин ҳис мекард.

Ними танаш дар зери хок монда, пойҳояш аз беҳаракатии хун вичиррос мезад.

Ўро тирандозию оташфишони тӯпу туфангҳои рафқони ҳамяроқаш, «ура»-и тавоноии ҷанговарони советӣ баргашта ба хуш овард. Вай бо дасташ хоки ба болояш зершударо ба як сӯ кашидани шуда хеле зӯр зад. Ангусту нохунҳояш саҳт ба дард омаданд, дармонаш хушк шуда, боз сараш ҷарх зада беҳол гашт.

Баъд аз барбод рафтани ҳамлаи сеюми худ немисҳо мачбур шуданд, ки баргашта дар хурӯҷгоҳҳояшон мустаҳкам ҷойгир шуда, гоҳ-гоҳ мавқеи ротаи Осмухин ва дигар под-разделенияҳоро ба зери оташи миномёту пулемёт гиранд.

Ҳамин тавр, рӯз ба охир расид. Он маҳалле, ки дируз ҳамин вақт хомӯш буд ва ягон овози тир намебаромад, акнун ба ҳатти аз ҳама пештари ҷанг табдил ёфта буд. Ба ҷойи чир-чири мӯру малахҳо аз чор тараф садои автомати пулемётҳо баланд мешуд. Тирҳои ҳарранга мисли ситораҳо аз ин сӯ ба он сӯ ва аз он сӯ ба ин сӯ парида, мушакҳои сурху қабуд, зарду сафед чор атрофро равшан мекарданд.

Сафар ба девори окопи худ така карда, аз Дадабой воқеаи Аркадий Косенко ва Қурбонро, ки танки зеркардаомадаро нест карда, худашон ҳалок шуданд, мешунавид.

– Танки фашистон ба ҳамин лаб расида (Дадабой бо дасташ ҷойи баромади танкро нишон меод), яке-якбора ба рост гардонд. Аркадий ва Қурбон ба дасташон граната гирифта, аз поёнтар ба паҳлуи чапи танк давиданд. Ҳар дуи онҳо ҳу, ана, ба ҳамон чуқурӣ расида буданд, ки танк фукашро поён гардонда, тӯп холӣ кард. Инро бинед, ки тир рост ба лаби чуқурӣ расид. Қурбон ҷунбида натавонист. Аркадий бошад, аз чуқурӣ хуну хуншор рост ба сӯи танк калавида-калавида давиду ба шиками вай граната ғурронд, сонӣ худаш ҳам афтид.

– Дар кучо ғурониданд?

– Дар ҳамон чуқурӣ. Ба афти бечора нигоҳ кардем, ба мурда ҳеҷ монанд набуд. Аз майна зада будааст, ҳаромӣ.

– Қурбону Наврӯз чӣ?

– Онҳоро дар як ҳоли бад ба санбат фиристоданд. Вай ҳоло зинда будани туро намедонад, мисли мо ба марги ту гириста ҳам буд. Заб кор кардӣ-дия, даҳбошӣ? – Дадабой ба завқ ба китфи Сафар даст зада монд.

– Худам ҳам ба зинда монданам ҳайронам.

– Хайрият, баргашта боз ба ҳуш омадӣ, набошад, зинда ба зинда аз болоят боз хок мепошиданд.

– Аз отделенияи мо боз чанд кас аз саф баромад?

– Ду кас мурду се кас дар госпитал. Ҳамааш панҷ кас.

– Шаш кас мондем. Ҷанг бошад, акнун сар шуд.

– Ғам нахӯр, даҳбошӣ, худӣ немис ҳам онакалонашро дид.

– Рафиқ сержант, – гуфт як ҷанговар аз қафо омада ва баъди ба тарафи вай рӯй гардонидани Сафар бо лаҳҷаи украинӣ хабар дод: – хӯрок овардам.

Вай ҷанговари украинӣ Коробко буд, ки пилоткаи калон дар сари хурди вай то гӯшҳояш фурумада буд ва ҳар замон ба ақиби сараш мегечид.

– Раҳмат, Коробко, биёр, – ҷавоб дод Сафар аз дасти вай котелокро гирифта. Дигарон чӣ?

– Дигарон ҳам банавбат меҳӯранд, котелок намерасад.

– Ку, марҳамат, Дадабой.

– Базавқ, даҳбошӣ, ман баъд меҳӯрам.

– Ўхӯ, қайлаи инро бинед, – гуфт Сафар дар равшании мушак ба даруни котелок нигоҳ карда, – фақат равшан.

– Имрӯз гӯшти барра, рафиқ сержант – бо мамнунӣ хабар дод Коробко пилоткаашро дуруст карда.

– Барраи сафед, ё...?

– Не, не, рост мегӯям, Дадабой, – эътироз баён кард Коробко чашмонашро калон кушода, – барраи ҳақиқии дунбадор.

– Дар ин ҷо чӣ суҳбат? – гӯён ногоҳ Осмухин аз болои хоктӯда ҳудашро ба траншея партофт. Ҳама дар назди вай ҳозир истоданд.

– Салом, рафиқ лейтенант!

– Салом-салом, марди аз он дунё омада. Хӯш, чӣ гап? – пурсид аз Сафар Осмухин.

– Хотирчамъй, рафиқ лейтенант.

– Мо бошем, туро дар вақти ҳучуми танкҳо гум карда, қариб ба рӯйхатти бедаракшудагон дароварда будем.

– Чӣ тавре ки тоҷикон мегӯянд, умри ин хел касон дароз мешавад.

– Илоҳӣ, – гуфт лейтенант риши расидаашро хорида ва Сафарро таклиф кард: – Биё, ба заминканат равем, чорта гап ҳаст.

Ҳардуяшон дуқат шуда ба заминкан даромаданд. Дар ин ҷо аз ду тараф, аз замин ду суффаи хоб ва дар мобайн як суффачаи чоркунҷаи баланд, ки вазифаи мизро адо мекард, сохта шуда буд. Дар рӯи суффаи хоб борхалтаҳои кӯхнаи солдатӣ, шинел ва сумкаи ҳарбӣ, ки аз як канори болояш қутбнамо дошт, мавҷуд буд. Дар рӯи мизи чоркунҷа, ки аз болояш газета паҳн карда шуда буд ва ҳар ҷо-ҳар ҷойи ҳошияҳои онро барои маҳоркакашӣ пора карда гирифта буданд, ҳалтачаи гулдори ҳолӣ меҳобид.

– Чӣ гапҳои нав, Яша? – аз паҳлуи лейтенант Осмухин нишаста пурсид Сафар.

– Сталинградро фашисти лаънатӣ зерӣ даст карданӣ, аллакай шаҳрро ҷор бор саҳт бомбаборон кардааст, – гуфт ӯ бо як алами дарднок.

Сафар хост аҳволи оилаи Осмухинро пурсад, вале ҳуди ӯ дар ин бора гап сар кард.

– Занам менависад, ки «маслиҳат деҳ, чӣ кор кунам, духтарамонро ба назди бибияш ба Ерзовка фиристонам ё не?»

– Ерзовкааш дар кучо?

– Аз Сталинград чил километр дуртар. Деҳае, ки ба дунё омадаам. Модарам ҳам дар ҳамон ҷо. Намедонам чӣ нависам? Аз афти кор, ман туро ба ҳонаи худ ба меҳмонӣ набурда, ҳуди ҷанг поятро ба он ҷо мерасонад, додар.

– Ҳоло Сталинград кучою немис кучо, рафиқ лейтенант.

– Албатта, то ба он ҷо расидан бинии фритсро ҷандин бор ба замин месовему лекин... – лейтенант дигар гап назада хомӯш монд.

– Рафиқ лейтенант, эҳтимол таклифи ман ба шумо

маъқул наояд, лекин гуфта мондан айб надорад, – гӯён Сафар ба ҷавоби Осмухин мунтазир истод.

– Марҳамат, гап зан, агар таклиф маъқул бошад, чаро розӣ наштавам.

– Хонаю ҷойи моро худӣ шумо дидед, бо одамони мо дар сари як дастархон нишастед, ҳамаи онҳо шуморо мисли додари худ қабул карданд, шумо ҳам аз онҳо миннатдор шудед. Агар ҳақиқатан ба оилаи шумо дар Сталинград истодан хатарнок бошад, ҳардуямон – шумо ба занатон, ман – ба деҳаамон мактуб нависем, занатон муваққатан ба тарафҳои мо рафта зиндагӣ кунад. Бовар дорам, ки ҳама ӯро нури дида, тоҷи сар мекунанд.

Аз таклифи самимонаи Сафар чеҳраи парешони Осмухин шукуфон шуд. Ба лаби ӯ ханда давид ва чашмони бодомкавоқи вай ба тарафи Сафар бо миннатдорӣ нигоҳ карданд.

– Раҳмат, додар. Раҳмат. Аввало ин, ки занам дар заводи тракторсозии Сталинград кор мекунад, дар мактубаш менависад, ки ба ҳеҷ кучо нахоҳад рафт. Дуюм, модари кампирро ҳам дар деҳа танҳо партофта рафтан, хуб нест. Сонӣ, ҳаминро ҳам гуфта монам, ки заминро мегазему роҳи душманро мегирем. Ҳозир чора ҳамин.

Торикӣ фурумада буд, ки Осмухин аз назди Сафар баромада рафт. Сафар танҳо ба фикру хаёл дода шуд. Ба «тартиби нав»-и фашистон, ки онҳо дар бораи он дод мезаданду шабу рӯз аз самолётҳо варақа мепартофтанд, ҳақорату лаънатҳо меҳонд Сафар. Гурезаҳо, ки аз ҳучуми истилогарон ба ақибгоҳ мекӯчиданд, разведкачии қину азобдодашуда Ҷураев, писараки аз тири лётчики фашист дар сари роҳ ҳалокгардида, ба пеши назари ӯ намоён мешуданд. Баъд командири полки саворагон Балашов, ки кайҳо босмачиёро аз диёри Қўйбор зада пеш карда буд, ба ёдаш омад. Сафар дар бораи худ фикр мекард: Агар Ҳокимияти Советӣ намеомад, ҳозир тақдири вай чӣ хел мешуд?

Албатта, дар даргоҳи кадом як бой батракӣ мекарду бесавод, нимгуруснаю нимбараҳна мегашт. Фашистон ҳам меҳонд одамони советиро ҳамин гуна ғулом гардонанд.

Аз ин ёдовариҳо якбора аъзои бадани ӯ вачаррос зада рафту худ ба худ гуфт: «Не, ҳаргиз ин тавр нахоҳад шуд!»

Сафар халтачаи гулдӯзиро аз рӯи миз ба дасташ гирифт. «Барои хотираи нек аз Вера ба Аркадий» навишта шуда буд.

Косенкои хоксори меҳрубон! – аз фикр гузаронд Сафар, Бо чӣ орзую умедҳо зани ту инро навишта, чӣ қадар ашки алам рехта бошад! Дигар ту дар сафи мо нестӣ. Вера ҳоло аз ҳалокати ту беҳабар аст. Кӣ медонад, эҳтимол ҳуди Вера ҳам ҳозир зинда набудагист. Аз бомба ва ё аз ҳамлаи танки фашистон гурехта, дар роҳ ё дар пеши остонаи хонааш ба марги беаҳал гирифтор шуда бошад ҳам, аҷаб нест. Ин аст «тартиби нав», ки фашизм мехоҳад дар рӯи замин чорӣ созад!

Сафар пилсӯзи аз снаряд сохташударо, ки ба ҷойи пилта як порча шинел месӯхт, даргиронд.

Вай як саҳифа қоғазро аз сумкааш гирифта, ба паси миз нишасту ба навиштан сар кард.

«Салом, ҳамшаҳрӣ ва дӯстам Мамарачаб! Ташаккур ба ту. Гумон мекунам, акнун ту хуб фаҳмидӣ, ки мо барои чӣ меҷангему ба муҳофизати чӣ ба даст яроқ гирифтаем. Инро ту дар аснои иҷрои супориши ҷангӣ – посбонии шабона бо амалиёти шуҷоатмандонаи худ исбот намудӣ. Командири рота лейтенант Осмухин туро ба мукофоти ҳукуматӣ пешниҳод кард. Муборакбодии маро қабул фармо, рафиқ ва дӯсти ҳамяроқам!

Мо тамоми рӯз бар зидди фашистон ҷангидем ва чандин ҳамлаҳои ӯро зада баргардонидем. Ҳозир шаби торик. Саҳарӣ боз ба ҷанг. Хулоса, тирҳо дар тирдону ангушти шаҳодатамон дар куланги яроқ. Хомӯшии чандинрӯза, ки қариб ҳамаро дилгир карда буд, ба охир расид. Акнун боз навбати аз душмани ҳаромӣ саҳт қасос гирифтан омад.

Ба мо аз саломатии худ навис. Ҳама туро салом мегӯянд. Зудтар сихҳат шудани ту орзуи ҳамаи мо.

Дӯсти ту, Сафар».

Савол ва сунориш

1. Дар бораи Фотех Ниёзӣ илова ба он чизе, ки дар китоб дода шудааст, боз чӣ медонед? Оё қиссаи «Димаи диловар»-ро хондаед?
2. Мазмунӣ «Корнамоиш Мамарачаб»-ро нақл кунед.
3. Аз қисса кадом лаҳзаҳо ба шумо бешитар писанд омаданд ва чаро?
4. Андешаатонро дар бораи марғи писарбачаи даҳсола баён кунед.
5. Мамарачаб чӣ корнамоӣ нишон дод?
6. Нозири камаровӣ кадом суруди халқиро хонд? Магар дар рӯзҳои ҷанг суруд хондан кори хуб аст?
7. Аввал пойтахти Тоҷикистон – Сталинобод буд ва баъд номаиш ба Душанбе иваз шуд. Ин тағйирот дар кадом сол ба амал омад?
8. Дар ҳамин қисмат дӯстиӣ байни халқҳои рус, тоҷик, украин инъикос ёфтааст. Ҳамин дӯстиро адиб дар симои кадом нақшҳо ифода кардааст?
9. Ба андешаи шумо Мамарачабу дӯстонаиш ба чӣ мақсад мечангиданд? Андешаатонро хаттӣ нависед.

МИРСАИД МИРШАКАР
(1912 – 1993)

«Ман дар Боми Чаҳон ба дунё омадам. Боми Чаҳон! Ҳангоме ки мо ин суҳанро ба забон мегирем, кадом як боми афсонавиरो дар назар надорем. Оре, Боми Чаҳони ҳақиқӣ вучуд дорад, он на дар паси кӯҳи Қоф, балки дар Тоҷикистони соҳибистиклол аст. Дар ҳудуди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – Помир дохил мешавад. Дар он ҷо одамон дар баландии то 3000 метр аз сатҳи баҳр зиндагӣ мекунанд. Аз қадимулайём Помирро Боми Чаҳон меномиданд. Дар бораи Помир китобҳои бисёре навишта шудааст.

Ман ҳам хостам ватани худ – Боми Чаҳонро васф на-
моям. Достонҳои «Қишлоқи тиллоӣ», «Ленин дар Помир»,
«Мо аз Помир омадем», «Калиди бахт», «Одамон аз Боми
Чаҳон», «Панҷи ноором», «Ишқи духтари кӯҳсор» ба рӯзго-
ри мардуми Помир бахшида шудаанд.

Вақте ки ман шонздаҳсола шудам, маро дар қатори ди-
гарон ба шаҳри Душанбе, ба хондан фиристоданд. Тира-
моҳи соли 1928 зиёда аз 30 нафар ҷавонон, чун рӯдҳои кӯҳӣ
аз баландӣ ба поён фурумада, бо роҳҳои вайронӣ нимвай-
рон ба шаҳри ҷавон Душанбе омадем. Он вақт ин масофа

як моҳ вақти моро гирифт. Ҳоло ин масофаро бо самолёт метавон дар 40-50 дақиқа тай намуд.

Баъд хондаму хондам. Дар сохтмонҳои азими ҷумҳурӣ иштирок кардам. Он вақт шаҳри Душанбе хурдакак буд. Имрӯз бинед, ба як шаҳри бузург, ба як гулистону боғшаҳр табдил ёфтааст. Ман ҳам то тавонистам, дар ободӣ ва шукуфоии пойтахтам меҳнат кардам, сахм гузоштам.

Фарзандони азизам, шумо ҳам нағз хонеду меҳнат кунед. Танҳо бо меҳнати ҳалол шахс обрӯ ва мақому манзилат меёбад. Дигар, пирон, калонсолонро эҳтиром намоед, то ки дар оянда ба қадри шумо низ бирасанд».

Устод Мирсаид Миршакар соли 1993 дар шаҳри Душанбе вафот кард.

НАҒЗАКАК ХОНЕД

Баччагони азизи кишвари ман,
Тозагулҳои ин гулистонед!
Соли таҳсили нав муборак бод!
Шод бошед нағзакак хонед!

Донишу илм нури дидаи мост,
Ҳар киро илм нест, чун кӯр аст.
Ҳар кӣ бе илм – нотавону заъиф,
Ҳар кӣ бо илм – қодиру зӯр аст.

Ватани меҳрубону мушфиқи мо
Баҳри моён кушода мактабро.
Дода бар мо китобу дафтарро
Гуфт: - Хонед нағзакак, бачаҳо!

Бачаҳо, сарфарозу хушбахтед,
Он чӣ хуб аст, аз барои шумост.
Пас бикӯшед ончунон хонед,
Ки ватанмон бигӯяд: - Ин аъло!

ҶОН ТОҶИКИСТОН

Ҷон Тоҷикистон,
Фарзандат ҳастем.
Дар хизмати ту
Камар бубастем.

Гулшани бахтат,
Ки беҳазон аст,
Чун умри моён
Доим ҷавон аст.

Гулҳо шукуфта
Дар бўстонат,
Мо булбулонем
Дар гулситонат.

Дар ҳавои ту
Дили мо шод аст.
Туро ба моён
Бахти мо додаст.

Дар васфат имрӯз
Суруд мехонем.
Аз ту миннатдор
Хурду калонем.

ҶАВОБИ МАН

Кистӣ? –Пурсанд агар, гӯям ҳаме:
Номи ман НАВЪИ БАШАР аз кӯдакӣ,
Солу маҳ чун баҳри тӯфонпарваре
Беқарорам дар паноҳи зиндагӣ.

Мухлиси афсонаам, афсонавор
Зистан дар даҳр армони ман аст.
Ҷустан аз дасти фалак дасти мадад
Бар хилофи ақлу вичдони ман аст.

“Хомаи қисматнавис ” афсона аст,
“Хоби ширинест танҳо “сарнавишт”.
Донае нағрифт деҳқон аз замин,
То даме бо дасти худ тухме накишт.

Ҳар кучое бингарам сахву хатост,
Бим бо ман ҳар кучое рӯбарӯст.
Зиндагӣ мегӯядам: - Ҳушёр бош,
Толеъат чун ашк бар мижғони туст!

Рӯзгори сахтгир устодвор
Беқарорӣ бар дилам омӯхтаст.
То нагардад тира рӯзи равшанам,
Оташе аз ибтидо афрӯхтаст.

Аз ман аст ин манзили шому сахар,
Моҳу Хуршеди фалак ҳам аз ман аст,
Баҳру барро зебу зинат зиндагист,
Ҳастиям бар зиндагӣ қону тан аст.

Хонае бар коинот афрохтам,
То шавам наздиктар бар офтоб,
То ба чӯш ояд диёри нуриён,
Аз навои нағмаву чангу рубоб.

Оғаҳам аз печу тоби умри хеш,
Аз азобу роҳаташ дорам хабар.
Ҷаҳд бар он мекунам, то устувор
Решаи умрам шавад дар баҳру бар.

Кистӣ? – Пурсанд агар, гӯям ҳаме:
Номи ман НАВЪИ БАШАР аз кӯдакӣ,
Ҳар гуле дар бўстон парвардаам,
Мужда аст аз инқилоби зиндагӣ!

ГУЗАШТА ВА ОЯНДА

*Гирам, падари ту буд фозил,
Аз фазли падар туро чӣ ҳосил?*

Саъдӣ

Оре, чу қадам ба пеш монам,
Созам ба қафо назар гаҳе ман,
Аммо набувад муродам аз ин
Ҳар дам ба гузашта сачда кардан.

Мақсудам аз ин ниғаҳ ҳамин аст,
Бинам баду неки худ дигар бор.
То саҳву хатои рӯзи рафта
Фардо нашавад дубора такрор.

Алҳақ, ки гузаштагони мо низ
Бо фахр гузаштаро сутуданд.
Оянда гули умедашон буд,
Побанди гузаштагон набуданд.

ТОЧИКИ ТОЧДОР

Ай ки гуфтӣ, ки миллати моро
Дар замони гузашта аҳли Шарқ
Мардуми тоҷдор номидаст,
З-ин сабаб тоҷик аст номи халқ.

Ин ҳақиқат, ки Рӯдакӣ, Сино ...
Ҳар яке тоҷи халқу кишвар буд.
Лек ҳайҳот! «Илму дониш не,
Ҷаҳл дар он замона сарвар буд»

Тоҷики тоҷдор агар чӯйӣ,
Ин манастам, ки шоду озодам.
Подшоҳам ба қисматам имрӯз,
Тахту тоҷам диёри ободам!

ДОСТОНИ ИШҚУ ҚАҲРАМОНӢ

Қонуни асосии диёрам
Маҳбубтарин достонест,
Халқи ватанам муаллифи он,
Мазмуни вай ишқу қаҳрамонист,

Илҳомдиҳанда ҳар ҳиҷояш
Чун ҳастии хеш дорамаш дӯст,
Бо орзу пур дили ҷавонам,
Шодам, ки калиди орзу ўст.

Ин аст, ки дар садоқат онро
Чун аскари давр посбонам,
Ў низ ҳамеша посбон аст
Иқболи марову кӯдаконам!

Савол ва супориш

1. Чаро Помирро Боми Ҷаҳон меноманд?
2. Помир дар кадом қисмати Тоҷикистон ҷойгир шудааст?
3. Кадом достонҳои Мирсаид Миришакар ба рӯзгори мардуми Помир бахшида шудаанд?
4. Шумо боз кадом достонҳои Мирсаид Миришакарро медонед?
5. Шеърӣ “Ҷон Тоҷикистон”-ро аз ёд кунед.
6. Мазмуни ин мисраъҳоро шарҳ диҳед:
“Ҳомаи қисматнавис ” афсона аст,
Хоби ширинест танҳо “сарнавишт”.
Донае нагрӯфт деҳқон аз замин,
То даме бо дасти худ тухме нақишт.

ГУЛНАЗАР КЕЛДӢ
(1945 – 2020)

«Ҳар як асар барои офарандааш мисли фарзанди чигарбанд азиз аст, зеро он дар натиҷаи ранҷ кашиданҳо, бедорхобии шабҳо, кам кардани нури чашми бино эҷод мешавад». Ба ҳамин маънӣ Иқбол мегӯяд:

*Барги гул рангин зи мазмуни ман аст,
Мисраи ман қатраи хуни ман аст.*

Боз, иншои «Суруди миллӣ»-ро гӯед! Ин суруд бароям аз фарзандам ҳам азизтар, волотар, муқаддастар мебошад, чунки ин суруди Тоҷикистони соҳибистиклол, суруди тоҷики тоҷдор, тоҷики куҳантаъриху бофарҳанг аст. Ин пайки шодист, ки аз қалби миллионҳо мардуми тоҷик бурун ояд ва садову овозаш ба дунё танин андозад.

Вақте ки шумо, фарзандонам, «Суруди миллӣ»-ро замзама мекунед, ман ҳам бо шумо ҳамсадо мешавам, ман ҳам дар осмони беғубори Тоҷикистони азиз чун шоҳин бо шумо бол мезанаму бол мезанам ва шодам, ки ман онро эҷод кардаам, ин бахт насибам гардид.

Азизонам! Дар бисёр ҷамъомадҳо, маросимҳо бисёр касон, аз он ҷумла толибилмон аз ман мепурсанд: «Устод Гулназар, «Суруди миллӣ» чӣ хел ба вуҷуд омад?»

Бале, азизонам, ҳар як асар таърихе дорад. «Суруди миллӣ» ҳам.

Ёд дорам, ки 9-уми сентябри соли 1991 буду тирамоҳи зарринқабо бо тамоми шахомату бузургияш давр меронд. Ана, дар ҳамин фасли тилоранг халқи тоҷик парчами истиқлолро баланд афрохт, истиқлолият ба даст овард. Дар диёри тоҷикон субҳи шодӣ дамид. Аз ин пайки шодӣ ман дар курта намегунҷидам.

Роҳбарияти Тоҷикистони соҳибистиклол пас аз ин ба-рои эҷоди «Суруди миллӣ» озмун эълон кард. Ман ҳам миён бастам. Пеш аз иншои он, бори дигар таърихи гузаштаву имрӯзаи халқи азизамро омӯхтам. Панди бузургони мил-латам: «Гуфтори нек, рафтори нек, кирдори нек»-ро барои хеш раҳнамо сохтам. Ҳамин тавр, қалам ба даст гирифтаму «Суруди миллӣ»-ро эҷод кардам. Ҳар як калима ва ҳар як мисраи шеърро садҳо бор тағйир додам, ислоҳ намудам. Ниҳоят, «Суруди миллӣ» болои қоғаз омад. Аммо, азизо-нам, ман ҳаргиз бовар надоштам, ки дар байни ин қадар адибони тавонои миллат суруди ман дастболо мешаваду он «Суруди миллӣ»-и халқи бузургворам мегардад. Оре, мурғи Ҳумо гӯё болои сарам парвоз карду бахт ба рӯям хандид ва ман ба мурод расидам.

Шогирдони азиз, ба кадом нияту орзу иншо намудани «Суруди миллӣ»-ямро баъдтар дар як рубоиям ин тавр ба қалам додам:

*Эй халқи азизи ман, саломат бошӣ,
Парвардаи номусу шарофат бошӣ.
Аз ҷон гуфтам «Суруди миллӣ»-и туро,
То ҷӯр ба ҳам бошию Миллат бошӣ!»*

Дар домани кӯҳҳои сарбафалак, дар соҳили рӯди пур-туғёни Зарафшон деҳаи хушманзараи Дардар воқеъ гар-дидааст, ки бачагии Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар он ҷо гузаштааст. Вай ошиқи зебоиҳои зодгоҳаш буд ва шеърҳои аввалинашро низ дар васфи деҳи зебоаш сурудааст:

Вақте ки ӯ ба Душанбе барои идомаи таҳсил омад, до-нист ки ба ҷуз меҳри деҳаи Дардар, меҳри бепоёне низ ҳаст, ки он ба Ватани азиз тааллуқ дорад. Шеърҳои шогирдонааш

ва баъдтар сурудҳои баркамолаш, ки дар маҷмуаҳои «Расми сарбозӣ», «Нардбон», «Дастархон», «Лангар», «Пайи дарё», «Фасли оғоз» ва дахҳо китоби дигар ба таъъ расидаанд, аз меҳри ватан ва модар саршоранд. Инсонҳоро ба покӣ, меҳнат-дӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ифтихори милли ҳидоят мекунанд.

Ҳамин меҳру муҳаббати беиддао сабаб гардид, ки Гулназар Келдӣ дар озмун дастболо гардад. Оре, имрӯз «Суруди милли»-и Тоҷикистони соҳибистиклолро хурду калон, пиру ҷавон тараннум мекунанд ва ифтихор доранд.

«Суруди милли» орзую умеди ҳазорсолаи миллати моро ифода мекунад:

*Зи дурии замонаҳо расидаем,
Ба зерӣ парчами ту саф кашидаем,
кашидаем.*

Ин суруд соҳибватанонро ба муттаҳидию ягонагӣ ҳидоят менамояд. Ватан мисли баҳор ҳамеша шукуфост. Барои ободӣ ва беҳазонии кишвар ва саодати мардум ҷоннисор бояд шуд, бовафо бояд буд:

*Ҳазон намерасад ба навбаҳори ту,
Ки мазраи вафо бувад канори ту.*

Хонандагони азиз, акнун навбати он расид, то шумо бо ҳам «Суруди милли»-ро тараннум кунед. Гузашта аз ин, мазмун ва моҳияти ҳар як мисраи онро маънидод намоед.

Боз аз эҷодиёти шоири ширинкалом Гулназар чанд намуна пешкаш менамоем. Ин дастагулҳои тару тозаро хонед ва аз ёд намоед.

ДАР САРИ ҚАБРИ САРБОЗИ ГУМНОМ

Даме ки дар дилат меҳри ватан хуршед мепарвард,
Даме ки ҷони дар лаб олами ҷовид мепарвард,
Даме ки бори охир ёд кардӣ ёри ҷонатро,
Чаро бо хун накардӣ сабт номатро ба рӯи санг,
Ки то сарлавҳаи шеърар кунам имрӯз номатро?
Надонам аз кучой, порай қалби кӣ ҳастӣ ту?

Чароғи зиндагонии кадомин модар астӣ ту?
Кадомин хوماкашро шоҳбайти достонӣ ту?
Надонам аз кучо омӯхтӣ ин сон бузургиро,
Ки бо ин заррагӣ дар пеши чашмонам ҷаҳонӣ ту?

ДАР РОҲИ ОХИРИН

Оҳ, модар!
Гарчи оҳи сард қалби гармро бегона буд,
Ин сафар бо оҳ додам шеърӣ худро ибтидо.
Оҳ сард асту вале уммед дорам дар дилам,
Меҳри ту бахшад ба шеърӣ гармии хуршедро.
Вақти тифлиям чу дил рӯйи кафат бардошта,
Зиндагонӣ додиям бо қатраи шири сафед.
Лек ин дам ман туро рӯйи кафам бардошта,
Мебарам бо он раҳе, ки он надорад боздид.
Ман гуселат мекунам, аммо надорам боварӣ,
К-аз барам ту меравӣ, дигар намебинам туро.
Меравӣ чун нурҳои офтоби дар ғуруб,
Нест зӯре боздорам, дар дили худ ҷо кунам.
Дар адои қарзи фарзандӣ, аё модар, даме
Бахш зӯрам, то туро дар шеърӣ худ эҳё кунам.

МҶСАФЕДОН

Ба кунче ҷамъ гашта мӯсафедон,
Ҳаловат мебаранд аз нури хуршед.
(Аҷаб дунёст пурсавдову пуршӯр,
Аҷаб дунёст зебову пуруммед.)

Гузашти умри ширин бенишон нест,
Ки ҳар ожанг рамзи қаҳрамонист,
Сафедихои мӯйи мӯсафедон
Зи ишқи рӯзгорон достонест.

Ду ҷашми хаставу бемури онҳо
Ду ҷашми равшани Модар-Ватан буд,

Замоне дастҳои сарду ларзон
Дар ин куҳсор панди Кӯҳкан буд.

Бидида бевафоиҳои олам,
Фақат аз чон вафо карданд моро,
Агарчи зиндагӣ сахту гарон буд,
Ба пайроҳи шараф бурданд моро.

Фурӯ бурда ғаму андӯҳи айём,
Ба рӯйи душмани дун ханда карданд.
Ба дунё дода дарси сарбаландӣ,
Зи бори зиндагӣ сар ҳам накарданд.

Ба молу мулки олам дил надода,
Ғанӣ буданд аз як байти Ҳофиз,
Ба ин сеҳру ба ин эҷози ҳастӣ
Кунун дар назди пирӣ монда очиз.

Вале аз умру аз дунё ризоянд,
Фидои рӯзгори бебаҳоянд.
Дуо гӯянд субҳи босафоро,
Сано хонанд даври дилкушоро.

Ба кӯҳи барфпӯшу курси хуршед
Назар созанд бо меҳру муҳаббат.
Ғанимат бошад ин дунё ба онҳо,
Ҳам онҳоянд дар дунё ғанимат...

Савол ва супориш

1. Шоир дар шеъри «Дар сари қабри сарбози гумном» чӣ гуфтан мехоҳад?
2. Оё сарбоз беном буд?
3. Дар шеъри «Дар роҳи охирин» шоир ба модараиш нидо карда, чӣ мегӯяд?
4. Дар шеъри «Мӯсафедон» шоир кадом хислатҳои наҷиби онҳоро ба қалам додааст?

АБДУМАЛИК БАҲОРӢ
(1927 – 2010)

Аз ёддоштҳои адиб: «Ман баробари адабиёти бадеӣ аз хурдӣ мусиқиро дӯст медоштам, дутору ғижаку дойра менавохтам. Орзуям композитор шудан буд. Бо ҳамин мақсад, баробари мактаби миёна дар омӯзишгоҳи мусиқӣ низ таҳсили илм мекардам, ҳатто узви оркестри симфонӣ будам.

Вале соли 1941 Ҷанги Бузурги Ватанӣ сар шуду роҳи ҳаёти аксари наврасон низ тағйир ёфт. Омӯзишгоҳи мусиқӣ баста шуд, бинои мактабамонро ба госпитал доданд. Ман, ки ҳанӯз синфи ҳаштумро ба охир нарасонида будам, ба курси ҳаштмоҳаи муаллимтайёркунӣ даромадам ва баъди он ба институти педагогӣ.

Адабиёти бадеӣ ба илми мусиқӣ аз чанд ҷиҳат монанд аст. Ҳар дуяш ҳам образ меофарад ва эҳсосоти инсонро ифода мекунад. Ба мутолиаи адабиёти бадеӣ ман аз бачагӣ шавқ пайдо карда будам. Ҳафтае як бор ба китобхонаи шаҳрӣ рафта китоб мегирифтам. Кор ба дараҷае расид, ки раҳми модарам омада гуфт: «Писарам, ин қадар шабу рӯз сил шуда китоб нахон. Рав, ту ҳам дигар бачаҳо барин дар кӯча бозӣ карда бие».

Агар аз нашри шеъри нахустинам (соли 1945) ҳисоб кунем, ман зиёда аз 62 сол аст, ки бо кори эҷодӣ машғулам. Дар ин муддат чандин асар навиштам ва чандин китоби нависандагони русро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардам. Як қатор драмаҳои навиштаи ман дар сахнаи театрҳо ва телевизиони Тоҷикистон намоиш дода шуданд. Аз ҷумла, повестҳои «Гирдоб», «Модархонд», «Ду моҳи пурмағал», «Қаймоқи гирди коса», «Ҷабрдида» ва қиссаву ҳикояҳои фантастикии «Ҷасорати доктор Мансур», «Занбӯри айнакдор», «Аҷоиботи Нодар», «Сунбула», ки ин жанр дар адабиёти тоҷик падидаи нав аст, иншо кардам. Дар тӯли ин солҳо шеърҳои зиёдам, манзумаҳои дostonҳоям нашр шуданд.

Нависандагӣ кори масъулиятнок ва пурмашаққат аст. Барои иншои китоб бисёр доништан ва заҳмат кашидан лозим. Аз асари бадеӣ хонанда бояд ҳам лаззат бараду ҳам дарс омӯзад, ба суолҳои бисёре, ки дар майнааш пайдо мешавад, ҷавоб гирад. Аз ин рӯ, ман ҳар боре, ки қалам ба даст мегирам, худро аз нав шогирд ҳис мекунам».

Чун муште аз хирвор бароятон пораеро аз қиссаи «Ду моҳи пурмағал» пешкаш менамоем.

ҚИССАИ АЛИЧОНУ АЗИЗ

(Порае аз повести «Ду моҳи пурмағал»)

Дарё мегуфтааст, ки оббозҳо аз онӣ худам, онҳоро қай хоҳам, фуру мебарам. Лекин ман бояд аввал он шиноваронро дам кашам, ки дер-дер ва боэҳтиёт ба оғӯшам медароянд. Бинобар ҳамин, алалхусус бачаҳо, ба дарё наздик нашаванд, ки ҷони ҷавони худро бар бод медиҳанд. Фоҷиаҳое, ки ҳар сол тобистон аз Сумичак сар карда то Ёва рӯй медиҳанд, магар дарси ибрат нестанд? Ба дарё шак овардану ҳазл кардан камоли нодонист. Охир, онро беасос рӯди Сир наномидаанд!

Мо бо ҳамин мазмун аз падару модарамон бисёр панду насиҳат мешунидем, вале ҳамин ки имконият пайдо шуд, чойи бозии мо боз лаби дарё буд. Баъзан ба он чо баъди дарс рост аз мактаб мерафтем. Сонӣ ба ҳавлӣ дер барме-гаштему машварат, маҳфилҳо ё чамъомади пионериро баҳона мекардем. Бо вучуди ин, рӯю гардани аз таъсири обу офтоб мис барин дурахшон ва тафсидаи мо гувоҳи ҳол буд. Падару модарон боз мағал мебардоштанд, танбеҳ ме-доданд ва таҳдиди онҳо ниҳояташ бо насиҳатҳои обшуста анҷом меёфт.

Аслашро гӯед, онҳо аз ману Азиз беҳуда ин қадар хаво-тир мешаванд. Охир, худӣ мо ҳам ақлу фаросат дорем, кӯдак нестем. Имсол синфи панҷумро тамои мекунем. Наҳод, мо дидаю доништа худро ба ҷанголи аҷал супорем? Аз ҷиҳати шиноварӣ бошад, кам ҳамсинфоне ёфт мешаванд, ки ба мо баробар оянд. Ману Азиз ҳам қулочкаш шино мекунему ҳам «говянда». Баъзан бо тахтапушт рӯи об «мурдаи қоқ» шуда меҳобем. Бозии «мегурезам-медорам» сар шавад-ку, ҳеҷ кас ба мо расида наметавонанд. Чунон ғӯтаҳо мезанем, чунон моҳӣ барин печутоб меҳӯрем, ки доштанашон амри муҳол аст.

Ғайр аз ин, мо дар дарёи калон не, балки аксар вақт дар дарёча оббозӣ мекунем. Аз Сир шохобе ҷудо шуда, як қитъаи калони замини киштро давр зада мегузарад. Ана, ҳамон шохобро дарёча ё худ рӯди Арал меноманд. Ҷараёни рӯди Арал нисбатан ором аст. Тағаш реги тоза, обаш аз сари сина баланд нест. Одам хурдҷусса барин қадпаи бошад, ғӯти-данаи ҳам, албатта, мумкин. Аммо ману Азиз аз ҷинси он паканачаҳои ношуд не. Мо, хайрият, бачаҳои болобаланди чор кас медидагӣ.

Ману Азизро якҷанд ришта ба ҳам пайваस्ताаст. Аввалаш ин, ки мо ҷӯраҳои ҳамсолу ҳамсинф. Дуюм ва аз ҳама муҳиммаш, мо ҳешу ақраби наздик ҳам мебошем. Азиз ба ман аммабачаю ман ба Азиз тағобачаам, яъне модари Азизу падари ман аз як ишқаманд ё худ чунон ки дар урфият

мегӯянд, чигару чигарбанд. Барои ҳамин мо зуд-зуд ба ҳавлии якдигар меоём, ба ғаму шодии якдигар шарикем, ба якдигар мадад мерасонем, пушту паноҳ мешавем.

Дар хотир дорам, ки тобистони гузашта падарам касали саҳт шуданду аммаам ба ҳавлии мо омада, шабҳоро рӯз карда менишастанд, ба бемор аз модарам дида, бештар парасторӣ менамуданд.

– Ақочон, – меғуфтанд он кас, каф ба пешонии тафсо-ни падарам ниҳода, – худро далер доред, зудтар сикат шуда хеста, соябони сари бачаякони маъсуматон гардед. Дард дар бадани инсон мисли меҳмон аст, меояду меравад. Худо хоҳад, имшаб як арақ кунед, ҳамааш «ту дидию ман надидам» шуда меравад. Ба нияти шифо ғуфта, ҳамин ним коса умочро хӯп кашед, ақочон. Биёед, ман саратонро ба зонуям монам.

Аммаам ба бемори инчиқ бо як азоб хӯрок меҳӯронданду баъд ба даҳлез баромада, аз дигарон пинҳонӣ ҳунг-ҳунг-гирия мекарданд. Дар ҳамон ҷо ман ба ҳулосае омадам, ки ба одам дар ҳақиқат ҳам аз хоҳар дида меҳрубонтар ва ҷонсӯзтар касе набудааст.

Аммаам маро ҳам бениҳоят дӯст медоштанд. Ҳар чиз бихаранд, дуто меҳариданду якеро ба писарашон – Азиз ва дигареро ба ман меоданд. Ин, албатта, бесабаб набуд.

Падари Азиз усто Неъматӣ рангуборчӣ дар байни мардум нуфузи калон дошт. Кори ягон бофандаи шаҳр бе ӯ буд намешуд. Ресмон, абрешим ва ҳатто карбосу шоҳивори тайёри бофта дар устохонаи ӯ ба худ ранги дилхоҳ мегирифтанд. Беқасабу атлас низ дар ҳамин ҷо абрбандӣ ва рангубор карда мешуданд. Ба усто Неъматӣ ёрдамчиёни бисёре хизмат мекарданд, ки онҳоро «халифаҳо» меномиданд. Яке аз ҳамин гуна халифаҳо Абдуфаттоҳи боғбон буд. Вай бо духтари қадраси худ – Салима ҳамчун узви комилҳукуки ин хонадони калон зиндагӣ мекард.

Усто Неъмат аз пушти касбу ҳунари нодиранш бадавлат

шуда буд. Яке дар маркази шаҳру дигаре берун аз он – дар соҳили дарё ду ҳавлии кори калон дошт. Бо аҳли оила ва пешхизматҳо ӯ зимистон дар ҳавлии шаҳру тобистон дар ҳавлии соҳили дарё зиндагӣ мекард. Ҳавлии тобистонаро «Майдон» мегуфтанд, зеро он асосан аз боғу майдони калон иборат буд. Фақат се – чор хонаю айвони кошинкорӣ ба назар мерасид, ки онҳоро дар ҷойи баланду барҳавои Майдон андохта буданд. Боғро дарахтони зардолу, себ, ноку шафтолу, гелос, олуболую бодом ишғол мекарданд. Дастӣ ростро хавозаҳои токи ангури кадухусайнӣ, тағобӣ, тоифӣ ва зоғак оро медоданд. Дар қисми поёни нисбатан камдарахти Майдон анорзор, анҷирзор, қитъаҳои кишти сабзию картошка, пиёзу помидор ҷой гирифта буданд. Умуман, дар ин ҳавлӣ меваю сабзавот фаровон будо ба қавли модарам, маймун намехӯрд. Зардолуҳои мохтобии заб-зард, себҳои сурхи пешпазак, шафтолуҳои хил-хил расидаи пӯшташ нарм болои алафу даруни ҷӯякҳо рехта меҳобиданд. Бодирингу ҳандалакҳо бошад, ҳудамон ба полиз даромада аз палакҳояшон канда мегирифтанд. Аз дур дарё, ҷазираҳои каб-кабуд, қуллаҳои баланди кӯҳи Мевагул намуда меистоданд.

Мо аксар вақт дар болои суффае, ки зерӣ сияҳбеди калон, дар паҳлуи ҳавзи пуроб сохта шуда буд, бозӣ карда менишастем.

Усто Неъмат марди басо саховатманду дасткушод буд. Дар ҳавлиҳои ободу озодаи ӯ қариб ҳар шаб бо ҳар баҳона меҳмонҳо ҷамъ меомаданд. Дар оташдонҳои қатор хӯрок мепухтанд, рӯйи дастархонро ҳамеша меваю сабзавоти рангоранг оро медод. Баъзан рӯзона занҳои бисёр ғун шуда, маросими мушкулкушо ё бибисешанбе мегузaronиданд. Аммаам ба ҷашм айнак монда, аз китобҳои қадима ғазалҳои Машрабу қиссаҳои динӣ меҳонданд.

Ҳар сареву савдое гуфтагӣ барин, бо вучуди ин қадар тахту бахт, усто Неъматро дар дил ғами нӣхоне буд, ки ӯро ором намегузошт. Завҷаи соҳибчамолу бибиотуни вай

факат духтар мезоиду усто дар орзуи як писари меросхӯр мӯйи сари худро сафед мекард.

Вақте ки ман таваллуд ёфтам, аммаам ҳомила будаанд. Он кас барои табрики бародарашон ба хонаи мо меоянду дар дил аз Худо илтиҷо мекунанд, ки ӯ ба мани навзод чӯрае низ ато кунад, яъне, ин навбат худашон ҳам писар таваллуд кунанд. Чӣ мегӯед, ки баъди ягон моҳ бо пайи қадами ман Азиз ба дунё меояду бо ҳамин сабаб аммаам ба ман мисли фарзанди худ меҳр мебанданд. Нияти нағз ними давлат, ману Азиз дар ҳақиқат чӯраи қарин шуда мондем. Мо ҳамроҳ калон шудему ҳамроҳ ба мактаб рафтем.

Шароити зиндагии ману Азиз фарқи калон дошт. Пада-ри ман марди айёлманди камбағал буд. «Гарчи худ бебаҳра-ам, шодам ба айши дигарон» гуфта, аз хушбахтии хоҳараш ва ҳаёти бофароғати қиянхояш хурсандӣ мекард. Ба оилаи нимбараҳнаю нимгуруснаи мо аммаам то аз дасташон мео-мад, ёрии моддӣ мерасониданд.

Азиз табиист, ки эрка калон мешуд. Ёро модари меҳру-бону чор хоҳари дилсӯзаш дасти ба даст гирифта мегаштанд, ҳар чӣ хоҳад, муҳайё месохтанд. Вай аксар вақт истеза кар-да, хӯрок намехӯрд, ба наздам Алиҷонро биёретон гуфта, мағал мебардошт. Баъди ин бегоҳиҳо яке аз хоҳарони ӯ ё худӣ аммаам ба хонаи мо меомаданд. Онҳо ба падару мода-ри ман хушомад задаю таваллою зорӣ карда, маро ба Май-дон гирифта мерафтанд. Танҳо баъди ҳамин чехраи Азиз равшан мешуду ҳамаро осуда мегузошт. Чунонки «аз пушти шолӣ курмак об хӯрдааст», хоҳарони ӯ ба туфайли шодмо-нии додараки худ ба ман ҳам патаку пайтоба мешуданд, ҳар чӣ пурсам, ёфта медоданд.

Усто Неъмат барои писари ягонааш аз тоҷирони машҳур нодиртарин ашӯро харида меовард. Дар шаҳри мо шояд аввалин граммофонҳои австриягӣ, мошинҳои дарздӯзии немисӣ, лампаҳои даҳуми варшавӣ, велосипедҳои сечарҳаи маҷорӣ, соату оинаҳои мусикадори фарангӣ дар

хавлии усто Неъмат пайдо шуда бошанд. Мо тапончаҳое мепаррондем, ки олтингӯгирди тираш ҳам қарсас карда садо ва ҳам шарораву дуд мебаровард. Диафилмҳое доштем, ки лентаашро тофта, манзараҳои аҷибу ғариби олабро дидан мумкин буд. Карнайча, нақора ва гармошқаҳои даҳанакие менавохтем, ки мисли онҳоро дигар бачаҳо дар хоби шабашон ҳам намедиданд.

Ман баъзан то як ҳафтаю даҳ рӯз дар хавлии аммаам мегаштам. Аз ҳамин сабаб, бисёр вақт гапи байни падару модарам мегурехт.

– Қойи бегона не-ку, – мегуфтанд падарам. – Мон, бо Азиз ҳамроҳ гаштан гирад.

– Мардум чӣ мегӯянд? – эътироз мекард модарам. – Ҳар як бача бояд дар пеши чашми падару модари худаш бошад. Алиҷони мо ятиму бепаноҳ не, ки дар ба дари мардум гардад.

Аз мактаб, ки баргаштем, аммаам моро шинонда, аввал ишкамамонро сер мекарданд. Баъд яктоӣ сабадчаи рангаи дастадор медоданду мефармуданд, ки рафта ба он зардолу ё себ чида оем. Аз қафои похсадевори паст ҳур-хур шамоли дарё мевазид, ғалоғулаи бачаҳои оббозику-нанда ба гӯш расида меистод. Аз дур мӯрии пойгоҳи ба чазира оббарорӣ ба назар менамуд, ки ҳалқа-ҳалқа дудашро ба фазои кушод сар медод. Дили мо ба дарё кашол буду ноилоч сабр мекардем, ҳудро ба мевачинӣ андармон месохтем. Пайт мепоидем, ки кай имконияти хато кардани чашми аммаам пайдо мешаваду мо ҳам давида рафта, ҳудро ба об меандозем.

ДАРДИ ШИКАМ

Овоза шуд, ки идораи савдои шаҳр «қанди бисёре куҳна шуд» гуфта санад кардааст, ба чуқуриҳои Чармгарӣ чанд фургон аз он оварда рехта, аз болояшон дору пошида гӯр кардааст. Ману Азиз баъди дарс рост ба пеши қалъаи куҳна

– ба Чармгарӣ рафтем. Бинем, аллакай чанд бача бо тешаю каланд чуқурро кушода, кулӯла-кулӯла қанди хоколуди баҳамчаспидаро гирифта истодаанд. Мо ҳам чобукӣ карда, худро ба хандақ ҳаво додему аз зери хасу хошок тарбуз барин як кулӯлаи калони қанди коғаздорро баровардем. Ҳамин вақт аз ким-кучо милисаю духтурҳои хилъатпӯш пайдо шуда, ҳама қандковонро пеш карданд. Ману Азиз ғанимати худро ба бағал зада, сӯйи соҳил гурехтем.

Соҳили дарёча камодаму ором буд. Рӯйи об аз шамоли гашти рӯз мавҷи маҳин зада, тӯри нукра мебофт. Дар сояи чигдазори¹ соҳили муқобил ду-се духтари қадрас болои халтаҳои пури алафи кандаи худ нишаста, ҳазлу шӯхӣ мекарданд. Яке аз онҳо мардон барин қарсагро ба сар салла карда буду ба ҳамроҳонаш дармеафтод. Ду духтари дигар ҳам шуда, бо дасту оринҷ сари дили худро панаҳ карда механдиданд.

Мо қандалотҳои коғазпечи пачаку сиёхшударо аз каллақанд як-як кандаву бо эҳтиёт шуста, болои санги соҳил ғарам мекардем. Мехостем, корамон зудтар тамом шаваду бо ин ширинии муфт ҳам худамон сер шавем ва ҳам он духтаракони шӯхро зиёфат кунем.

Аз карамел андаке бўйи ғализи мазут меомад, ҳалвои мағзаш талхча буд, вале ба ҳар ҳол хӯрда мешуд. Чашмгуруснагӣ карда, Азиз қанди бисёр хӯрдааст магар, ки яке бинам, чашмашро пӯшида, аз сараш арақи хунук рехта, болои рег дароз кашидааст.

Ман тохта ба наздаш омадаму пурсидам:

– Чӣ шуд, Азиз? Чаро ба замин чалпак шудӣ?

– Вой, шикамам, – базӯр овоз баровард Азиз. – Сари дилам месӯзад. Аҳволам бад. Мемурам...

– Э, воҳима накун! – гуфтам ба ӯ. Аммо дидам, ки аҳволаш ба ростӣ вазнин, давида рафта, ба тоқиям аз дарё об гирифта оварда, ба сару рӯйи Азиз пошидам.

То ин муддат духтарон лингаҳои² алафро ба сар ниҳода, доман барзадаву то ноф ба об ғӯтида, аз дарёча гузаштанд.

Ман бо тавалло аз дасти Азиз кашола мекардам, ки ба худ ояду аз ҷой хезад.

– Чӣ воқеа рӯй дод? – гӯён духтарон баробари аз дарё баромадан ба сари Азиз омаданд.

– Ана аз ин қанд хӯрду дилаш беҳузур шуд, – эзоҳ додам ман.

– Ин чӣ хел қанд? Аз кучо гирифтед? – пурсид духтари ба сараш рӯймолпечонида.

Ман ҳиҷолат кашида, ғурунгос задам:

– Аз чуқури Чармгарӣ кофта гирифтем. Баъд ба об шустем.

– Эҳ каллаварамҳо! – афсӯс хӯрда ба гап қатӣ шуд духтари дигар. – Майдонашон аз меваи худодод лабрез бошаду инҳо қанди пӯсидаи дорузада хӯранд... Ман рафта усто Неъматро хабар диҳам, ки Азизро зуд ба духтур баранд.

– Ман ҳам аз ин қанд хӯрдагӣ, – гуфтам ман.

Ҳамин вақт Азиз ба ҳуш омада, ногаҳон овоз баровард:

– Об!

Духтарон ба ӯ бо кафи даст об хӯронданд. Яке аз онҳо аз печи остинаш ду дона қурут гирифта ба мо дод, ки маккем. Қурути шӯру турш моро андак ба худ овард. Духтарон хотирчамъ шудаю лингаҳои алафро ба сар монда, рафтанд.

Ҳамон шуду аз қанд дилам тамоман монд. Агар харбузаю тарбуз ё меваҳои боғ бошанд, ман акнун ҳатто ба шоколади зарҳалпеч даст дароз намекунам.

Фаҳмост, ки мо ҳамон рӯз ҳам муддаои табъ оббозӣ кардем. Оби дарёча чунон каб-кабуд, соф ва ширгарм буд, ки одам як-ду ғӯта занад, дигар баромадан намехост.

Лугат

1. **Чигдазор** – санчидзор.

2. **Линга** – халта.

Савол ва супориш

1. Порчаро хонед ва гӯед, ки он дуруст номгузорӣ шудааст? Мувофиқи мазмуни он ба ин порча боз чӣ ном гузоштан лозим аст?

2. Оббоз ё шиновар шудан чӣ афзалият дорад?

3. Дарёи Сир дар кадом вилояти ҷумҳурӣ ҷорист? Вай аз қучо сарчашма мегирад ва ба кадом ҷой мерезад? Аз ҳарита онро нишон диҳед.

4. Рафтори Алиҷон ва Азизро чӣ хел баҳо медиҳед?

5. Зарбулмасали «Нафси бад – балои ҷон» ба ҳикояи «Дарди ши-кам» чӣ муносибат дорад?

6. Шумо амали Азизро дар бораи истеъмол кардани конфетҳои чиркину бўйнок маъқул мешумored?

7. Тозагию озодагӣ барои саломатии инсон чӣ суд дорад?

8. Аз мазмуну муҳтавои қисса шумо чӣ панд гирифтаед?

ҒАФФОР МИРЗО
(1929 – 2006)

Аз ёддоштҳои шоир

«Ман аз падару модар хеле хурд сағир монда будам. Ҳокимияти Советӣ маро дар қатори ҳазорон یتимони дигар аз марг раҳонид ва бинобар ин, нахустин ҳиссиёте, ки дар дили кӯдаконаи ман пайдо шуд, нашъунамо кард, ҳиссиёти беканори ташаккур ва миннатдорӣ ба наҷотбахши ман аст. Ин ҳиссиёт баъд аз қаламдаст шуданам мавзуи асосии эҷодиётам гардид.

Меҳнати асосии мо, аҳли «یتимхонаҳо» таҳсил бошад ҳам, мо танҳо бо он маҳдуд намешудем. Дар фермаи хонаи бачагон подабонӣ мекардем, боғу полизи онро парвариш менамудем, дар таъмири ҳарсолаи хобгоҳ иштирок доштем, аловии зимистонаи худро ҳудамон пешакӣ тайёр карда мемондем. Дар баробари ин, дастаи ҳаваскорони хонаи бачагон, ки як вақтҳо ба он Шоири халқӣ Саидалӣ Вализода ва як вақти дигар Артисти халқӣ* мамлакат Маҳмадалӣ Қобилов роҳбарӣ карда буданд, ба кишлоқҳо баромада, бо шаклҳои гуногуни санъати таҳҷой нишондодҳои партия** ва ҳукуматро тарғибу ташвиқ менамудем. Воқеан, азбаски

* Артисти халқӣ – ҳунарпешаи халқӣ.

** Партия – ҳизб. Ин ҷо Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ дар назар аст.

** Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ.

ҳеч кас аввалин музди меҳнати худро фаромӯш намекунад, ман ҳам онро ҳамчун як марҳалаи муборак равшан дар ёд дорам. Тобистони соли 1938 рӯзе хаваскоронро чамъ карданд ва ба онҳо мукофоти пулӣ доданд. Ба ман ҳам як даҳсӯмаи дастархон барин калон расида буд.

Шодии ман на танҳо аз таъсири тангдастӣ, ки дар солҳои ҷанг насиби ҳамаи мо гардида буд, балки аз таъсири ҳамон ҳиссиёти миннатдорӣ, аз таъсири моҳияти тарбияи хонаи бачагон буд. Ман баъдтар дар баробари таҳсил ба меҳнати иловагӣ низ машғул мешудам.

Таҳсили ман дар Омӯзишгоҳи педагогии Кӯлоб ва Институту педагогии Душанбе чараён ёфтааст.

Вале тақдирӣ эҷодии ман ба маҷрои ҳақиқӣ ва асосии худ он вақт қорӣ гардид, ки маро дар соли 1950 дар муассисаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон журнали «Шарқи сурх» ба хизмат қабул карданд ва ман дар муҳити мубораки шоирону нависандагони номвар, дар мактаби М. Турсунзода, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, М. Миршакар, А. Деҳотӣ, Б. Раҳимзода ва дигарон ҳамчун шоир ва адиб сабақ омӯхта, нашъунамо кардам».

* * *

Ҳамин тавр, Ғаффор Мирзо умри пурбаракат дид. Ӯ моҳи августи соли 2006 дар шаҳри Душанбе вафот кард, вале умри хешро ройгон нагузаронид. Барои наслҳои оянда асарҳои пурарзише мерос гузошт. Махсусан барои бачаҳо асарҳои хубу шавқовар офарид. Достонҳои «Тоҷи давлат», «Асрор», маҷмуаи шеърҳои «Рӯйи сурх», «Марди майдон», «366 паҳлу», «Нору нур» ва ғайраҳоро хонандагон хеле хуш пазируфтанд.

ДАР САРИ ГАҲВОРА

Бар сари гаҳвора дидам модаре,
Модари фарзанди монанди парӣ.
Тифл дар гаҳвора андар хоб буд,
Ё ки дар гаҳвора ширмаҳтоб буд.

– Тавба кардам, – гуфт модар ногаҳон,
Тавба кардам, эй Худои меҳрубон.
Ин қадар хурду заифу сода аст,
Ин қадар бахту мадорам додааст.

Эй баҳори азиз, эй дилбар,
Ту ба ин тифли нозанин бингар.
Чӯчаи он кабӯтари ваҳшӣ
Дар ту мирам, ачаб сафобахшӣ.
Хурдию аз ту гаҳвора пур аст.
Хона пур, кунҷ пур, канора пур аст.
Дашту саҳрои бекарон пури туст,
То фалак, то малак чаҳон пури туст.
Ту калон шав, бафазлу доно шав!
Ҳам ба дил, ҳам ба чеҳра зебо шав!

Савол ва супориш

1. *Аз шеъри «Дар сари гаҳвора» кадом мисраъҳо ба тавсифи кӯдаки навзод баҳишида шудаанд?*
2. *Чаро модар тавба мекунад? Аз Худо чӣ умед дорад?*
3. *Шеърро аз ёд кунед.*

МУНДАРИЧА

АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ

Фарқи адабиёти шифоҳӣ аз адабиёти китобӣ.....	3
Афсона чист?.....	4
Эраҷи тилисмшикан.....	6
Қаҳрамони Эраҷ.....	12
Шикасти тилисм.....	19
Муболиға.....	24
Дехқон ва кӯзаи зар.....	25
Савоби нимта нон.....	30
Образи бадеӣ.....	32
Персонаж.....	33
Латифаҳо.....	33
Зарбулмасалу мақолҳо.....	38
Нақлу ривоятҳо.....	45
Ҳичо, рукн ва вазни шеър.....	48

АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОҶИК

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	51
Хусусиятҳои назму наср ва радифу қофия.....	57
Робиаи Балхӣ.....	61
Абуалӣ ибни Сино.....	63
Низомулмулк.....	73
Аттори Нишопурӣ.....	78
Саъдии Шерозӣ.....	83
Камолиддини Биноӣ.....	112
Бадриддин Ҳилолӣ.....	126

АДАБИЁТИ ТОЧИК ДАР САДАИ АСРИ XX

Садриддин Айни.....	132
Порае аз «Ёддоштҳо». Вафоти падару модар дар вабон умумӣ.....	133
«Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик». Қалъаи обӣ ва киштии сарпӯшида.....	147
Тайёрии ҳарбии ҷанговарон.....	149
Ҳуҷуми чингизӣ ба Ҳучанд ва ҷанг бар болои шаҳр. «Фил» ва «тилисм».....	150
Ишғол карда шудани Ҳучанд. Нақши савдогарон дар ишғолҳои чингизӣ. Қатли ом карда шудани аҳоли.....	158
Сафари обӣ. Домбурӣ.....	163
Ҷанг дар биёбон ва тирӣ бепаёкон.....	168
Танҳоғардӣ. Фоҷиаи Хоразм. Турконхотун. Дар шаҳри Кат. Интиқом.....	173
Сухбат бо Султон Муҳаммад, ҳамроҳӣ ба Ҷалолиддин.....	177
Иштиёқи ёру диёр. Зиндагонии ҷазира.....	180
Ҷағатойхон. Сафар аз ҷазира. Интиқомгирӣ дар вақти асирӣ. Атри кафан.....	188
Қаҳрамони асари бадеӣ.....	193
Мирзо Турсунзода.....	195
Порае аз достони «Ҷароғи абадӣ», Интизорӣ	197
Сайёҳи Ҳинд.....	198
Меҳмони мағрибӣ.....	201
Духтари муқаддас.....	206
Эраҷ Мирзо.....	214
Қадри модар.....	215

Иди Наврӯз.....	217
Қадри устод.....	218
Халилulloҳи Халилӣ.....	219
Хитоб ба авлоди ватан.....	219
Дубайтию рубоиёт.....	220
Фотех Ниёзӣ.....	222
Корнамоии Мамарачаб (порае аз романи «Вафо»).....	223
Мирсаид Миршакар.....	245
Нағзакак хонед.....	246
Ҷон Тоҷикистон.....	247
Ҷавоби ман.....	247
Гузашта ва оянда.....	249
Тоҷики тоҷдор.....	249
Достони ишқу қаҳрамонӣ.....	250
Гулназар Келдӣ.....	251
Абдумалик Баҳорӣ.....	256
Қиссаи Алиҷону Азиз (пора аз повести «Ду моҳи пурмағал»).....	257
Ғаффор Мирзо.....	266
Дар сари гахвора.....	267

МИРЗОД ТҶҶҶҶҶ, ҲАМИДОВ РОЗИҚ,
ПИРЗОД МИРЗОҲҶҶ, МИРЗОДА ФАРАНГИС

АДАБИЁТИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир
Мусахҳах
Муҳаррири
техникӣ
Таррох

М. Ҳолов
М. Саидова
Қ. Назаров
М. Ҷунайдзода

Ба чоп 16.11.2022 иҷозат дода шуд. Қоғазӣ офсет.
Чопи офсет. Андоза 60x90 $\frac{1}{16}$, Ҷузъӣ чопӣ 17.0
Адади нашр 150 000 нусха.
Супориши № 9/2022

Нарх: 25 сомонӣ 55 дирам

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш 50.
Тел.: 222-14-66 E-mail: nashriya@maorif.tj

Дар ҶСП «Нашриёти муосир» ба табъ расидааст.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Зарнисор, 3. Тел.: (+992 44) 600-35-52
E-mail: info@nmuosir.tj